

AUSZRA IR JOS GADYNĖ

AUSZRA savo puslapiuose Lietuvos nepriklausomybės idėjos įsakmiai dar nekėlė, tačiau be AUSZROS 1294 puslapių teksto žodžių, 1883—1886 m. paskleistų lietuvių tarpe, — lietuviai vargiai bebūtų „subrendę“ 1918 metais pareikalauti savo krašto nepriklausomybės. AUSZRA jau veik visai nykstančią lietuvių kėlė iš galutinio užmiršimo ir švietė lietuviams kelią, kuriuo eidami jie jau sugebėjo paskelbti Lietuvos nepriklausomybės atstatymą. AUSZRA lietuviams parodė kelią į lietuviškumą, žadino susidomėjimą Lietuvos praeitimi. Toji AUSZROS įtaka veikia ir dabar.

1863 m. sukilimo žlugimas lietuviams atnešė caristinės priespaudos padidinimą ir lietuvių rusinimo sustiprinimą. Visa krašto administracija ir mokyklos buvo rusiškos. 1861.II.19 d. parėdymu, viešajame gyvenime vien tik rusų kalba buvo teleidžiama vartoti. Giliai katalikiškame krašte rusai atkakliai favorizavo stačiatikybę, o Lietuvos kaimas vis daugiau buvo rusų kolonizuojamas ir rusiška žemės nuosavybė nuosekliai stiprinama.

Spaudos draudimas

Įsikalusi į galvą, kad „Šiaur-Rytų kraštas nuo amžių esąs rusiškas“, caro valdžia, siekdama lietuvius palenkti rusiškumui, greta 1861 m. žemės reformos, įvedė privalomą lietuvių kalba leidinių spausdinimą kirilicos, o ne lotynų rašmenimis. Tiesa, 1863 m. sukilimo malšintojo Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo, Lietuvos istorijoje „koriko“ vardą gavusio, pradėta vykdyti lietuviškų spaudmenų „reforma“ buvo sugalvota anksčiau.

Svarstant lietuvių spaudos draudimo išlaikymo ar panaikinimo bylą, Rusijos Liaudies Švietimo Ministerijos 1900.II.10 d. rašte Nr. 4085 Vidaus Reikalų Ministerijai rašoma, kad:

„Lietuviškų knygų spausdinimo klausimas Liaudies Švietimo Ministerijoje buvo svarstomas daug kartų. To klausimo istorija, trumpai suglaudus, yra tokia: buvęs Šiaur-Vakarų Krašto generalgubernatorius grafas Muravjovas, sekdamas Hilferdingo (Aleksandras Hilferdingas, Rusijos valstybinio archyvo direktorius ir caro senatorius, buvo lietuvių sistematiško rusinimo programos sumanytojas ir inspiratorius) ir litvomano (?) Mikuckio patarimus,

gyventojų lietuvių apsaugojimui nuo lenkų įtakos, tarp kita ko sumanė lietuviškoms knygoms lotyniškąjį alfabetą pakeisti rusų alfabeto raidėmis ir tais sumetimais 1864 m. įsakė atspausdinti rusiškomis raidėmis abecelę bei kalendorių gyventojams žemaičiams ir lietuviams. O Vilniaus cenzūros komitetui įsakė visas knygas žemaičių bei lietuvių tarmėmis ateityje leisti spausdinti tik rusų civilinio (t.y. „graždanka“) alfabeto raidėmis. 1865 m. tas parėdymas grafo Muravjovo įpėdinio general-adjutanto von Kaufmano, o po to ir Vidaus Reikalų Ministerijos, kitų Imperijos gubernijų atžvilgiu, buvo patvirtintas . . .“ (Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla, Vilnius, 1973, 85 p.). Tada Vidaus Reikalų Ministeris P. Valujevas, Kaufmano prašymu, 1865.IX.13 d. paskelbė bendraraštį nr. 141, kuriuo tą draudimą praplėtė visai Rusijos teritorijai, įsakydamas visiems gubernatoriams:

„Vyriausias Šiaur-Rytų krašto viršininkas pranešė man, kad didesniai žemaičių, lietuvių bei latvių suliejimui su to krašto gyventojais rusais ir rusų kalbos bei genčių tarmių paskleidimui minėto krašto gubernijų gyventojų tarpe, jojo buvo pasiūlyta tų gubernijų viršininkams duoti sekančius parėdymus: 1) uždrausti visiems spaustuvių, litografijų ir chromolitografijų savininkams, jiems priklausančiose įmonėse, rengti bet kokius lietuvių ir žemaičių tarmėmis leidinius lotyniškai-lenkiškais raidėmis; 2) griebtis gubernijų viršininkų galioje esančių visų priemonių neleisti įvežti, pardavinėti ir bet kuriuo būdu platinti leidinius paminėtus pirmajame punkte ir 3) apie šį parėdymą painformuoti visus spaustuvių, litografijų ir chromolitografijų savininkus, o šio parėdymo pažeidimo atveju visus draudžiamuosius leidinius konfiskuoti. Pripažindamas iš savo pusės naudingumą realizuoti aukščiau minėtas priemones Jūsų Prakilnybei patikėtoje gubernijoje turiu garbės apie tai Jums pranešti Jūsų atitinkamam parėdymui“.

Tas parėdymas, vienok, niekad nebuvo paskelbtas kaip Rusijos imperijos įstatymas, nors 1866 m. sausio mėn. jo galiojimas buvo praplėstas ir Rusijos aukštųjų mokyklų leidiniams. Mat, 1865 m. Petrapilio Mokslų Akademija išleido Donelaičio „Metus“. Po to Valstybės sekretorius N. A. Miliutin išgavo žodinį parėdymą caro Aleksandro II-jo, kuris įsakė, kad visi valdiški leidiniai būtų spausdinami vien tik kirilicos raidynu. Apie tą caro parėdymą buvo pranešta ir Akademijos prezidentui. Tokiu keliu visoje rusų imperijoje tas parėdymas pasidarė privalomas. Nors formaliai tas parėdymas niekad nebuvo gavęs Rusijos imperijos įstatymo galios. Tas neįstatymiškumas turėjo šiokią tokį teisinį pagrindą Rusijos nuostatuose apie karo stovį, kuris nuo 1863 m. buvo įvestas

lietuviškose gubernijose. Pastaraisiais nuostatais pasiremdamas Vilniaus generalgubernatorius galėjo leisti potvarkius kokie, jo manymu, galėjo būti „rusų valstybės interesų apgynimui būtini“. Tačiau, nuo 1871.III.28 d., kada karo stovis Lietuvoje buvo panaikintas, išnyko bet kokie teisiniai pagrindai laikyti galiojančiu nuostatą draudžiantį lietuviškus spausdinius.

Lietuviškų spausdinių draudimas turėjo tikslą lietuvius pripratinti prie „rusiško“, kirilicos raidyno, kurio pažinimas, savo ruožtu, turėjo palengvinti rusų kalbos pramokimą, o tai vėl turėjo privesti prie visiško lietuvių surusavimo. Tas A. Hilferdingo propaguotas sumanymas lietuvius apdovanoti „graždanka“ Lietuvoje, po Muravjovo, turėjo kitą propagatorių, Vilniaus mokyklų apygardos kuratorių I. P. Kornilovą, ypatingai besirūpinusį, kad visos pradinės, t.y. „parapinės“ mokyklos būtų rusiškos ir stačiatikiškos. „Graždankos“ rėmėjų tarpe buvo keli renegatai, pvz.: Varšuvos Vyriausios Mokyklos lektorius Mikuckis, buv. kunigas Petkevičius ir mokytojas Krečinskis, kurie projekte įžiūrėjo sau gerą „biznį“. Jie jau 1864 m., caro valdžios remiami, išleido pirmą „graždanką“ spausdintą knygą pavadinimu: „**АБЕЦЕДЕ ЖЕМАЙТИШКАЙ — ЛЬТУВИШКА**“, bet lietuviai ja nesidomėjo.

Tautinės nuovokos brendimas

Lietuvių spaudos draudimas, neturįs precedento istorijoje, sudavė smūgį lietuvių kultūrai, o ypač josios svarbiausiai ir įtakingiausiai sričiai — raštijai. Iš baudžiosios pančių išlaisvintai lietuvių valstietijai, laisvos kultūrinės veiklos klausimas labai greitai tapo pirmosios svarbos reikalu. Pats gyvenimas vertė lietuvių ūkininką pradėti kovą dėl savųjų reikalų, vertė ieškoti kelių ir priemonių, kurios užtikrintų laisvą jojo ūkinę, visuomeninę bei kultūrinę ir, galutinėje išvadoje, politinę raidą.

Tada lietuviškas kaimas turėjo nuovoką etninio savitumo, pasireiškusio stipriu prisirišimu prie savosios kalbos ir kultūros. Liaudies politinio išprusinimo didelė mokykla buvo 1857—1864 metų įvykiai: t.y. gandai apie artėjančią žemės reformą, o paskui pati 1861—1864 m. reforma ir, pagaliau, 1863—1864 m. sukilimas. Visa tai lietuvišką kaimą labai suaktyvino.

1863 m. sukilimo metu lietuviai valstiečiai daug kartų turėjo galimybių įsitikinti, kad jų lietuvių kalba, iki šiol kaip „mužikų šnekta“ niekinama, galinti ir viešajame gyvenime užimti jai priklausanti vietą. Tai, kad sukilėlių kai kurių dalinių vadai į savo pavaldinius lietuvius kalbėjo lietuviškai, kad ir caro valdžia, savo viešuose skelbimuose apie 1861 m. reformą ir atsišaukimuose į

kaimiečius priešintis sukilimui, tą pačią kalbą vartojo, kaimo lietuvių jau galėjo įtikinti, jog jis neturįs gėdytis savo gimtosios kalbos, kad toji kalba viešajame gyvenime turinti gauti tokias pat teises kaip ir rusų bei lenkų kalbos.

Tad 1861—1864 m. reformos ir sukilimo metais Lietuvoje jau buvo realios prielaidos lietuvių tautiniam-visuomeniniam-politiniam sąjūdžiui atsirasti. Tiesa, tautinę nuovoką turėjo tik šviesesni individai, bet ir lietuviškas kaimas, greta meilės savo tėvų žemei ir prisirišimo prie protėvių kalbos, vis dėlto buvo apjungiamas, nors gal dar ir silpnokų, kultūrinių bei ekonominių ryšių, o taip pat nuvokimo neišvengiamos kovos dėl savųjų interesų. Visuomoje lietuviškas kaimas nebuvo intertiška masė. Savųjų teisių gynimui ir iškovojimui jiems buvo reikalingi savieji vadovai kurie pajęgtų nujauti ir suprasti vadovaujamyjū reikalus bei siekius ir kurie sugebėtų padėti savo tautos visuomeninėms tendencijoms rasti reikiamą veiklos programą ir tos veiklos organizacines formas. Tokio vadovo vaidmenį galėjo turėti vien savas šviesus inteligentijos klodas. Tuo tarpu, po reformos paskelbimo ir sukilimo Lietuvos kaimas neturėjo savo idėjinių vadovų. Lietuvos kilmingieji, dvarininkija ne tik kultūriniai, bet ir politiniai buvo sulenkinti, kiaurai persisunkę lenkų tautine ideologija ir užtat negalėjo ir nenorėjo veikti lietuviškumo labui. Tiesa, ir prieš 1863 m. sukilimą, Lietuvos kilmingųjų tarpe buvo vienetai, kurie nebuvo pasidavę politiniam sulenkėjimui ir pvz. per visą XIX a. pirmosios pusės laikotarpį žadino lietuviybę ir nuoširdžiai siekė bendrauti su lietuvių kultūra. Tačiau tą neskaitlingą grupę caro valdžia, ypač po 1863 m. sukilimo, arba privertė nustoti veikus, arba kruvinom represijom fiziškai sunaikino, arba privertė pasitraukti iš krašto, arba ištrėmė į Sibirą. Užtat tais metais lietuviams pristigo to klodo, kuris dėka savo išsilavinimo ir savo tautos reikalų bei tikslų nuvokimo būtų galėjęs paimti vadovauti lietuvių kovai dėl visuomeninio, ekonominio ir tautinio išsilaisvinimo. Visa tai privedė prie pavėluoto susidarymo lietuvių tautinio sąjūdžio, kuris prie palankesnių sąlygų būtų galėjęs pasireikšti kur kas anksčiau nei po 1880-jų metų. Tuo taip pat buvo kalta ir sulenkinto Vilniaus universiteto vien prolenkiška veikla.

Tautiniam atgimimui atsirasti buvo būtina savoji inteligentija, suaugusi su savuoju kraštu. Tuo metu lietuviškos masės tokios neturėjo. Tuo pavojingesnės buvo sustiprintos caristinės pastangos surusinti lietuvius, ypač kad su tomis pastangomis sinchronizavosi šimtmečius užtrukusi lietuvių elitarinio ir masinio lenkinimo banga. Neatsitiktinai svetimųjų tarpe jau girdėjosi balsai, kad lietuvių tauta, kalba ir kultūra jau yra išnykusios iš gyvenimo ir tų sąvokų

apraškomis galima domėtis tik kaip negrįžtamai išnykusiomis lietuvių praeities apraškomis.

Po sukilimo numalšinimo, 1865—1883 metais, kada jaunoji valstietiška inteligentija, kuriai vėliau teko atsistoti tautinio sąjūdžio priešakyje, dar tik formavosi, lietuvybės išlaikymo ir stiprinimo darbe didelį vaidmenį suvaidino lietuviškoji kunigija. Caro valdžios rusifikacinė politika, įkyrios pastangos skiepyti stačiatikybę, susietos su katalikybės slopinimu, iššaukė savaimingą reakciją tarpe katalikų dvasiškių, kurie nedvejodami stoji ginti rusų puolamą Bažnyčią bei josios reikalus.

Vyskupo M. Valančiaus kova

Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius keliose savo, religiniai-patriotinio pobūdžio brošiurose, išleistose užsienyje (1867—1869 Prūsuoje) kvietė lietuvių tautą į kovą ginti Bažnyčią bei josios kunigus, o „graždanka“ spausdintas lietuviškas maldaknyges pasmerkė, kaip priešingas Katalikų tikėjimui. Valančius per Jurgį Bielinį, vėlesnį „knygnešių karalių“, pavedė kun. Zabermanui lietuviškų knygų spausdinimą Prūsuoje (Tilžėje ir kit.). Ten spausdinamos maldaknygės ir religinio bei pasaulietiško pobūdžio knygelės, — pamokinančio, moralizuojančio turinio, — pasišventusių kaimiečių kontrabandininkų tarpininkavimu, pasiekdavo Didžiąją Lietuvą, kur tikra to žodžio prasme jos buvo išgrobstomos. Kadangi lietuviški spausdiniai po 1863 m. buvo draudžiami, o turėjimas lietuviškų knygų išleistų po 1865 metų buvo baudžiamas, leidinių legalumui imituoti buvo griebtasi t.v. kontrafakcijos: kiekviena tokia knygelė turėjo išleidimo datą ankstesnę nei draudimo įvedimo data; daugelyje jų buvo atspausdintas įrašas „dozvoleno cenzuroju“ (cenzūros leista). Buvo net labai atydžiai kopijuojami Vilniaus knygų leidyklos Zavadskio spaustuvės ženklai. Taip pat buvo perspausdinami ištisi leidiniai, išleisti prieš 1863-sius metus. Knygų spausdinimas užsienyje, kontrafakcija ir jų slaptas gabenimas per sieną ir toks pat platinimas krašte buvo pradžia lietuvių kovos dėl lietuviškumo išlaikymo.

Vyskupo Valančiaus 1867—1869 m. pradėtą lietuviškų knygų spausdinimą Prūsuoje ir jų kontrabandą į (Didžiąją) Lietuvą parėmė ir išplėtė lietuviai kunigai. Vienas tokių buvo kun. M. Sederavičius (1829—1907), kuris 1875—1907 m. būdamas klebonu Sudarguose, suorganizavo plataus masto knygų kontrabandą iš Prūsų ir patikimų knygnešių pagalba tas knygas platino po visą Lietuvą. Valančiaus bei Sederavičiaus pavyzdį sekė ir kiti kunigai, kaip pvz. kun. S. Gimžauskas, kun. S. Leonavičius bei baj. S.

Kušeliauskas, kuris nuo 1878 m. įsitraukė į lietuviškų knygų spausdinimą ir slaptą gabenimą, o 1887 m. buvo net įsteigęs „Knyginį lietuviškos rašliavos banką“. Dėja, tas bankas, 1890 m. spaustuvininkui Veyerui Tilžėje bankrutavus, sužlugo. Neabėjotina, kad tie veikėjai, platindami Lietuvos žmonių tarpe kontrabandines knygas, taip pat prisidėjo ir prie švietimo paplitimo.

Prie lietuviškų knygų spausdinimo užsienyje vyskupas M. Valančius priėjo nepasisekus jojo daugybei pastangų pas Kauno gubernatorių ir Vilniaus generalgubernatorių gauti leidimą atspausdinti lotynišku raidynu nors maldaknyges. Uždraudus lietuviškų knygų spausdinimą lotynišku raidynu netrukus pradėjo trukti net ir maldaknygių. 1867.III.11 d. M. Valančius rašė Kauno Gubernatoriui: „... žmonės nebeturėdami knygų ima graudoti. 1864 metais sužinojęs apie sumanytą spausdinti lietuviškas knygas rusiškomis raidėmis, aš aiškinau tą dalyką general-gubernatoriaus nabaštnikui Muravjovui per asmeninį su juo pasimatymą Vilniuje. Į tai jis atsakė padarysias įsakymą, kad būtų atspausdinta nauja lietuviškos maldaknygės lietuviškomis raidėmis laida, bet nesuskubo to išpildyti, kol tebebuvo šio krašto valdytoju. Dabar kuomet žmonės nuolat kreipiasi į mane reikalaudami maldaknygių, aš savo priederme laikau nuolankiausiai prašyti Tamstos įsakymo, kad būtų atspausdinta lietuviškomis raidėmis viena iš labiau vartojamų lietuviškų maldaknygių, „Senas Aukso Altorius“ arba „Naujas Aukso Altorius“. Į tą savo prašymą Valančius susilaukė iš Kauno gubernatoriaus tokio atsakymo: „Dėlei Tamstos prašymo leisti spausdinti lietuviškomis raidėmis lietuvišką maldaknygę Vyriausias krašto Viršininkas pavedė man pranešti Tamstai, jog spausdinimą lietuviškomis raidėmis lietuviškų maldaknygių jisai pripažino bereikalingu ir nepatogiu daiktu, dėlto kad įsakyta spausdinti jas rusiškomis raidėmis“ (Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius, par. A. Alekna, Klaipėda, 1922 m. — 187 p.).

Smarkus katalikų tikėjimo persekiojimas Lietuvoje, bažnyčių atiminėjimas ir kitokie suvaržymai iššaukė reikalą net specialios literatūros. Lietuviams stiprinti tikėjime, drąsinti persekiojimuose vyskupas M. Valančius parašė ir, be duomenų apie autorių, atspausdino Tilžėje: „Prajautimas“, „Isz tamsybes wed kelis teisibes“, „Wargaj Bažniczes kataliku“, „Sznekesis Katalika su nekataliku“, „Litanie wisu szwentu muczelniku“ ir „Parspiejimas“. Jos visos buvo išleistos 1868 metais.

M. Valančius dėl savo kaip vyskupo padėties, negalėjo nei savo vardu leisti knygų (ypač aukščiau išvardintas), nei turėti tiesioginių ryšių su spaustuvininkais. Rankraščiams pristatyti į Mažąją Lietuvą,

jų spausdinimui prižiūrėti, leidiniams gabenti į Rusijos imperiją ir čia išplatinti reikėjo patikimų ir carizmui nepalankių žmonių. M. Valančiui vadovaujant, per 1867—1870 m. buvo sudaryta tikra knygnešių organizacija.

Juridiniu leidėju ir spaudos prižiūrėtoju tapo jau minėtas kun. Jonas Zabermanas, Tilžės katalikų dekanas. Jis buvo M. Valančiaus įgaliojantis Prūsijoje ir visais kitais nelegaliosios lietuvių spaudos reikalais. Jau 1867 m. kun. J. Zabermanui lankantis Kaune, vysk. M. Valančius įpareigojo jį perspausdinti „Aukso altorių“, — tai ir buvo padaryta. Brošiūrų rankraščius vysk. M. Val. stengėsi kun. J. Zabermanui įteikti pats, kai pastarasis lankydavosi Kaune. Iš pradžių J. Zabermanas juos atiduodavo tiesiog spaustuvei, kad šį rinktų leidinį. Vis dėl to Valančiaus rankraščiai buvo rašyti skubotai, pasitaikydavo sunkiai įskaitomų vietų. Rankraščių šifruotojas bei kalbos taisytojas buvo Žygaičių klebonas Vincas Norvaiša. Kun. J. Zabermanas, vienok, su laiku autentiškus rankraščius Valančiaus naikino, savo ranka padaręs jų nuorašus ir tik juos siuntė į spaustuve.

Rusų represijos

Caro vyriausybė greit pastebėjo užsieny spausdinamų knygų kontrabandą ir gaudė ne vien tik įgabenamas knygas bei kontrabandininkus, bet greit pradėjo ieškoti ir tų knygų leidėjų bei autorių. Pasirodžius aukščiau išvardintoms M. Valančiaus knygelėms, nors ir be nurodymo jų autoriaus, rusai įtarė, kad tų knygelių autorius kaip tik ir yra vysk. M. Valančius. Generalgubernatoriaus pasiūstas Kaunan žandarų viršininkas Losiev su 8 policijos valdininkais padarė kratą Valančiaus namuose, ieškodamas priparodymų, tačiau nieko nerado. Tuomet mėginta Tilžėje surasti tų knygų rankraščius, bet veltui. Tilžės klebonas kun. J. Zabermanas davė raštu pareiškimą, kad tas knygas rašęs ir spausdinęs patsai (Kunigo Zabermano kaip leidėjo vardas padėtas ant daugelio lietuviškų knygų, tuomet Prūsiose leidžiamų), bet caro valdininkai tuo netikėjo. Nesuradę tų knygų autoriaus rusai puolė knygnešius, kad nors kiek sumažintų slapta lietuviškų knygų gabenimą iš Prūsų. Kuo toliau, tuo daugiau buvo tokių leidinių. Greta religinio turinio knygų, maldaknygių atsirado jau ir politinio pobūdžio, anticarinės krypties brošiūrų.

Tuo irgi pirmutinis pasirūpino vyskupas M. Valančius. Susidūręs su lietuviškų valdinių („graždanka“ spausdinamų) leidinių ruošimu, tvirtai įsitikino caro valdžios prievartinės asimiliacijos tikslais Lietuvoje ir susirūpino sistemingai leisti cenzūros nekontroliuojamą spaudą užsienyje. Pavojus tikėjimui Valančiui neleido daryti jokių nuolaidų. Pirmiausia brošiūruose buvo smerkiamos stačiatikių

hegemonistinės teisės krašte ir skaitytojai raginami atkakliai priešintis stačiatikių religijos brukimui, boikotuoti tam tarnaujančias mokyklas, vaikus mokyti namie, neimti rusiškom raidėm spausdintų leidinių lietuvių kalba, nuo žandarų slėpti savo lotyniškomis raidėmis spausdintas knygas.

Slaptas knygų gabenimas

Prūsijos pusėje prie pat sienos, Ropkojuose (netoli Pagėgių) susikūrė tarpinis punktas tų nelegalių leidinių transportavimui per sieną. Čia menkutės filijos kunigu buvo Antanas Brundza, 1863 m. sukilimo dalyvis, iš Keturvalakių atbėgęs į Prūsiją. Ilgą laiką Ropkojuose gyveno dar vienas sukilimo dalyvis — Karolis Rimkevičius, kuris čia 1868 m. tapė paveikslus, darė altorių. Prie kun. A. Brundzos glaudėsi toks pat bėglys Simonas Kulakauskas, Prūsijoje pasivadinęs Jonu Januliu. Kun. A. Brundza vežėju pasikvietė Simoną Peteraitį iš Kaunijos, Prūsijoje gyvenusį slapyvardžiu. Kaip tik ties Ropkojais daug nelegaliosios literatūros nukeliaudavo į Lietuvą. Mat į pačius Ropkojus iš anapus sienos (t.y. iš Didžiosios Lietuvos) suplaukdavo gausybė žmonių pasiklausyti kun. A. Brundzos pamokslų, kuriuose jis ragino priešintis cariniams persekiojimams. Ropkojuose visuomet buvo galima buvo nusipirkti ar nemokamai gauti nelegalių leidinių, kuriuos žmonės mielai parsinešdavo, grįždami per Sartininkų (pasienio) užkardą. Užkardoje viršininku tarnavo kapitonas Burdzis, latvis, Jelgavos protestantų kunigo sūnus. Jis bendravo su kun. A. Brundza bei kitais, suinteresuotais knygų gabenimu. Spaudą gabendavo daugiausia jau minėti S. Kulakauskas ir S. Peteraitis: į vežimą priklodavo knygų bei brošiūrų, rūpestingai jas uždengdavo antru lentų dugnu, ir muitinėje nė karto neįkliuvo. Pergabenę per sieną laikinai sukraudavo knygas pas kun. Vincą Norvaišą, Žygaičių kleboną. Iš kun. V. Norvaišos knygos keliavo toliau, ypač į Kauną vyskupui M. Valančiui. Daug čia nuveikė knygnešys (Ukmergės aps., Raguvo vls. ūkininkas) Stasys Račiukas. Jis buvo vienas iš vysk. M. Valančiaus pagalbininkų ryšiams su kun. J. Zbermanu. 1869 m. Valančius jam įteikė 1000 rb. ir liepė su laišku nugabenti į Tilžę kun. J. Zbermanui. Račiukas po to dar važinėjo knygų pas kun. V. Norvaišą. Žygaičiuose S. Račiukas laukdavo iki kun. V. Norvaiša praneš kun. A. Brundzai ir S. Kulakauskas iš Ropkojų atveš knygas. Paskui S. Račiukas samdydavo Žygaičių klebonijos žemės nuomininką Kočianą, kuris savo vežimu knygas gabeno į Kauną. Knygų pristatymu rupindavęsis ir vyskupo Valančiaus tarnas Jonas (kaip tas matyti iš 1870/71 m. kvotų protokolų).

Valančiui knygų iš kun. Zabermano gauti padėdavo taip pat buvęs Valančiaus mokinys Varniuose Žvingių klebonas kun. Pranas Butkevičius. Jis dažnai lankydavosi Kaune ir jam tekdavo pristatyti šviežiai išspausdintų Tilžėje brošiūrų (Pvz. Perspėjimas) pavyzdžius autoriui. Po kelis jų egzempliorius į Žvingius atveždavo kun. J. Zabermanas ir kun. A. Brundza. Nepaisydama pavojų iš Žvingių į Kauną tą spaudą veždavo Pajūrio vls. ūkininkė Joana Rimkevičiūtė, pasivadinusi Petronele Čeponyte. Kun. Butkevičiui knygų iš Prūsijos atgabendavęs ir Gorainių k. (Netoli Vainuto) ūkininkas Z. Gečas. 1869 m. pradžioje kun. A. Brundza vežęs kun. P. Butkevičiui maišą knygų, bet sutartoje vietoje Sartininkuose, nesulaukęs pastarojo, knygas palikęs vietas kunigui Juškevičiui.

Nėra abejonės, kad vysk. M. Valančius savo tą „organizaciją“ formavo daugiausia iš jaunų, ką tik seminariją baigusių kunigų. Matyt, jų paskyrimą į pasienio vietas ir pats sąmoningai lėmė. Knygų gabenimo atramos punktai susidarė nuo Jurbarko kone iki pat pajūrio. Dalį tiražo kun. Zabermanas vandens transportu išsiųsdavo į Klaipėdą kažkokiam pirkliui. Toji literatūra buvo pargabenama ir Nemunu aukštyn, tiesiog į Kauniją. Matyt, atsiradus palankiam muitininkui (tai įtarė ir žandarai), knygas Jurbarko iš garlaivio atsiimdavo vietas vikaras kun. Jurgis Rožanskas. Iš Jurbarko knygos pasiekdavo net Panevėžio aps., Pumpėnų apylinkes. Mat tenai kun. J. Rožanskui teko vikarauti prieš persikeliant į Jurbarką. Nuo Jurbarko artimiausias punktas buvo Gaurė, kurioje vikaravo kun. Vitalis Dembskis. Vižalis Dembskis 1867 m. buvo paskirtas diakonu į Tryškius, kur taip pat turėjo mokytojauti „liaudies“ mokykloje. Prieš išvykstant iš Kauno vysk. Valančius jam įteikė keliolika egz. elementoriaus, išėmęs jį iš savo slėptuvės krosnyje ir įpareigojo, sakydamas: „tu paskirtas į mokyklą, kurioje moko žemaitiško rašto rusiškais raidėmis, štai tau duodu elementorius žemaitiškais raidėmis, išdalink ir išparduok vaikams, kad jie nepamirštų tų raidžių, kuriomis buvo spausdintos jų tėvų knygos...“. 1868.X. Vitalis Dembskis, išventintas kunigu ir paskirtas į Gaurę, įsijungė į tą knygų platinimą. Pagramantyje veikė kun. V. Butvydas. Toliau į vakarus buvo žygaičiai ir Sartininkai, pirmajame iš jų veikė V. Norvaiša, o antrajame — Juškevičius. Pastarąjį knygomis aprūpindavo kun. A. Brundza bei jojo talkininkai. Pasienio bažnytkaimyje Gardame filialistu buvo kun. Pranas Grigaliūnavičius, kun. V. Dembskio mokslo draugas, kuris drauge su kun. V. Norvaiša (iki 1970.V. kun. Grigaliūnavičius buvo vikaru Žygaičiuose) persirengęs ūkiniuku vykdavo pas kun. A. Brundzą knygų. Darbėnuose lietuvišką spaudą platino vikaras kun. Kazys

Eitutavičius, kuris kartais gaudavęs knygas iš Gardiškės, netoli Upynos, ūkininko Prano Šiamanavičiaus. Salantuose, po 1868 m. nelegalią spaudą platino vikaras kun. Pranas Straupas, minėto kun. V. Dembskio draugas. Su vysk. Valančiaus organizacija turėjo ryšių ir tolimesnis Naujamiesčio, Panevėžio aps. punktas, kuriame nelegalia literatūra rūpinosi vikaras kun. Motiejus Kaziliauskas, kuris knygas gaudavo iš minėtų — kun. Kazio Eitutavičiaus ir ūkininko Prano Šiamanavičiaus.

Toje vysk. Valančiaus organizacijoje, greta kunigų, aktyviai dalyvavo ir ūkininkai bei kaimo amatininkai, vyrai ir moterys. Atskirai verta sustoti prie poros knygnešių moterų. Viena jų — Karolina Laurinavičiūtė, gim. apie 1840 m. prie Panevėžio. Anksti netekusi tėvo, nuo 7 metų išėjo piemenauti, dirbdavo padieninke. Pramokusi rašto, labai pamėgo knygas ir, vaikščiodama po Panevėžio ir Šaulių apskričių miestelius, mugėse ir kitomis progomis susiburiant kaimiečiams, ėmė platinti knygas. Pirmą kartą įkliuvo 1869.VIII.18 d. Gruzdžiuose, Šaulių aps. Tuomet ji turėjo 74 knygas, iš jų 11 elementorių. Čia buvo ir viena anticarinė Valančiaus brošiūra, kurią K. Laurinavičiūtė, ištraukusi iš knygas atimančio penkiašimtininko rankų, suplėšė, tuo norėdama sunaikinti savo įkaltį. Pristatyta į policijos nuovadą, ji įstengė pabėgti ir toliau dirbo savo pavojingąjį darbą.

Kita tų knygnešių — Marijona Pupčaitė, gim. apie 1838 m., valstietė, bet gyveno Švėkšnos miestelyje, mokėjo rašyti. Caro pareigūnams pavyko išaiškinti, kad ji per 1869 metus net devynius kartus ėjo į Tilžę nelegaliosios spaudos, ten susitikdavo ir su kun. J. Zbermanu. Knygoms per sieną pernešti naudojosi kontrabandininkų paslaugomis. Atsigabentąją spaudą platino Raseinių ir Telšių apskrityse, ypač Švėkšnos, Laukuvos, Šiluvos, Rietavo, Plungės miesteliuose ir jų apylinkėse. Ją iš keršto įskundė jos sesers vyras Švėkšnos klebonui Staškovskiui, o šis apie knygnešę pranešė policijai. Ištrūkusi iš policijos, ji pabėgo į Prūsiją, paskui slapstėsi Žemaitijoje, bet 1870.I.18 d. buvo rasta Žvingiuose.

Šios vysk. Valančiaus organizacijos veiklą caristiniai pareigūnai pastebėjo anksti. Čia jiems padėjo buvęs Šėtos (Ukmergės aps.) klebonas Mykolas Miežinis, kurį vysk. Valančius, caro valdžios reikalavimu, buvo uždaręs į Raseinių vienuolyną. 1869 m. rudenį kun. M. Miežinis pats prisistatė Vilniaus generalgubernatoriui A. Potapovui ir jam pranešė, kad Kauno gubernijoje plinta „gana kenksmingo“ turinio brošiūros. Vieną jų: „Perspėjimas“ kaip pavyzdį padėjo ant stalo, teikdamas, kad turįs pagrindo įtarti brošiūras parengiant vysk. Valančių. Raseinių apskrities karinis

viršinininkas rinkdamas tolimesnius duomenis, iš Batakių dekanu kun. E. Mantvilos sužinojo, kad vysk. Valančiaus pagalbininkas yra kun. J. Zabermanas, kuris gana dažnai atvyksta į Kauną ir tiems užsieniniams leidiniams gaunas pinigus. Iškilo aikštėn ir Darbėnų kun. K. Eitutavičiaus veikla gabenant ir platinant nelegaliąją spaudą. Mat Tauragės kontrabandininkai „profesionalai“, kuriuos kun. K. Eitutavičius samdė knygų ryšuliams per sieną nešti, buvo nepatenkinti užmokesčiu ir todėl paslapties nelaikė. Įkliuvo keli knygnešiai. Vilniaus generalgubernatorius įpareigojo Kauno gubernatorių griežtai sekti asmenis, kurie lankosi Prūsijoje, o savo ypatingųjų reikalų valdininkui A. Losevui įsakė iškvosti tuos, kurie kaltinami nelegalios spaudos platinimu. Tačiau šį kartą pati vysk. Valančiaus organizacija liko beveik nepaliesta. Jai lemiamas smūgis buvo suduotas 1870 m. vasarą, kai, talkininkaudami caro žandarams, Prūsijos policijos pareigūnai išdavė Ropkojų gyventojus — nelegaliosios lietuvių spaudos rėmėjus — kun. A. Brundžą ir S. Kulakauską bei S. Peteraitį.

Nesuradus kaltinamosios medžiagos prieš vysk. Valančių ir duomenų apie tos nelegalios, o ypač anticarinės, literatūros autorius, caristinė vyriausybė smarkiai nubaudė nors tos literatūros platintojus. Gruodžio mėn. 1870 m. buvo areštuoti ir išvežti šie kunigai: Žvingių klebonas Pranas Butkevičius, Žigaičių klebonas Vincas Norvaiša, Salantų kamendorius Pranas Struopas, Darbėnų kamendorius Kazimieras Eitutavičius, Naumiesčio kamendorius Matas Kaziliauskas, Pagramančio kamendorius Vincentas Buitvydas, Gaurės kamendorius Vitalis Dembskis, Gardumos filialistas Jonas Grigaliūnevičius ir Tauragės kamendorius Jonas Tamoševičius. Veltui mėgino juos teisinti Valančius rašydamas generalgubernatoriui esąs įsitikinęs, kad jie nėra kalti jokiuose priešinguose vyriausybei pasielgimuose, prašydamas jų bylą vedant atminti didelį kunigų trūkumą vyskupijoje ir kiek galima greičiau juos paliuosuoti. Generalgubernatorius atsakė, kad tyrinėjimo komisija pripažinusi pirmuosius penkius paminėtųjų kunigų kaltais platinimu užsienyje išleistų draudžiamų knygų, o likusieji pakaltinti tuo, jog žinodami apie nelegaliosios spaudos platinimą apie tai nepranešė vyresnybei. Toje byloje vien tik tauragiškis kunigas Tamoševičius buvo pripažintas nekaltu ir sugrąžintas į savo vietą, o visi kiti (devyni kunigai ir du pasauliečiai) išstremti į įvairias Rusijos vietas. Buvo tai pirmos aukos, nukentėjusios dėl platinimo lietuviškų knygų, spausdintų Prūsijoje.

Kaip smarkiai buvo pradėta kova prieš lietuviškas knygas, spausdintas lotyniškėmis raidėmis, rodo šitokios rusų policijos

priemonės: Vaškų parapijoje pristovas su žandaris važinėjo po sodžius ir atiminėjo iš parapijiečių lietuviškas maldaknyges, kaip apie tai Joniško dekanas kun. Juozapas Rimkevičius 1869.VII.3 d. raporte vyskupui praneša. Prieš tokį rusų policijos pareigūnų pasielgimą vysk. Valančius tuojau nusiuntė protestą Kauno gubernatoriui rašydamas: „... gavau žinoti, jog kai kuriose Panevėžio pavieto vietose tūkstantininkas su žandarmais važinėja po sodžius arba prie bažnyčių šventomis dienomis atiminėja iš žmonių lietuviškas maldaknyges. Bereikalingas būtų daiktas aiškinti, kaip toksai sauvalis žemesniųjų policijos valdininkų elgimasis nesutinka su įstatais, ir aš pripažinau reikalingu daiktu pranešti tiktai Tamstai apie tai, pilnai pasitikėdamas, jog panašūs žmonių jausmų užgavimai ir nepagarba nebus kenčiami“. Tačiau tas ir panašūs kiti rusams vysk. M. Valančiaus raštai nieko nepadėjo.

Nepaisant minėtos bylos, caristinės policijos persekiojimų, tardymų kun. J. Zabermano veikla nenutrūko ir jo bei spaustuvinių iniciatyva lietuviškų knygų paklausa Prūsuoje ir toliau buvo tenkinama. Vysk. Valančius nelegalią lietuvių spaudą ir toliau teberėmė. Knygnešių keliai į Tilžę nebeužžėlė. Savo darbą tęsė ir senieji knygnešiai, kurie neįkliuvo caro valdžiai. Antai, jau minėtos K. Laurinavičiūtės neatbaidė ir patirti rusų kalėjimo baisumai — ji toliau gabeno bei platino knygas.

Kun. M. Sederavičiaus veikla

Vysk. M. Valančiaus lietuviškų knygų platinimo veikla ribojosi tik Kauno gubernija. Tačiau atskirų knygnešių ir Suvalkijoje buvo, o nuo 1873 m. spauda Suvalkijoje imta ir organizuotai remti bei platinti. Jau buvo minėta, jog svarbiausią vaidmenį Suvalkijoje turėjo kun. Martynas Sederavičius, Sudargų klebonas. Jisai buvo pažįstamas su Valančiumi ir bendradarbiavo su tuo pačiu kun. Zabermanu. V. Biržiškos „Lietuvių bibliografijoje“ nuo 1873 iki 1898 m. randame užregistruota nemaža religinių knygų, kurias vertė ar sudarė kun. M. Sederavičius. Iš viso tokių leidinių, pasirodžiusių jo pastangomis Mažojoje Lietuvoje ir skirtų gabenti per sieną į Rusijos imperiją, priskaičiuojama ligi 30. Tik toks skirtumas, palyginus su vysk. Valančiaus leidiniais, čia buvo veik vien religinio pobūdžio spausdiniai, nei vienos carinį režimą smerkiančios knygelės ir beveik nė vieno pasaulietinio pobūdžio leidinio. Sederavičiui, matyt, tebuvo svarbu, kad sėkmingai plistų tik religinė literatūra, nes tokia spauda gimtąja kalba buvo mieliausiai imama. Nepaisant šio konservatyvaus tikslo, ir tais leidiniais buvo sudaromas barjeras plisti tokiai pačiai lenkiškai ir rusiškai literatūrai, prisidedančiai prie nutautinimo.

Sederavičiui talkininkavo buvęs Sudargų vyresnysis eigulis Juozas Antanavičius ir iš Šiaulių miesto bajorų kilęs Serafinas Kušeliauskas. Pastarasis, su laiku, visą savo turtą paaukojo nelegaliajai spaudai remti. Vien kun. M. Sederavičiui davė 16.000 rb.

Kun. Sederavičius ne tik leido, rengė nelegalius lietuviškus leidinius, bet ir pats buvo knygnešiu. Neretai per sieną važinėdavo savo vežimu dvigubu dugnu, grįždamas pasiimdavo knygų. Su pasienio sargybos ir muitinės viršininkais bei policija stengdavosi „gyventi geruoju“. Amžininkų liudijimu, jam į Sudargą dažnai knygas atgabendavo net paskiri pasieniečiai ir muitinės pareigūnai. Vienas toks rusas muitininkas, gal ir gerokai pasigirdamas, vėliau pasakojęs, kad per Ramoniškių perėjimo punktą (prie Slavikų) jis pernešęs Sederavičiui tiek knygų, kad 40 arklių nepavežtų. Tačiau patikimiausius knygnešius kun. Sederavičius turėjo iš vietos valstiečių, viso ne mažiau dešimties žmonių.

Norėdamas knygas atpiginti kun. M. Sederavičius iš Prūsijos atgabendavo nebrošiuuruotus spausdinius. Knygų brošiuravimą jis suorganizavo Sudarge ir Slavikuose. Subrošiuuruotus lankus gabendavo į Juozo ir Jurgio Angrabaičių namus netolimame Rėžgalių kaime — ten veikė knygrišykla. Mažesniais kiekiais knygas įrišdavo Grinaičių kaimo gyventojas knygnešys Juozas Dagilaitis.

Knygų ekspedicija rūpinosi pats kun. M. Sederavičius. Atgabentas iš Mažosios Lietuvos knygas, jei jos būdavo jau įrištos, paslėpdavo pas patikimus Sudargo apylinkių ūkininkus. Pasitaikius gerai progai, ypač naktimis, pats išvežiodavo, į kaimyninius miestelius, jas įduodamas pažįstamiems platintojams. Aprėpdavo kone visą Suvalkiją, siekdamas net Kapčiamiestį, Seinus. Sudarge, Slavikuose, Višakio Rūdoje, Zapyškyje, Gelgaudiškyje, Jurbarke turėjo knygų slėptuves, patikimų žmonių prižiūrimas. Iš šių vietų knygos patekdavo smulkesniems knygnešiams, sklisdavo po visą apylinkę ir net būdavo gabenamos toliau. Iš Jurbarko jos pasiekdavo Kauną. Kun. Sederavičius nenorėjo ribotis Suvalkija bei panemunėmis. Jis pats vežęs knygų į Vilnių, bet ypač stengėsi jas platinti Žemaitijoje. 1879 m. Sederavičius išsiuntė knygų perduoti į Skirsnemunės apylinkes, o paskui į Raseinius, Nemakščius, Skaudvilę. Vežėjas J. Žemaitaitis knygas gabenęs į Kalnujus, prie Raseinių, M. Davainiui-Silvestraičiui, į Šiluvą — knygnešiui Dominikui Mikliui, į Tytuvėnus — S. Kušeliauskui ir kitiems. Žemaitijoje kun. M. Sederavičius susiekė su kun. Antanu Vytartu, kunigavusių Mosėdyje, o paskui Baisogaloje. Vienas svarbiausių Sederavičiaus ryšininkų su Vytartu buvo knygnešys siuvėjas Dominikas Miklius iš Šiluvos. Per kun. A. Vytartą bei D. Miklių kun. Sederavičius palaikė

ryšius su Palangos knygų platintojais. Sederavičius sutelkęs nemaža knygnešių stengėsi, kad knygas jie platintų kontroliuojami vietos kunigų, suprantama nelenkininkų. Sederavičius varžė knygnešių veiklą, neleisdamas jiems turėti nepatikimos pasaulietiškos spaudos; šito reikalavo ir iš kitų kunigų. To laikėsi ir jau minėtas jo bendradarbis S. Kušeliauskas. Lietuviškų knygų leidimas užsienyje ir jų slaptas platinimas buvo aktyvi priemonė lietuvių kovoje prieš rusinimą.

Slaptas vaikų mokymas

Kita forma kovos su rusinimu buvo slaptas mokymas lietuvių kalba. Po 1863 m. sukilimo visos katalikų parapiinės ir privačios mokyklos buvo likviduotos. Vienoje tik Žemaičių vyskupijoje uždaryta apie 150 parapiinių mokyklų. Jų vietoje buvo steigiamos cerkvinės mokyklos, jau oficialiai stačiatikybei plėsti. Visose mokyklose dėstomoji kalba buvo rusų kalba. Lietuviškai leista mokyti tiktai tikybos, tačiau 1867 m. ir ta teisė buvo susiaurinta: tikybos pamokos gimtąją kalbą galėjo būti dėstomos tik pirmame pradžios mokyklos skyriuje. Tėvai baiminosi, kad rusiškose mokyklose vaikai gali prarasti savo gimtąją kalbą ir katalikų tikėjimą. Vysk. M. Valančiui paraginus, pradėjo kurtis slaptos mokyklos parapijose, dvaruose ir kaimuose. Tada Lietuvoje prasidėjo slaptos vargo mokyklos laikai. Mokydavo lietuviškai, lenkiškai (ypač dvaruose) ir kai kur rusiškai — skaityti ir rašyti. Kaimuose tos slaptos mokyklos drauge su mokytoju kilnojosi iš vieno ūkininko trobos pas kitą. Mokytoją išlaikė tas ūkininkas, pas kurį jis mokė. Mokslas buvo labai jau elementarus, nes dažnas iš tų „daraktorių“ pats mokėdavo tik skaityti ir rašyti. Tokia mokykla veikdavo nuo Visų Šventųjų ligi Velykų (kai vaikams nereikėdavo ganyti. Mokyklą lankydavo po keliolika mokinių. Nuo netikėto žandarų užklupimo saugojo tas nuolatinis mokyklos vietos kaitaliojimas. Atvykę kaiman slaptosios mokyklos medžioti, žandarai paprastai nežinodavo į kurią sodybą pulti. O kai tik jie būdavo pastebėti, vaikai išsiskirstydavo, ir kasdieninėje ūkininko troboje kokių nors mokyklinių žymių nebebūdavo galima rasti.

„Daraktorius“, apskritai imant, dirbo su mažesniu mokinių skaičiumi nei oficialėse mokyklose dirba rusas mokytojas, o be to savo darbui buvo labiau atsidėjęs, tai ir jo mokomieji rezultatai (ypač pradiniai) kažin ar buvo menkesni už ruso mokytojo O auklėjimo (ypač tautinio) požiūriu tos slaptos mokyklos buvo tikros lietuviškumo saugotojos. Viena lietuviė motina, be „daraktoriaus“ talkos vargu būtų galėjusi išsaugoti ano meto priaugančioje kartoje lietuviškosios

sąmonės žiburėlį. Pagaliau, tos mokyklos mokino ir tėvus būti glaudžiamame kontakte su mokykla. Tose mokyklose mokymio programą sudarė skaitymas iš elementoriaus ar maldaknygės. Kai kur „daraktorius“ mokino rašyti bei skaičiuoti.

Naminiis mokymas, po 1831 m. sukilimo, buvo užgintas, bet tuomet nebuvo plačiai išsiplėtęs. Slaptų mokyklų Lietuvoje gausiai atsirado tik po 1863 m. sukilimo nuslopinimo uždariusiis parapines mokyklas. Rusų valdžia ir čia griebėsi represijų. Vilniaus apygardos švietimo vadovybė 1871 m. įsakė mokyklų inspektoriams sekti slaptas mokyklas ir pranešinėti policijai; tą pačią pareigą turėjo stačiatikių šventikai ir valdininkai. 1892 m. išleistos valdžios taisyklės kelti byloms už slaptųjų mokyklų steigimą, lankymą ir jose mokymą, bet persekiojimai už slaptą mokymą vyko nuo parapinių mokyklų panaikinimo laikų. Nauji potvarkiai tik „legalizuodavo“ caro valdžios pareigūnų išradingumą persekiojant tą mokymą. Nepaisant tų draudimų ir bausmių, slaptos mokyklos Lietuvoje išsilaikė ligi 1905 m. revoliucijos, atitraukdamos daug mokinių nuo valdinių rusiškų mokyklų. Vilniaus švietimo apygardos 1897 m. apyskaitoje, kuri apėmė tik valdines ir cerkvines mokyklas, randame, kad tada Vilniaus gub. buvo 765 mokyklos, kurias lankė 25.643 mokiniai, bet tai sudarė tik 16.8% iš mokyklinio amžiaus vaikų. Kauno gubernijoje buvo 267 mokyklos su 13.808 mokiniais arba tik 6.8% iš 201.315 mokyklinio amžiaus vaikų (Telšių apskr. tik 4.9%, Raseinių — 5.8% ir t.t.). Neabejotina, kad toji proporcija atsirado tuoju pat po vyskupo M. Valančiaus nurodymų. Lietuviškų slaptų mokyklų organizavimo darbe ypatingai pasižymėjo kun. Jonas Katelė, nuo 1872 m. Panemunėlio klebonas. Savo parapijos didesniuose kaimuose suorganizavo slaptas mokyklas, kuriose buvo mokoma skaityti, skaičiuoti, Lietuvos istorijos, geografijos, gamtos ir tikybos. Mokslas prasidėdavo vėlai rudenį ir baigdavosi anksti pavasarį. Pats tikrindavo pamokas kas savaitę, dažniausia naktimis. Pradžioje truko mokytojų, bet vėliau skirdavo mokytojais išėjusius 3 metų mokslą. Vadovėlius ruošė pats. Zakristijono ar kitų perrašyti vadovėliai būdavo išdalijami kaimo mokykloms. Katelės pastangomis taip pat virtinė kitų asmenų parengė eilę rankraštinių vadovėlių, kurių dalis vėliau buvo išspausdinta. Pradžioje slaptos mokyklos buvo Moškėnuose, Šetekšnose, Tindžiuliuose, Viliuose. Į jas rinkdavosi ir aplinkinių kaimų jaunimas. Vėliau tokių mokyklų atsirado kiekviename kaime. Ilgainiui tų mokyklų dėka Panemunėlio parapijoje beveik nebeliko nemokančių skaityti ir rašyti. Rusai jautė tų slaptų mokyklų buvimą, bet niekas jų neišdavė. Surengdavo slaptus vaidinimus, kurių išlaidas pats apmokėdavo. Nuo 1873 m.

platino ir draudžiamuosius lietuvių raštus, dažniausiai išdalindamas juos nemokamai.

Rusų pagalba Lietuvos lenkinimui

Kai kurie kunigai savo parapijose pradėjo pamokslus sakyti ir religijos tiesų mokyti lietuvių kalba, vieton iki tol vartotos lenkų kalbos. Čia pavyzdį davė kun. Silvestras Leonavičius kuris tapęs vikaru Veisiejuose, drauge su klebonu kun. Sakavičiumi į pamaldas įvedė lietuvių kalbą, nepaisant lenkų dvarininkų skundus, siųstus Seinų vyskupui. Paskui Veisiejus lietuvių kalba grįžo į bažnyčias Naujamiestyje, Seirijuose, Simne, Prienuose ir kitur. Tai nebuvo lengva padaryti. Reikia atsiminti, kad 1863 m. sukilimas, arba geriau sakant, ištikusios viesuomenę po sukilimo nelaimės labai suartino anų laikų lenkiškai kalbėjusius arba, kitaip tariant, pusiau sulenkinčius lietuvius (bajorus, kunigus, miestiečius) su tikrais lenkais. Daugeliui atrodė, kad dabar ne laikas turėti galvoje ir širdyje bet kokius skirtumus, bet reikia laikytis griežtos vienybės, reikia vienu keliu eiti, kitaip neapsiginsi stipriam, žiauriam ir baisiam priešui rusui. Juk tas priešas, sukilimą numalšinęs, kaip tik didžiausiu įniršiu griebėsi varyti savo rusinimo darbą, griebėsi naikinti visa, kas tik lenkiška ar šiaip vietinė, nerusiška. Daug kam ir Lietuvoje tada atrodė, kad apsiginti bebus galima tik sustiprinus krašte lenkiškumą. Juo tvirtesniu ginklu atrodė lenkiškumas, kad jis nuo amžių ankštai buvo susijęs su katalikiškumu. Juk ypač sulenkėjusių dvasininkų buvo tvirtinama: kas katalikiška, tas ir lenkiška, o kas lenkiška, tas ir katalikiška.

Rusų valdžia varė rusinimo politiką, bet toji politika buvo varoma žiauriu būdu, be jokios atodairos į vietos papročius, į tikiybinius ar kitokius žmonių jausmus, su nieku nesiskaitant ir atsižvelgiant tik į savo žiaurią jėgą. Tos politikos vykdytojais dažniausia buvo tamsūs, nekultūringi žmonės, nieko kito nesugebantieji parodyti, kaip tik jėgą ir aklą savo viršininkų užgaidų pildymą. O tatau padėjo lenkininkams supti lenkiškumą lyg kokia kankinių aureole, dėl ko ją reikėtų gerbti, mylėti, ginti ir t.t. Prasidėjo lenkėjimo stiprinimas. Uždraudus lietuvišką spaudą, senosios lietuviškos knygos, maldaknygės nykte nyko. Todėl žmonės vieton susinaikinusių lietuviškų ėmė įsigyti nedraudžiamas ir lengvai iš Lenkijos gaunamas lenkiškas. Lietuvišką elementorių neretai pradėjo pavaduoti lenkiškasis. Taigi aklas rusų darbas — lietuvių spaudos uždraudimas, kuris buvo padarytas greitesniam lietuvių surusinimui, išėjo ne rusinimo, bet lenkinimo politikos naudai. Vieninteli lenkiškumo priešai galėjo būti tik tautiškai susipratę lietuviai, o tų tada buvo tiek maža. Užtat,

įvedimas, vieton lenkų kalbos, lietuvių į bažnytines pamaldas, tada buvo savotišku revoliuciniu veiksmu.

Graždankos skiepijimo nesėkmė

Liaudies ir kunigų patriotizmo dėka lietuviškos knygos spausdintos „graždanka“ neturėjo pirkėjų. 1865—1904 m. rusų valdžia, savo lėšomis, sugebėjo išleisti tik 58 knygeles ir tik vieną knygutę (tai buvo pirmas ir vienintelis atskiro žmogaus graždanka leidinys), būtent Kazimiero Lelio, kuris negavęs leidimo išleisti savo parašytos knygelės lietuvių kalba lotynų raidėmis, ją perrašė graždanka, 1887 m. gavo leidimą ir tais pat metais atspausdino Mintaujoje. Tai buvo vadovėlis . . . siuvėjams. Valdinės graždanka spausdintos knygos tuojau pat buvo išsiuntinėjamos visoms pradinėms mokykloms. Mokytojai rusai turėjo jas išplatinti tarp žmonių, vaikams tarpininkaujant, neabejotinai spaudžiant ir tėvus ir vaikus. Ir tai nedaug bepadėjo. Iš Kauno Mokyklų Direkcijos 1874—1880 m. bylos „Apie parduodamas žemaitiškas knygas“ galime įsivaizduoti kaip tas pardavimas vyko. Tai buvo „Auksa Altorius“, „Evangelios“, „Kantičkos“, „Trumpas Katekizmas“, „Mokslas skaitymą“, „Aktas ir poteriai“. Tada 14 Kauno apskrities mokyklų buvo gavusios viso 885 egz. tokių knygų. 1874—1877 m. iš jų buvo parduota 144 egzemplioriai, aštuoniose mokyklose, o šešiose mokyklose nė vieno egzemplioriaus. Atrodo, kad skaičius 144 yra abejotinas, t.y. ar ir tiek jų buvo parduota, nes kai kur mėnesinėse apyskaitose nėra jokių duomenų apie tų knygų pardavimą ir pardavimo skaičiai atsiranda tik metinėje apyskaitoje. Galim spėti, jog knygelės nebuvo parduotos, o tik mokytojai rusai, norėdami daryti karjerą, įsiteikdami vyriausybei, iš savo kišenės išmokėdavo keliasdešimts kapeikų.

Vienok, nors ir labai didelė dvasininkijos veikla liaudies švietimo srityje, negalėjo patenkinti poreikių žmonių, kurie troško ko tai daugiau nei religinė paguoda savąja kalba bažnyčioje ir lietuviška maldaknygė. Tiesa, žmonės klausė kunigų ir boikotavo graždanka rašytas knygas kaip „maskoliškas knygas priešingas religijai“, nes daugumai jų religija rišosi su tautybe, tačiau jų kultūriniai siekiai, nekaltant jau apie visuomeninius, negalėjo būti kunigų patenkinti. Juk dvasininkai daugumoje gynė lietuvybę pirmučiausia todėl, kad rusifikacija puolė Katalikų Bažnyčią. Kovodami prieš caristinę katalikybės priespaudą, dvasininkai savaime ieškojo atramos liaudyje ir užtat labiau susirūpino religijos stiprinimu. Tuo metu Bažnyčios interesas reikalavo ginti ir stiprinti lietuviškumą. Tai kovai prasidėjus tautiniai-kultūrinė lietuvių kunigų veikla atitiko žmonių galvojimui, užtat kunigai sugebėjo patraukti paskui save kaimo

žmones ir greta religijos sustiprinimo irgi sugebėjo juose sužadinti tautiškumo žiežirbą. Tačiau tikru, tautiškos brestančios, kaimo masės atstovu galėjo būti tik iš tos pat masės išaugusi jauna inteligentija.

Lietuvių veržimasis į mokslą

Baudžiavos panaikinimas valstiečių jaunimui atidarė kelią į vidurinį ir aukštesnį mokslą. Caro valdžia, siekdama atitraukti lietuvius nuo lenkiškųjų mokyklų, 1866 m. Suvalkijos lietuviams įsteigė po 10 stipendijų Maskvos ir Petrapilio universitetuose. Viduriniam mokslui įgyti sunkumus sudarė mažas kiekis gimnazijų Lietuvoje. Po 1863 m. sukilimo gimnazijos buvo tik Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Suvalkuose ir Marijampolėje (ir nuo 1867 m. mokytojų seminarija Veiveriuose). Lietuviams tekdavo vykti į Liepojaus ir Mintaujos gimnazijas jau latvių krašte. Iki 1863 m. sukilimo gimnazijose dėstomoji kalba buvo lenkų. Po 1863 m. sukilimo gimnazijose pradėta dėstyti viskas rusų kalba. Tiesa, lietuviams Šiaulių, Marijampolės ir Suvalkų gimnazijose buvo įvestas lietuvių kalbos mokymas — po dvi valandas į savaitę. Visa gimnazijos programa buvo rusifikuota. Mokytojais buvo rusai stačiatikiai. Taip parėngta gimnazijų programa, rusų užsimojimu, turėjo lietuvišką jaunimą atitraukti nuo lenkiškos įtakos ir išauklėti tą jaunimą rusiškoje dvasioje su ištikimybės jausmu carui bei Rusijos imperijai ir masinimu iš katalikybės pereiti į stačiatikius.

Vienok rusų užsimojimai nepajėgė užgožti dvasinių seminarijų, kurios praktikoje liko lenkiškos katalikų dvasininkijos rankose. Po 1863 m. Lietuvoje buvo trys dvasinės seminarijos: Vilniuje, Kaune (1865 m. draugė su vyskupija perkelta iš Varnių) ir Seinuose. Aukštesnėms teologinėms studijoms Lietuvos kunigai naudojosi Romos Katalikų Dvasine Akademija Petrapilyje. Seminarijose profesoriavo vien lenkai kunigai, kurie visus savo alumnus auklėjo lenkiškoje dvasioje. Tokie seminarijų vadovai buvo nusistatę prieš bet kokius lietuviškumo pasireiškimus seminarijose. Lietuvių kalba buvo įvesta vien Kauno seminarijoje ir tai po 1865 m. Muravjovo reikalavimo seminarijoje pamokslų mokymą dėstyti rusiškai ar lietuviškai. Seminarijos vadovybė, aišku, iš dviejų „blogybių“, pasirinko lietuvių kalbą.

Lietuviškumo nuovoką lietuviškas jaunimas visų pirma gaudavo namuose. Daugiausia motina mokė prisirišimo prie lietuvių kalbos, prie savo papročių. Greta baudžiavos bei ponų neapykantos, po 1863 m. sukilimo numalšinnimo atėjo dar neapykanta caro valdininkams bei policijai, pasmerkimas graždankos. Tai ir buvo beveik viskas, ką

tėvai galėjo perteikti savo vaikams. Apie tai kas buvo Lietuva praeityje, kas yra patriotizmas, lietuviškas jaunimas patirdavo tik gimnaziją belankant ar dar vėliau. Žinoma, su laiku Strykovskio, Narbuto, Kraševskio, Daukanto, Donelaičio „Metų“ pažinimas padėdavo atrasti savo tautos tradicijas, žinias apie josios didingą praeitį. A. Schleicherio, Kurschato darbai apie lietuvių kalbą kėlė aikštėn savosios kalbos grožį. Visos tokios žinios tam jaunimui išryškindavo esamosios padėties tragizmą, kur lietuvybę slopino ir rusas ir lenkas. Tai vedė prie bandymų rasti kelius padėti kraštui ir lietuviškumui. Čia pavyzdžiais buvo kitų kraštų tautinio atgimimo sąjūdžiai. Vieni jų (lenkų, rusų ir latvių) buvo geriau žinomi, kiti (pvz. čekų, bulgarų) tik paviršutiniai ar net nuogirdomis. Pirmojoje kartoje lietuvių inteligentijos, išdėjusios iš liaudies, daugiausia buvo žiūrima į tokius sąjūdžius kurie vėdovavosi savo tautos savitumo idėjomis. Mokymo įstaigų bei institucijų įtakoje formavosi prolietuviška, prolenkiška orientacijos. Prorusiška orientacija beveik neegzistavo, neskaitant kelių asmenų, kurie manė, kad jų „tėvynė esanti ten, kur jiems gali būti gerai“. Net ir antilenkiška rusų propaganda nepatraukė lietuvių prie rusiškumo.

Pavojingesnė lietuvių tautiniam atgimimui buvo prolenkiška orientacija. Lenkų kalba Lietuvoje ilgus metus buvo ponų kalba. Mūsų didelis kalbininkas Jonas Jablonskis, prisimindamas gimnazijos laikus, sakė, jog paskutinėje klasėje ir jis jau buvęs „tikras lenkas“. Tik tiek, kad polonofilai (lygiai kaip ir rusofilai) neturėjo organizuotų politinių grupių. Lietuvos lenkai, pripratę tą kraštą laikyti Lenkijos dalimi, nesuprato jaunosios lietuviškos inteligentijos aspiracijų ir nepripažino lietuviams teisės į savystovų tautinį būvį. Užtat prolenkiška orientacija jaunuose lietuviuose negalėjo turėti jokio pritarimo. Čia jaunoji lietuvių inteligentija galėjo turėti tik vieną kelią: kalbėti bei galvoti tik lietuviškai, nieko bendro neturėti su senomis bajoriškoms tradicijomis, iškilti iš savosios liaudies ir suprasti jos siekius, visur pasikliaujant vien savomis jėgomis.

Savo tautinį pašaukimą pirmoji suprato grupė pasauliečių inteligentų. Į tautinio subrendimo kelią jaunieji kunigai atėjo kiek vėliau, nei pirmieji pasauliečiai inteligentai, kilę iš liaudies.

Universitetuose studijuojantieji lietuviai pamažu pradėjo išsiskirti iš studentų lenkų bendrijų, o lenkai už tai juos pravardžiavo „litvomanais“. Apie 1870 m. lietuviai studentai Maskvoje ir Petrapilyje pradėjo organizuoti savuosius sambūrius. Pradžioje tai buvo daugiausia tarpusavio pagalbos ir literatūriniai rateliai. Vienok ir tie susibūrimai ugdė, savo narių tarpe lietuviškumą, lietuvišką patriotizmą. Ta mintimi vedini Petrapilio lietuvių studentų būrelio

nariai (Petras Vileišis, Juozas Brazaitis, Juozas Grigiškis, Jonas Kymantas, St. Lukša, Česlovas Pacežinskis ir kiti), nuo 1875.XII. ligi 1826.III.1 d. Petrapilyje leido laikraštėlį „Kalvis Melagis“, kurio buvo išėję, jo sumanytojo P. Vileišio teigimu, berods 10 numerių, po 4 psl. „Kalvis Melagis“ buvo ranka rašomas, bet spausdintomis raidėmis, kaip maldaknygės. Jis buvo daugiausia siuntinėjamas bendradarbių motinoms laiškais. Leidėjai jame rašė kas ką norėjo. Buvo ir politikos straipsnių ir javų kainų. Buvo pradėtas versti A. Mickevičiaus Ponas Tadas ir išversta Vilijos giesmė iš Konrado Valenrodo. Kalvis Melagis, žinoma, neturėjo jokios platesnės reikšmės. Tai buvo grynai pasaulietiškas, vienas pirmųjų naujosios pobaudžiavinės lietuviškų šviesuolių kartos bandymas, siekiant savos, lietuviškos periodikos, apsieinant dar be spausdinimo.

Su laiku, didėjant studentų skaičiui, didėjo ir jų tautinis susipratimas bei įsitraukimas į lietuviškus reikalus. Čia vadovaujanti vaidmenį XIX a. aštuntame dešimtmetyje, turėjo Maskvos universiteto studentai, kurių ten kasmet būdavo 20—25 asmenys. Tiesa, ne visi jų prisipažindavo esą lietuviai. Vienok, labiau susipratę jau domėjosi Lietuvos istorija, skaitė veikalus apie lietuvių kalbą ir net, kaip pvz. J. Basanavičius, — svajoto apie lietuvių alfabeto reformą, norėdami vieton lenkiškų „sz“, „cz“ ir „w“ įvesti „č“, „š“, „v“ raides. 1878 m. jauni lietuviai Maskvoje svarstė galimybes skleisti švietimą lietuvių tarpe. 1880 m. stud. Jono Spudulio ir Jono Šliūpo iniciatyva buvo įsteigta slapta Maskvos lietuvių studentų draugija, kurios tikslas buvo savišalpa, bendravimas, tautybės išlaikymas ir pasiruošimas visuomeniniam darbui, o taip pat savo kalbos ir istorijos pažinimas. Pirmaisiais metais draugijai priklausė 23 studentai. Tų pat metų pabaigoje Maskvos lietuviai studentai, Pašukanio ir Pavilionio vadovaujami, pradėjo leisti hektografuotą, plono popieriaus laikraštėlį Auszra. Iš viso 1880.XII.21—1881.I.22 buvo išleista keturi numeriai ir dar keli puslapiai priedo, nesudarančio atskiro numerio. Viso buvo atspausdinti 38 puslapiai. Tos Auszros leidimo tikslas buvo šitaip suformuluotas: „Negalėdami tankei susieit ir pasiszněket apie musu ležuvį ir jo gramatiką iszduodisim laiszką, kuriame kiekvienas pagal savo norą raszis apie kalbą ir tautą lietuvių.“ Turinį sudarė per visus numerius ėjusi trumpa lietuvių kalbos gramatika, pora straipsnelių apie rašybą, keletas liaudies dainų, keletas pakartotų iš L. Ivinskio kalendorių eilėraščių ir dvi pasakos. Iš bendradarbių tikrai žinomas Jonas Šliūpas, kurio parašas yra viename priedo puslapyje. To paties J. Šliūpo teigimu (Minės apie mano prietikius prie „Auszros“, 30 p.), toji studentų draugija

1880 m. pabaigoje kreipėsi į caro vidaus reikalų ministerį Loris-Melikovą su prašymu leisti lietuvišką spaudą lotynų rašmenimis.

Panašios nuotaikos buvo ir Petrapilio lietuvių studentų tarpe, kada ten 1882 m. atvyko Jonas Šliūpas su užsimojimu įtraukti ir juos į tautinį darbą. Petrapilio lietuviai studentai pritarė tam reikalui ir net užsimojo pravesti piniginę rinkliavą; ten studentai irgi domėjosi lietuvių kalba, Lietuvos istorija ir ekonominiais klausimais. Kیلęs tame universitete studentų sąmyšis sutrikdė lietuvių veiklą. Aktingesni, drauge su J. Šliūpu buvo suimti ir pašalinti iš universiteto. J. Šliūpas etapu buvo pergabentas į namus ir paliktas policijos priežiūroje. Žinoma, po to „kaimynai suklego, liežuviams galo nebuvo. Vienas kitą gąsdino, kaip tai pavojinga ęsą vaikus leisti į mokslą...“. Tačiau tokie pataikavimai rusų politikai lietuvius studentus jau nepaveikė.

Rygos „Aušra“

Tais pat laikais tautiniai kultūrinė veikla pradėjo reikštis ir Rygos lietuvių tarpe, nors daugumą ten gyvenusių lietuvių buvo paprasti, menkai atlyginami darbininkai. O lietuvių ten būta net labai daug. Vėlesnė oficiali Rygos miesto statistika 1897 m. rodė ten buvus lietuvių 6362 (2,3% visų gyventojų) ir 13,415 (4,8%) lenkų, kur pastarųjų daugumas irgi buvo lietuviai iš Vilniaus krašto, jau sulenkėję. Daug lietuvių Rygoje atsirado po 1831 ir 1863 m. sukilimų (1912 m. Rygoje gyveno apie 50.000 lietuvių kurių apie 35.000 namuose kalbėjo lietuviškai). Tik inteligentijos ten, palyginamai, buvo visai nedaug. Latvių tautinis atgimimas prasidėjęs kur kas anksčiau, nei lietuvių. 1868 m. įsisteigus Rygos latvių draugija per vienerius metus sutelkusi 1000 narių. Pasekus latvių pavyzdžiu, kurie buvo gausiai pristeigę giedotojų draugijų ir lietuviams kilo mintis kurti panašią draugiją. 1881 m. prašymą leisti steigti draugiją vardu Aušrą pasirašė 70 asmenų. Livonijos gubernatoriui sutikus leidimas buvo duotas Vidaus reikalų ministerijos Petrapilyje. Narių buvo apie 100. Draugija turėjo savo būstinę. Draugijai priklausė ne vien tik lietuviai, bet ir lenkuojantieji ar sulenkėję. Svarstyta reikalauti lietuviškų pamaldų ir pamokslių kurioje Rygos katalikų bažnyčioje. Iškilio kivirčiai su lenkuojančiais ir Lietuvos dvarininkų vaikais, tada studijavusiais Rygos politechnikume ir priimtais į draugiją. Susimokę tie lenkai parėmė valdybą ir draugiją į savo rankas ir 1882/83 m. daugumą lietuvių išstūmė iš tos draugijos, nors pats tos draugijos vardas „Aušra“, gubernatoriui neleidus jo pakeisti liko tas pats (užtat ten atsirado savotiškas simbiozas — Polskie

Stowarzyszenie AUSZRA, išlikusi ir Latvijos nepriklausomybės laikais). Pradžioje draugija Aušra telkė lietuviškas knygas. Jos bustinėje buvo net įrengtas slaptas sandėliukas draudžiamajai lietuvių spaudai. J. Miliausko-Miglovaros, vieno tos draugijos steigėjų sumanymu buvo rengtasi leisti laikraštėlį „Aušrinė“, bet negavus caro valdžios leidimą jį spausdinti lotynų rašmenimis, tas projektas ir liko tik projektu. Vėliau, tas pats J. Miliauskas, 1883 metų pabaigoje buvo padaręs bandymą leisti savotišką korespondencinį laikraštį. Miliauskas paruošė vieną numerį laikraščio, jo pavadinto lenkiškai „Poczta Litewsko Literacka“, kuris jo mintimi, turėjęs eiti, visai eilei lietuvių šviesuomenės atstovų laiškais susirašant įvairiais opiais lietuviškais reikalais. Jam pavyko į tą darbą įtraukti Stanislovą Didžiulį iš Griežonėlių, kuris jam atsakinėjo lietuviškai, davęs laikraščiu lietuvišką vardą „Raszliavos Pacztas“. Šis sumanymas ano laiko politinėse sąlygose galėjo ir labai teigiamą vaidmenį suvaidinti, bet visas susirašinėjimas, vieną numerį išleidus, nutrūko, nes Miliauskis kėlė jame mintį pasiduoti rusų spaudimui ir priimti rusiškas raides, o tam griežtai pasipriešino Didžiulis.

Priešaušrio rašytojų darbai

Nežiūrint į siaučiančią tautinę priespaudą, nors ir negausi lietuviška inteligentija, krašte ir už Lietuvos ribų, nenutraukė savo kultūrinės veiklos, kūrybos, sklidusios gal tik iš lūpų į lūpas ar spausdinamos už Lietuvos ribų.

Krašte rašė poetas kun. A. Vienažindis (Vienožinskis), kuris dar prieš 1880 metus parašė daug patriotinių eilėraščių (kurie buvo atspausdinti tik po jo mirties 1892 m.). Kun. Vienažindžio dainos iš autoriaus lūpų ir jo rankraščių plačiai pasklido liaudyje, buvo jos dainuojamos ir perkuriamos. Ir išspausdintųjų Vienažindžio dainų liaudyje yra daug variantų, kurie kartais žymiai skiriasi nuo jojo sukurtų eilėraščių autentiškų tekstų.

Lietuviškumo budimą ryškiai liudija poetas kun. Silvestras Gimžauskas, rašęs nuo 1872 metų. Jis išleido užsienyje du savo eilėraščių rinkinius: 1879 m. Leipzige „Ant Naujų Metų Lietuvai dovanėlė“ ir 1881 m. Klaipėdoje „Lietuvos bičiulis“. Iš poetinių kun. Gimžausko kūrinių pažymėtini patriotiniai eilėraščiai „Trakėnams“, „Pro Lydos mūrus pravažiuojant“ ir kt., kuriuose šlovinama lietuvių kalba, Lietuvos gamtos grožis, jos senovė. Lietuvių kalbos aukštinimas, tautinio susipratimo žadinimas eilėraštyje „Trakėnams“ išreikštas įtaigiais posakiais:

*Visur šviesūs žmonės savo kalba girias —
Ar eina per žemę, ar per jūras irias;
Jūs turit už gėdą jau savaip šnekėti,
Jei nuo gryčios pėdą tenka paėjėti.
Kad aukso man kalnus kas nors davinėtų,
Ir už tai tik kalbą atiduot reikėtų:
Spiaučiau ant to aukso, prasmeg jisai suvis —
Man už jį brangesnis prigimtas liežuvis.*

Dar prieš sukilimą pradėję lietuviškai rašyti pvz. M. Akelaitis, E. Daukša, J. Anusavičius ir toliau rašė. Kun. J. Dovydaitis dar prieš 1863 m. sukilimą parašęs didaktinį prozos kūrinį „Šiauleniškis senelis“ ir po sukilimo būdamas ištrėmimo irgi rašė. Kun. A. Jasevičius, gyvendamas ištrėmime prie Baikalo ežero parašė eilę jausmingų eiliuotų kūrinių. Kun. P. Rimkevičius, tuo metu kunigavęs Kupiškyje, paliko nemaža lyrinių kūrinių. Vienas jų, „Tykus buvo vakarėlis“, ilgainiui tapo populiaria liaudies daina, susilaukusia įvairių variantų. Tuo pat metu Kupiškio apylinkėje pasireiškė Uršulė Tamošiūnaitė (1847—1906). Ji buvo savamokslė kaimo „daraktorė“ (vaikų mokytoja). Jos baladės (tik vėliau atspausdintos) „Žirgakalnis“, „Sypsalė“ vaizdžiai pristato vietos liaudies padavimus. Keletą Tamošiūnaitės eilėraščių-dainų apie 1880 m. užrašė vysk. A. Baranauskas ir jas F. Spechtas paskelbė drauge su kitais A. Baranausko raštais. Daugiau kaip 20 jos eiliuotų kūrinių yra užrašę vėlesni tautosakos rinkėjai. Be Tamošiūnaitės kūrinių, vysk. A. Baranauskas ir kiti asmenys yra užrašę panašių eilėraščių-dainų, kurias sukūrė kitos Kupiškio apylinkės savamokslės merginos (M. Balytė ir kit.). Jų dainų randame ir tautosakos užrašymuose. Yra žinių, kad dar 1866 m. eilėraščių rinkinėly buvo sudaręs Adolfas Lapinskas, pavadinęs jį „Garsu jaunystės“, o apie 1870 m. keliolika eilėraščių buvo parašęs J. Užupis, tačiau šie kūriniai nėra išlikę.

Nežiūrint į vis didėjančią caristinę priespaudą, lietuvių pastangos ne tik rašyti, bet ir spausdinti lietuviškai, lotynišku šriftu nesiliovė. Vienas tokių reiškinių buvo Lauryno Ivinskio „Kalendoriaus“ 1878 metams išleidimas Petrapilyje, lietuviškais spaudmenimis, legaliu būdu. Į šį kalendorių L. Ivinskis įdėjo ir kuklų literatūrinį skyrelį — 4 eilėraščius tautosakiniais motyvais. Šie eilėraščiai yra pasakėčių pobūdžio, bet ne verstiniai, o originalūs. Spėjama, kad juos bus parašęs pats Ivinskis.

Kai kuriais literatūriniais bandymais tuo metu pasireiškė Petras Vileiškis (1851—1926). Gyvendamas Petrapilyje, kažkaip apeidamas lietuvių spaudos draudimą, išleido kelias knygeles lietuviškais spaudmenimis. 1875—1878 m. jis parašė ir išleido keletą beletristi-

nio pobūdžio knygelių. Apysakoje „Jons ir Aniuta“ (1877) jis pavaizdavo Lietuvos kaimo buitį. Beletristine forma parašytame pasakojime „Jurgis Stefensonas“ (1877) Vileišis idealizuoja versliškumą ir galimybes iškilti savo darbu ir sumanumu. Sceniniame vaizdelyje „Anglija“ (Knygelėje „Pas mus ir kitur“) įdėtos dvi darbininkų dainos. Tai pirmieji lietuvių poezijoje bandymai apdai nuoti fabriko, pramoninį darbą. Jis taip pat parašė ir grožinio pobūdžio dialoginių vaizdelių, parašytų gyvu pasakojimu, palyginti sklandžia liaudiška kalba. Tai buvo bemaž vieninteliai lietuviški leidiniai, legaliai pasirodę pirmaisiais spaudos draudimo dešimtmečiais. Vileišio dialogizuoti vaizdeliai buvo pirmieji dramaturgijos žanro kūrinėliai lietuvių literatūroje.

Lietuvių literatūrai vystytis didelės reikšmės tuo laikotarpiu turėjo tautosaka. Nesant gausesnės rašytinės literatūros, pradedantieji rašytojai naudojosi tautosaka ir iš jos mokėsi. Savo kūryboje jie vystė tautosakinius motyvus, tautosakinės poetikos formas, prisidėjo prie liaudies kūrybos rinkimo ir skelbimo. Tautosaka šiame periode kone atstojo negausią rašytinę literatūrą ne tik liaudies masėms, bet ir inteligentijai. Tautosakos užrašymuose išliko daugelis lietuvių poetų kūrinių (A. Strazdo, A. Vienažindžio ir kitų, neišaiškintų, nežinomų autorių). Ne vienas to meto lietuvių rašytojų, žinodamas negalėsiąs išspausdinti savo raštų, kūrė taip, kad jo kūriniai pasiektų liaudį gyvu žodžiu, dainos ar pasakos forma. L. Ivinskis surašęs apie tūkstantį priežodžių, aprašęs 16 žemaitiškų šokių. Du dideli mįslių ir patarlių rinkiniai 1870 m. jo paties buvo pasiūsti į Petrapilio imperatoriškąją geografijos draugiją. Vysk. M. Valančius 1867 m. išleidęs „Patarles žemaičių“. O „Palangos Juzėje“ taip pat pateikė nemaža tautosakinių kūrinių (dainų, vestuvinių apeigų, žaidimų ir kt.). Lietuvių tautosaka domėjosi ir nelietuviai. Rusų prof. F. Fortunatovas ir V. Mileris 1872 m. Maskvoje išspausdino lietuvių liaudies dainų rinkinį. Lenkų mokslininkas O. Kolbergas 1879 m. Krokuvoje irgi išspausdino lietuvių liaudies dainų rinkinį, su plačiu savo įvadu lenkų kalba. Tačiau žymiausių vietą lietuvių tautosakos rinkimo bei leidimo srityje šiame periode užėmė broliai Antanas (1819—1880) ir Jonas (1815—1886) Juškos, pasirašinėję Juškevičiais. Pats svarbiausias brolių Juškų tautosakos darbas buvo 1880—1882 m. Kazanės universiteto išleisti trys didžiuliai „Lietuviškų dainų“ tomai. Tą veikalą išleisti padėjo įžymus kalbininkas prof. J. Boduenas de Courtenay. Ten pat buvo išleistas ir A. Juškos atliktas vestuvių aprašas su gausia tautosakine medžiaga — „Svotbinė rėda veliuonyčių lietuvių“ (1880), o 1883 m. Rusijos mokslų akademija Petrapilyje išleido „Lietuviškų svotbinių dainų“

tomą. Broliai Juškos paskelbė iš viso apie tris tūkstančius dainų tekstų. Visa ši brolių Juškų surinkta tautosaka buvo išspausdinta lietuviškais spaudmenimis. Brolių Juškų dainų rinkiniai pasidarė prieinami platiems lietuvių sluoksniams. Daugelis rinkiniuose išspausdintų dainų buvo ne tik skaitomos, bet ir dainuojamos. Reikšmingi lietuvių literatūros raidai buvo brolių Juškų kalbotyros darbai.

1881—1882 m. Poznanėje pasirodė lietuviškas vertimas J. I. Kraševskio „Vytolio raudos“. Tą vertimą atliko A. Vištalius-Višteļiauskas, o Lietuvis slapyvardžiu savo lėšomis išleido pats Kraševskis. Vytolio rauda yra dalis trilogijos „Anafiel“, kurią sudarė trys atskiri veikalai: Vytolio rauda (1840), Mindaugas (1840) ir Vytauto kova (1844). Vytolio rauda — poema apie legendarinio pusdievio Vytolio karo žygius ir lietuvių tautos pradžią. Toji J. I. Kraševskio poema, nors ir neturinti didesnės literatūrinės reikšmės, to laiko lietuviško jaunimo buvo sutikta su dideliu entuziazmu, kai kurių net pripažinta tautine epopėja, savosios rūšies lietuviška Iliada ir Odisėja. Toji poema suvaidino didelį vaidmenį formuojant ano laiko lietuviško jaunimo patriotinę nuovoką. Daugeliui toji poema kėlė tautinės savigarbos pajautimą, paskatino įsigyventi į lietuviškumo problemas.

Didžiosios Lietuvos lietuvių bandymai panaudoti Mažosios Lietuvos lietuvišką spaudą

Neturint jokios galimybės Lietuvoje pradėti bet kokią legalią tautinę veiklą, jaunieji lietuviai inteligentai pasauliečiai pradėjo bandyti panaudoti Prūsiose lietuvių kalbą leidžiamą periodinę spaudą, manydami įtaigoti Mažosios Lietuvos lietuvius, o taip pat ir tą spaudą skaitančius Didžiojoje Lietuvoje. Vienok nedaug kas iš tų leidinių tam tikslui tiko. Daugumoje tai buvo tenykščiams lietuviams skiriami, daugiausia, religinio turinio raštai, parašyti sunkiu žargonu, kupini įvairiausių svetimybių, spausdinami gotiškėmis raidėmis. Tų raštų paskirtis buvo, visų pirma, tenykščius lietuvius laikyti paklusniais Vokietijos valdžiai. Panašaus pobūdžio ir Rytų Prūsijos lietuviams Karaliaučiuje leidžiami periodiniai leidiniai — „Nusidavimai apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“, laikraštis „Keleivis“. Šioje spaudoje pasirodęs vienas kitas beletristinis rašinėlis taip pat buvo grynai didaktinio pobūdžio, skiepijęs visų pirma ištikimybę Vokietijos monarchijai. Tokie skaitiniai buvo dedami ir į Rytų Prūsijoje leidžiamus lietuviškus kalendorius: „Prūsiškas kalendorius“, „Evangeliškas kalendras“, „Krikščioniškas kalendras“, „Lietuviškas kalendras“ ir kt. Kiek labiau pasaulietinio, o ne religinio pobūdžio buvo nuo 1878 m. Klaipėdoje pradėtas leisti

laikraštis „Lietuviška ceitunga“, tačiau ir jis, persisunkęs monarchistine Vokietijos ideologija, didesnio literatūrinio vaidmens nesuvaicino, nežiūrint į tai, kad paskiri lietuviai inteligentai aštuoniasdešimtųjų metų pradžioje bandė tame laikraštyje spausdinti savo rašinius. Toliau Rytprūsiuose buvo „Naujasis keleivis“, redaguojamas Einaro (tai buvo tąsa 1849—1879 m. F. Kurschato leistojo „Keleivio“) ir „Konserwatywu Draugystes Laiszkas“, atsiradęs 1882 m. Prūsų Lietuvoje nuo 1878 m. taip pat veikė „Lithauische Literarische Gesellschaft“ — draugija, kuri nuo 1883 m. nereguliariai leido „Mitteilungen LLG“. Tai buvo Prūsijos valdžios remiama mokslinė organizacija užsibrėžusi studijuoti „visai išnykstančių Prūsijos lietuvių“ tautosaką.

1880 m., jau būdamas Bulgarijoje, F. Kurschatui tarpininkaujant, dr. Jonas Basanavičius susirijo su „Naujojo Keleivio“ redaktoriumi A. Einariu ir pradėjo į tą laikraštį siųsti savo rašinius Lietuvos istorijos temomis, su patriotiniu atspalviu. Basanavičius savo analogiškus rašinius siuntė ir į „Lietuvišką Ceitungą“, kurį redagavo M. Šernius. Paties J. Basanavičiaus liūdijimu 1880 m. „Naujajame Kelevyje“ tilpo, tarp kitų, „Rubežiai ir skaitlius Lietuvos tautos“, „Kam teks tėvynė mūsų“, „Kur dingo Lietuva, tavo didybė“ ir kt. 1881 m. tilpo: „Apie kryžiuokus“, „Apie įsteigimą Ragainės pilies“, gi „Liet. Ceitungoje“ apie Liet. pilis.

Panašaus pobūdžio rašinius, 1880—1882 metais, tuose pat Prūsijos laikraščiuose talpino Jonas Šliūpas ir Jurgis Sauerveinas, vokiečių kilmės poliglotas, mokėjęs berods 46 kalbas, o jų tarpe labai gerai lietuviškai, didelis Lietuvos mylėtojas. Trečiasis minėtų laikraščių: „Konserwatywu Draugystes Laiszkas“ iš viso neįsileido į savo skiltis lietuvių patriotų rašinių, nes jo redakcija buvo griežtai priešinga tautinių klausimų kėlimui. Dėja, gana greitai ir „Naujasis Keleivis“ bei „Lietuviszka ceitunga“ turėjo nutraukti skelbimą patriotinių rašinių, nes šie iššaukė neigiamą Prūsijos Lietuvos skaitytojų reakciją, nes, esą, tuose rašiniuose jautėsi antiprūsiškos mintys. To galima buvo laukti, nes tuo metu Prūsų Lietuva buvo jau beveik visiškai suvokietinta. Prūsijos lietuviai jautėsi lojaliais Prūsijos valstybės pavaldiniais ir nepalankiai žiūrėjo į patriotinį savo tautiečių sąjūdį, besireiškiantį Didžiojoje Lietuvoje. Taip pat nieko neišėjo iš J. Basanavičiaus projekto įsteigti lietuvių mokslo draugiją, apie kurią jis rašė rašinyje „Apie lietuviszka mokslo draugystę“ kuris „Lietuviszka ceitunga“ laikraštyje buvo paskelbtas 1882 m. Visiškai aišku buvo, jog negalima tikėtis iš Prūsijos lietuvių pagalbos ir galimumo panaudoti ten leidžiamą spaudą tautinio atgimimo propagavimui, nes toji spauda vien iš vardo buvo lietuvių.

Jau minėti Maskvos ir Petrapilio lietuvių studentų bandymai suorganizuoti savo periodinį leidinį, nors ir liko nesėkmingi, tačiau jie naujai lietuviškai visuomenei rodė būtinumą turėti savo periodinį leidinį, kuriame būtų galima išsiskyti.

1881 m. Jonas Šliūpas suėjęs Kaune su kun. Antanu Baranausku, vėlesniu vyskupu, tarėsi ir su juo projektuojamo leisti laikraščio klausimu. 1882.II J. Šliūpas ragino savo brolių Stanislovą caro Aleksandro III vainikavimo proga agituoti tarp valstiečių, raginant juos padavinėti peticijas, kad būtų leista spausdinti lietuviškas knygas ir laikraščius. 1882.IV susispietę tuo laiku Maskvoje Petras Vileišis, Jonas Šliūpas ir Jonas Spudulis padavė valdžiai prašymą, kad būtų leista spausdinti Vilniuje savaitinį laikraštį „Mūsų Amžių“. Leidimo negavus, 1882 m. vasarą J. Šliūpas apsilankė Mažojoje Lietuvoje, kur sužinojo apie ten iškilusį sumanymą kurti Birutės draugiją, kurios tikslų tarpe buvo statomas ir reikalas leisti lietuvišką laikraštį. Tai dar labiau J. Šliūpą suragino bandyti organizuoti legalų laikraštį. 1882 m. rudenį išsikėlęs iš Maskvos į Petrapilį, J. Šliūpas laikraščio leidimo reikalu mėgino per garsųjį slavistą, kroatų kalbininką V. Jagičą (1880—86 m. profesoriavusi Petrapilyje) sueiti į kontaktą su oficialiomis sferomis ir drauge su J. Spuduliu surašė projektą Petrapilyje sumanyto leisti laikraščio „Lietuvis“, kurio atsakomuoju redaktorium ir leidėju buvo numatytas jo brolis Stanislovas Šliūpas. Neperdaug pasitikėdamas, ar bebus galima gauti leidimą lietuviškam laikraščiui rusų valstybėje, Jonas Šliūpas palaikė artimą ryšį su Mažąją Lietuvą, kur tokio laikraščio leidimo reikalas vis labiau brendė. 1882.X.26 d. jis rašo Jurgiui Mikšui (kuris J. A. Vištelio paveiktas jau buvo atlietuvėjęs) ir siūlo sumanytą (Birutės) draugiją bei jos laikraštį pavadinti Aušra, nes „draugyste mūsų turės būti ženklų pakilimo mūsų žmonių iš saldaus ir ilgo snaudulio“. Dėl to vardo J. Mikšui keliant abejonių, labiausiai dėl to, kad tokio pat vardo lietuviška draugija Rygoje pateko į lenkų rankas. 1883.I.27 d. J. Šliūpas vėl rašo J. Mikšui ir siūlo tuo atveju, jei jau Aušros vardas netiktų, tai tą laikraštį galima būtų pavadinti Lietuviu, Kova už laisvę, darbą ir apšvietą ar kaip kitaip. Visa tai Šliūpas siūlė Maskvos, Petrapilio ir Varšuvos lietuviškos jaunuomenės vardu. O Mikšas jau buvo susirišęs su visa virtine veikėjų, — jų tarpe ir su Višteliu-Višteliausku irgi raginusių steigti savo laikraštį. Gi Višteliiui tą reikalą kėlė 1980 m. J. I. Kraševskis.

Kitaip tariant, apie būtinumą steigti savo laikraštį, pirmučiausia skirta lietuvių tautiniam atgimimui puoselėti, Rusijos imperijos teritorijoje kalba ir daro pastangų Jonas Šliūpas bei Petras Vileišis. Mažonoje Lietuvoje ir Vokietijoje, Kraševskio Drezdene paakintas, kalba A. Vištelis ir ragina rūpintis laikraščio steigimu J. Mikšą, gi pastarasis susiriša su J. Šliūpu, J. Zauerveinu ir pagaliau su J. Basanavičiumi, o pastarasis lietuviško laikraščio įsteigimo ir leidimo reikalu rūpinasi tuojau pat atsidūręs užsienyje, už Rusijos imperijos ribų. 1881 m. lietuviško laikraščio reikalais jis susirašo su Sofijos (Bulgarijoje) spaustuviniu Žeinovu. 1882.V.29 dėl vidaus politinių neesantaikų apleidęs Bulgariją ir apsilankęs Belgrade (Serbijoje) jis ir čia tuo pačiu reikalu tariasi. 1882.X-XI apsilankęs tėviškėje ir Kaune, Basanavičius gavo sueiti su keliais lietuvių veikėjais ir iš jų patirti apie lietuviško laikraščio leidimo planus, sunkumus. 1882.XII pradžioje atvykęs čekų Pragon, jis tarėsi su Calvės knygynu dėl galimybių lietuvišką laikraštį spausdinti Pragoje. J. Basanavičius, 1881 m. užmezgęs ryšius su A. Višteliu-Višteliausku, iš pastarojo sužinojo, kad šiam dar 1880 m. apsilankius Drezdene pas rašytoją J. I. Kraševskį, pastarasis ragino pradėti leisti lietuvišką laikraštį, nes, sako, tai yra būtina, jei lietuviai kaip tauta nenori mirti. Vištelis ir pats, net pakartotinai, ragino Basanavičių leisti laikraštį, kurį siūlė pavadinti vienu iš tų vardų: Saulėtėkis, Švitūnė, Švitūnas, Žinyčia, Žiburys, Žiburėlis, o pats Basanavičius siūlė vardą Lietuva.

1882 m. pabaigoje J. Basanavičius vis dar galvojo tokį laikraštį leisti Pragoje, kur tikėjosi bendradarbiais jau iš karto turėti A. Vištelį, J. Sauerveiną, S. Dagilį, kun. S. Norkų ir J. Šliūpą. Vienok, spausdinimas laikraščio tolimoje nuo Lietuvos Pragoje, didelės išleidos siunčiant jį į kraštą ir nemaža abėjonių dėl to sumanymo pasisekimo vertė Basanavičių galvoti apie kitas spausdinimo vietas. Mažonoje Lietuvoje jau seniai buvo suorganizuotas lietuviškų knygų spausdinimas ir tenykščiai leidėjai mokėjo susitvarkyti su spausdinių pergabenimu į Didžiąją Lietuvą, ne kartą iš to gerai net pasipelnydami. Savo ruožtu, laikraščio leidimas Prūsų Lietuvoje teikė daug galimumų užmezgti ir palaikyti ryšius su krašto inteligentija, o tai būsimajam laikraščiui galėjo turėti net lemiamos reikšmės. Būsimajam laikraščiui gauta kiek medžiagos iš kun. S. Norkaus ir A. Vištelio. Pasižadėjo bendradarbiauti S. Didžiulis, J. Šliūpas, V. Pietaris. Taip pat seniau buvo numatyti bendradarbiais M. Akelaitis, Petras Kriauciūnas, P. Vileišis, Pranas Smilgius, M. Davainis-Silvestraitis. Tik vis dar nenusistatyta dėl vietos, kur teks laikraštį leisti. Tuo tarpu 1882 m. rudenį Mažonoje Lietuvoje atsisakoma

sumanymo leisti mokslo draugijos (Birutės) laikraštį. Vienok visi tie susirašinėjimai, pasikalbėjimai, susitikimai, planai pagyvino Mažosios Lietuvos paskirų veikėjų santykius ir ryšius su Didžiosios Lietuvos veikėjais iš vienos pusės ir su J. Basanavičiumi bei kitais vakarų Europoje. Visa tai vis labiau grindė mintį Didžiajai Lietuvai skiriamą laikraštį leisti Mažojoje Lietuvoje. Užtat, A. Vištelio ir J. Sauerveino paragintas J. Mikšas tuojau pat kreipėsi į „Lietuviškos ceitungos“ redaktorių M. Šernių, kad išgirsti jojo nuomonę. M. Šernius pritarė sumanymui leisti tokį laikraštį Rytprūsiose. Tada J. Mikšas, dar susirišęs su J. Šliūpu bei P. Vileišiu, laišku kreipėsi į J. Basanavičių su pasiūlymu bendrai leisti lietuvišką laikraštį, spausdinant jį Ragainėje, kur redaktoriumi būtų J. Basanavičius, o vietoje visus spaudos darbus tvarkytų J. Mikšas. J. Basanavičius 1883.I.7 dienos laiškuose J. Mikšui ir A. Višteliiui tą projektą išanalizavo, patvirtindamas, jog tą laikraštį tikrai galima leisti Ragainėje, ir kad jį ten redaguotų J. Mikšas. Tame laiške J. Basanavičius pareiškia, jog esą ir jam tokios pat mintys nuo kelių dienų eančios galvoje. Atrodo, kad to pirmo lietuviško laikraščio išleidimo idėja buvo kilusi vienu metu pas kelis asmenis, o jais buvo: A. Vištelius-Višteliauskas, J. Šliūpas, J. Basanavičius ir J. Mikšas, tačiau pirmasis tą sumanymą iškėlęs Jurgis Mikšas. Laikraščio vardą AUSZRA gal ir parinko J. Basanavičius, tačiau pirmasis tą vardą buvo pasiūlęs Jonas Šliūpas, kuris jau Maskvos universiteto lietuvių studentų „Aušroje“ bendradarbiavo.

1883.I.23 d. laiške J. Mikšai J. Basanavičius atsiuntė to laikraščio programos apmatius, pratarėms tekstą ir kelis rašinius pirmam numeriui. Lėšų tam spaudos darbui pirmieji davė: M. Šernius — 175 vok. markių, A. Vištelis-Višteliauskas — 100 vok. markių ir dr. J. Basanavičius — 80 šveic. frankų (tuo metu J. Basanavičius nedirbo ir Pragoje gyveno iš savo ankstyvesnių sutaupų). Čia verta priminti J. Basanavičiaus žodžius iš jojo autobiografijos, kur jis rašo apie pasirengimą liesti AUSZRĄ: „... Šiame dalyke labai naudinga buvo pažintis su Jurgiu Mikšu, be kurio pagalbos ir trūso negalima buvo išleidimu ir laikraščio platinimu užsiimti...“. Iki AUSZROS pasirodymo J. Mikšas gyveno pas tėvus Sauguose (į šiaurę nuo Šilutės, prie Tilžės-Klaipėdos plento), o nuo 1883 m. pavasario nusikėlė į Ragainę ir mokėsi raidžių rinkėju, kad „naudingesnis lietuviams būtų“.

Atsirado Auszra

Pirmas AUSZROS numeris turi nurodytą išleidimo datą: 1883 kovo mėnesį, tačiau faktiškai iš spaudos išėjo balandžio mėnesį.

Pirmo numerio titulianame puslapyje nurodyta, kad „laikraštis leidžiamas daktaro Basanavičiaus“. 2-me numeryje įrašyta, kad leidžia „keli Lietuvos mylėtojai“, o nuo 3-jo ir iki paskutinio numerio yra tik vienas įrašas: „Laikraštį leidžia Lietuvos mylėtojai“. Vienok, nėra duomenų, kad „Lietuvos mylėtojai“ būtų sudarę kokį organizuotą vienetą, draugiją. Tai buvo greičiau tik simbolinis pavadinimas, o faktiškais leidėjais buvo AUSZROS redaktoriai, ypač tie, kurie visą laiką buvo vietoje (pvz. tas pats Jurgis Mikšas, Martynas Jankus).

Auszros atsiradimo įspūdžiai

Pirmąjį AUSZROS numerį J. Basanavičius Pragoje gavo 1883.IV.19. Mikšas jį išsiuntinėjo pagal (nedidelį skaičių) turimus adresus. J. Basanavičius rašo, kad jį gavę žmonės su dideliu entuziazmu priėmė. Jau minėtoje „Autbiografijoje“ jis užrašė: „... Taip, tarp kitų Jonas Juškevičius iš Kazanės rašė: „Ačiu, šimtąsyk ačiu už žodžius, parašytus tokiu gražum liežuvium lietuvišku, kokį skaityti ir sapnyj nesapnavau . . . Ačiu Viešpačiui, kad man nusidavė ant pabaigos mano gyvenimo regėti . . . „Aušros“ prabudinimą iš miego, arba letargiško sapno Lietuvos ir lietuvių: galiu mirti, pamatęs aušrą mūsų atsigavavimo, apie kurį aš per 25 metus dūmojau“ ir t.t. Taipogi M. Akelaitis iš Paryžiaus, Petras Vileišis iš Belgijos, kur jis tuomet darbavosi, Gorodeckis, Dagilis ir k. rašė — su pasigerėjimu laikraštį skaitę ir velijo jam geriausio pasisekimo. Dr. V. Kudirka savo „Tėvynės Varpuose“ kiek vėliau pranešė apie įspūdį, kokį jam padaręs pirmasis „Aušros“ numeris: „Po tam — pasikalbėjimo su kun. Narkevičium — ar į pusmetį gavau N 1 „Aušros“. Žiūrau, ant pirmutinio puslapio stovi Basanavičius. „Pranašas“, — pamislįjau tada apie Basanavičių *jau lietuviškai*. Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą“ . . . ir neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi . . . Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio . . . rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: „O tu, paklydėli, kur ik šiol buvai?“ Paskui pasidarė man taip graudu, kad, apsikniaubęs ant stalo, apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžintinai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtiniu pagedėliu . . . Po tam pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma, ir, rodos, naujos pajėgos pradėjo rasti . . . Rodos, užaugau išsyk, ir ta pasaulė jau man per ankšta . . . Pajutau save didžiu, galingu: *pasijutau lietuviu esąs*. Ta valanda antrojo užgimimo per daug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti. Negaliu taipogi užmiršti, kad ir nepripažin-

ti, kad už tą valandą esu kaltas *Basanavičiui*. Neužilgo susižiedavau su Lietuvos literatūra ir iki šiai dienai savo sužieduotinės neapleidžiu". Iš visų „Aušrai“ pagirti raštų įdėmiausias buvo M. Davainio-Silvestravičiaus atsiųstas laiškas su kelių pasirašusių ūkininkų pavardėmis iš Raseinių pavieta, kurie meldė Dievo palaiminimo mūsų darbui, ragino tolyn jų gerovei trūstis, prašydami, idant „Aušros“ išleistuvę Kaunan ar Vilniun perkeltumėm. Iš šito rašto priežasties, o rasi dar labiau iš savo tuometinio naiviškumo, aš balandžio 22 d. išsiunčiau Peterburgan gr. Tolstojui, vidaus reikalų ministeriui, raštą, kuriame, plačiai išdėstęs „Aušros“ įsteigimo ir leidimo priežastį ir motyvus, o norėdamas, kad lietuviškas laikraštis, legaliu tapęs, nereikalautų kontrabanda šelptis, prašiau jo, idant leistų 1) aplamai imant, spausdinti lietuviškus raštus lotynų raidėmis ir 2) perkelti „Aušros“ redakciją į Kauną. Atsako, kaip *a priori* tikėtis reikėjo, nesulaukta . . ." (Jonas Basanavičius. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1970. 33, 34 p.).

Nežiūrint, kad Rusijos vidaus reikalų ministeris net nemalonėjo atsakyti į tikrai gana naivų dr. J. Basanavičiaus 1883.IV.22 d. prašymą, visą AUSZROS leidimo laiką tikėtasi, ypač apie Marijampolę ir apie P. Kriaučiūną susispietusių lietuvių inteligentų, kad vis dėl to pavyks AUŠRĄ atkelti ir paversti ją legaliai leidžiamu laikraščiu. Tai vienu požiūriu darė AUSZRAI ir neigiamos įtakos, nes vertė AUSZROS skiltyse neliesti nei rusų valdžios Lietuvai žalingos politikos, nei skaudžių vietos administracijos neteisėtumų. Net ir pats spaudos draudimo klausimas tik didelių atsargumu buvo minimas. Tomis viltimis žmonės tik save apgaudinėjo, nes nenorėjo tikėti, kad „Šiaur-Vakarų Kraštas“ esąs nuo amžių rusiškas kraštas, kuriame visi gyventojai yra rusai.

„Auszros“ platinimas

Nors AUSZROS titulineame puslapyje įrašyta, kad tai laikraštis, vienok, jau nuo pirmo numerio tai buvo mėnesinis žurnalas, su užsimojimu kiekvieną naują numerį išleisti mėnesio 20-jai dienai. 2, 3, 4 AUSZROS numeriai pasirodė gan lygiais protarpiais. Pirmieji 5 numeriai buvo spausdinami Ragainėje, Albano & Kibelkos spaustuvėje. Nuo 6-jo no. 1883 ir iki 7/8 no. 1885-jų metų AUSZRA buvo spausdinama Tilžėje, O. V. Mauderode spaustuvėje. Nuo 1885 m. 9-jo numerio ir iki galo AUSZRA buvo spausdinama Tilžėje Jurgio Mikšo nuosavoje spaustuvėje ir jojo lėšomis. Viso buvo spausdinama 1000 egzempliorių. Buvo siuntinėjama tiek uždarais vokais, pradžioje daugiausia dar prieš AUSZROS pasirodymą M. Davainio-Silvestraičio surinktais adresais, tiek slaptai per sieną gabenant į

Marijampolę pas Petrą Kriaučiūną ir į Rygą pas Juozą Miliauską, kurie, savo ruožtu, platino įvairiausiais būdais, — pradžioje irgi siuntinėjant uždaraus vokais. Apie tai rašo patys žurnalo redaktoriai, leidėjai bei skaitytojai, tą patvirtina ir AUSZROS įkliuvimai. Antai 1883 m. Vilniaus pašto-telegrafo apygardos valdyba sulaikė AUSZROS 1 ir 2 numerius, siųstus vokuose Janaičiaiui, Petravičiui, Juškevičiui ir Sandai. Sekančiais, 1884, metais Vilniaus cenzoriai iš Kauno guberniuos gavo „Aušrą“ 1 egz., adresuotą šio žurnalo redaktoriaus J. Šliūpo broliui Stasiui, ir iš Suvalkų gubernijos Prienų pašto (4 egz.), siųstą Juozui Gogui, kaip tai matyti iš įvairių žinybų raštų siųstų Vilniaus užsienio cenzūros atskirajam cenzoriui.

Pirmieji sunkumai ir priekaištai

Norint žurnalą siuntinėti paštu, reikėjo turėti prenumeratorių. Dėl to AUSZROS rėmėjai iš anksto turėjo rinkti prenumeratorių ir žurnalo redakcijai pristatyti adresus. Intelligentus, studentus gyvenančius Rusijos miestuose, žurnalo siuntinėjimas (paštu) galėjo patenkinti. Pačioje Lietuvoje dėl didesnio caro administracijos budrumo inteligentams ir kitiems skaitytojams gauti paštu nelegalią spaudą buvo žymiai pavojingiau. Kadangi leidėjai dovanai siuntinėti AUSZROS beveik negalėjo, tai ji iš viso plito negausiai. Martynas Jankus, kuris daugiausia rūpinosi AUSZROS komerciniais reikalais, prisimena, kad 1883 m. būta tik 69 prenumeratorių, iš jų Rusijos imperijoje — 64. J. Šliūpai atvykus redaguoti žurnalo, 1884 m. pradžioje jau turėta 240 prenumeratorių kurie iš anksto įmokėjo reikiamą sumą (4 rb. metams). Jam pasitraukus iš redaktorių ir jį pakeitus J. Mikšu, prenumeratorių vėl beliko apie 70 (M. Jankus „Šis tas apie „Aušros“ išleidimą ir platinimą“ — Varpas 1903, Nr. 3, p. 104, 105). Pats J. Mikšas laiške J. Basanavičiui rašė, kad turėjęs 175 prenumeratorius, bet kai kurie iš jų buvę skolingi (J. Basanavičius „Isz „Auszros“ gyvenimo“ — Vienybė lietuvininku, 1903 gr. 23, Nr. 51, p. 606).

Kitaip tariant, technikiniai žurnalo platinimo sunkumai pasireiškė iš karto. Jie slėgė žurnalą visą laiką. Tačiau to buvo ne gana. Jei buvo balsų susižavėjusiu AUSRA ir dėkojo redakcijos už jos išleidimą, tai veik nuo pirmo numerio pasipylė ir puolimai. Pirmo numerio „Musu knigos“ skyrelyje J. Mikšas patalpino savo gana naivią recenziją A. Vištelio verstos J. I. Kraševskio „Vitolio raudos“, prilygindamas tą poemą Naujajam Testamentui, ir užtat atsirado AUSZRA griėžtai smerkiančių atsiliepimų. Kun. Antanas Baranauskas 1883.VI vokiškai rašytame laiške AUSZROS redakcijai, o iš dalies savo lenkiškame straipsnyje, išspausdintame „Przegląd

Katolicki" 1883 No. 38 protestavo, kad jo eilėraštis buvo išspausdintas AUSZROJE be jo sutikimo, taip pat ir prieš tariamąjį katalikų tikybos AUSZROJE įžeidinėjimą Mikšo recenzijoje ir J. Šliūpo straipsnyje apie S. Daukantą. AUSZROS leidimui pritardamas, siūlė neliesti Katalikų Bažnyčios (ji AUSZROJE iš viso nebuvo liečiama — tikrumoje tie priekaištai buvo nepamatuoti). Gan griežtai reagavo ir kun. S. Gimžauskas, kurio kiek redakcijos sutrumpintas laiškas buvo atspausdintas AUSZROS 1883 m. 8, 9 ir 10 nr. (293-295 p.). Tame laiške Gimžauskas užginčija AUSZROS 6 nr. S. R. (Stasio Railos) rašinio „Į darbą kas lietuvis“ mintis, ypač kiek tai liečia jezuitų vaidmenį Lietuvos švietime.

Tas pats J. Šliūpas, jau iš Lietuvos atsidūręs Šveicarijoje, bet dar prieš perimdamas redaguoti AUSZRĄ, 1883.VIII.18 d. laiške J. Mikšui, pritardamas bendrai AUSZROS kryptiai, protestavo prieš AUSZROS nuolaidumą rusų valdžiai. Pats sakosi nusivylęs savo senesniais mėginimais ką laimėti iš rusų valdžios prašymais ir užtat siūlė, kad AUSZRA „imtų į nagą vokiečius, maskolius ir kitus, kurie mumis slogina“. Sekančiais metais, kada jau pats kurį laiką buvo redagavęs AUSZRĄ ir buvo priverstas išvykti iš Mažosios Lietuvos, 1884.III.7 d. laiške kun. Lideikiui, J. Šliūpas kritikuodamas pirmuosius AUSZROS numerius rašo, kad „ji dėl apšvietimo žmonių labai maža tepadarė . . . sapnojo ar graibė aplink . . .“, o pats Basanavičius, sako, tik „vienpusuoja ir vieną pradžią šaukia apie nykimą kalbos; priegtam smarkiai neapkenčia lenkų . . .“. Galutinėje išvadoje AUSZRA irgi iš pat pradžių susilaukė daugiau priekaištų, puolimų nei (ypač masinio) pritarimo.

Šliūpas redaktoriumi

Pirmą numerį užpildė medžiaga pateikta (savo ar kitų parengta) J. Basanavičiaus, J. Mikšo, J. Šliūpo ir A. Višteliaus. Tolimesniuose numeriuose atsiranda nauji bendradarbiai, pasirodo korespondencijos iš įvairių vietovių apie lietuvių gyvenimą. Galėjo atrodyti, kad pirmo lietuviško žurnalo leidimas vyksta sėkmingai. Vienok, ketvirtam AUSZROS numeriui pasirodžius, faktiškasis žurnalo redaktorius-tvarkytojas Jurgis Mikšas dėl nesusipratimų su jo nesėkmingu piršimusi vienai vietai vokietaitėi, viską pametęs Ragainėje, pabėgo į Žemaičius pas M. Davainį-Silvestraitį. AUSZROS reikalai pasiliko vieno Martyno Jankaus rankose. Jankus į AUSZROS administravimo ir ūkio reikalus buvo įsitraukęs veik iš karto, tačiau redagavimo darbas nelabai jam tada sekėsi. Nesugebėdamas susitvarkyti su AUSZROS redagavimu, jis prašė pagalbos iš J. Basanavičiaus, bet šis nesutiko vykti į Ragainę. Tada Basanavičius

vien pažadėjo atsiųsti reikalingą medžiagą AUSZROS išleidimui 1883 m. baigti, kad tuo būdu patenkinus prenumeratorius ir pasiūlė AUSZRĄ likviduoti. Jankus nenorėjo sutikti likviduoti AUSZRĄ, bet pasiryžęs tą žurnalą žūt būt išlaikyti, prisiminė į Šveicariją nuvykusį J. Šliūpą. Tada Jankus pats savo iniciatyva be J. Basanavičiaus žinios, AUSZROS redaktoriaus vietą pasiūlė J. Šliūpui ir ėmė jį kviesti atvažiuoti AUSZROS redaguoti. 1883.XI. pradžioje J. Šliūpas tuo reikalu kreipėsi į J. Basanavičių. 1883.XI.6 d. laišku J. Basanavičius atsakė, kad jis pilnai pritariąs M. Jankaus pasiūlymui. Pats J. Šliūpas apie tą Jankaus pasiūlymą šitaip rašė: „... . To man tik tereikėjo: visokios viltis į geresnę ateitį man atsivėrė. Tapęs redaktoriumi, galėsiu atlikti išganytingą darbą dėl Lietuvos, apie kurį vienval sapnavęs buvau! Nepamislinau apie kliutis, bet tuojau viską susidėjęs į valyzą, dar pasiėmęs gerą gniužtą lenkiškų socialistiškų knygelių . . . sėdau į trukį ir važiauvau į Monachiumą. Ant Vokietijos rubežiaus policija daigtų nekratė. Kakau per Egerį į Pragą, kur augštamiestyje tuosyk gyveno d-ras Basanavičius. Nežinau, kaip Basanavičiui išrodė mano užsidegimas. Žinau tik, kad apsirokavus apie kaštus tolesnės kelionės man truko pinigų. Tad Basanavičius suteikė man keletą muštinių; kiek, šiandien nepamenu . . .“ („Minės apie mano prietikius prie „Aušros“, rašo buvęs jos red. J. Šliūpas. Varpas, 1903 m. Nr. 3.). J. Šliūpas, būdamas plikas kaip tilvikas, baiminosi dėl pragyvenimo, o taip pat ir dėl savo saugumo. Jankus užtikrino Šliūpą, kad priimsiąs jį į savo namus darbininku ir duosiąs pilną išlaikymą, o dėl saugumo, tai, sako, Šliūpas Jules Richter slapyvardžiu prisidengęs galėsiąs nuslėpti savo praeitį ir kilmę. J. Basanavičius laikęs save AUSZROS redaktoriumi. Jis pastatė Šliūpui būtiną sąlygą visus spaudai ruošiamus rankraščius atsiųsti jam peržiūrėti, aprobuoti. Tai sąlygai pritarė ir A. Vištelis. Tačiau J. Šliūpas tos sąlygos nepaisė, sakydamas, kad rankraščių nuolatinis siuntinėjimas Basanavičiui labai uždelstų darbą. Jis tvarkėsi visai savarankiškai. Pradėjęs AUSZRĄ redaguoti nuo 5-jo numerio, jį pasirašė kaip „leidėjas ir redaktorius“, o nuo 6-jo numerio pradėjo tituluotis „rėdiku“. Gerokai pakeitė Basanavičiaus pasirinktą kryptį. Šliūpui atvykus, dar nebuvo apmokėta už paskutinio numerio spausdinimą. Šliūpui teko daug laiškų parašyti pažįstamiems. Po to atsirado daugiau prenumeratorių galima buvo apmokėti skolą spaustuvei ir „... idant nuo Ragainės netikusio burmistro cenzuros ją išvaduoti, perkėlėme spaudą „Auszros“ į Tilžę pas Mauderod . . .“ („Minės . . .“, op. cit. p. 37). Nuo 6 nr. AUSZRA spausdinta Tilžėje.

J. Šliūpas, kaip AUSZROS „rėdikas“ yra pasirašęs 1883 m. 5-10 numerius ir 1884 m. 1-3 numerius, nors faktiškai parengė pilnumoje

ir 1884 m. 4-6 numerius, kuriuos redaktoriumi yra pasirašęs M. Jankus. Tad faktiškai J. Šliūpas maždaug 5 mėnesių laikotarpyje parengė, suredagavo AUSZROS vienerių metų turinį. Tačiau kad ir trumpalaikis Šliūpo redagavimas nustatė AUSZROS likimą, privedė prie pačių aušrininkų skilimo į įvairias grupes, parodė, jog ten kur liečiami religijos, tautybės ir politikos klausimai, skirtingų idėjinių pažiūrų grupėms neįmanoma rasti bendrą kalbą ir užtat reikia galvoti apie tų grupių savarankiškų laikraščių steigimą, ypač tokių, kurie sugebės savo reikalus gerai pristatyti.

Pagal Basanavičių AUSZRA turėjo būti istoriniai literatūrinis žurnalas. Jos tikslas — žadinti lietuviuose tautinį susipratimą, atskleidžiant jiems garbingą tautos praeitį. Jam labiausia rūpėjo parodyti, kuo lietuviai buvo praeityje ir tuo būdu pažadinti juos pakilti iš dabartinės pažemintųjų padėties, išsivaduoti iš svetimųjų dvasinės ir politinės priespaudos. O išsivadavimo kelias yra švietimasis. AUSZROS patriotinė poezija ir šiaip literatūriniai straipsniai šalia istorinių buvo skiriami tautos švietimui. Apskritai, AUSZROJE vyravo romantinė dvasia, visiškai pasaulietiška, be probažnytinės ideologijos. Dėl to dvasininkai nuo pat pradžių sutiko AUSZRĄ su tam tikru nepasitikėjimu, kaip liudija J. Basanavičiaus pareiškimas po 20 metų: „AUSZRA buvo neabejotinai liberališkąs laikraštis — to nė aš, nė kiti sandarbininkai gėdėtis neprivalo — ir kaip toksai kunigijai nepatiko“.

Šliūpas pradžioje tęsė AUSZROS pradėtąją linkmę. „Ant 1883 m. mano sąmone buvo palikti AUSZROS pakraipą, kokia buvo iš pradžių: garbintoja kalbos, kovotoja su priešais (lenkais, maskoliais), sukurstytoja lietuvių miegančios dvasios, ypač patraukiant Lietuvos žmones prie AUSZROS skaitymo („Mines . . .“, p. 44).

Tačiau J. Šliūpas, dar nebūdamas redaktorium, jau įnešė, nors ir atsargiai į AUSZRĄ savitą socialistinę dvasią. Jis 1883 m. 3-4 numeryje paskelbė rašinį „Lietuvos bicziulis“, kuriame rašė, kad negana mylėti Lietuvą ir jos tautą, gėrėtis didvyriška praeitimi. Reikia dar, rašė jis, ieškoti tautos nuopolio priežasčių, pakelti kraštą ne tik kultūriniai, bet ir ūkiniai . . . Šliūpas redaktorius juo drąsiau žengė socializmo kryptimi. Šiuo atžvilgiu reikšmingas jo straipsnis „Tikrasis jeszkinys patriotizskumo“, AUSZROS 1884 metų 1, 2 ir 3 nr. Jame Šliūpas išvedžioja, kad tautos vystymosi pagrindas yra jos ūkis. „Ekonominiame gyvenime ta padėtis yra gera, kuri visiems teikia gerą, neaplenkdama nieko, ar tai būtų prastas žmogus, ar kokia įtakinga šeimyna“. Visi tėvynainiai turėtų rūpintis, kad kiekvienas kasdieną galėtų turėti savo puode vištą išsivirti ir socialiai pavalgyti (čia kartojamas prancūzų karaliaus Henriko IV Burbono

pageidavimas, kad taip galėtų gyventi jo pavaldiniai prancūzai) ir kad teisės visiems vienodos būtų taikomos". Lietuviai turi sudaryti pramonės ir prekybos bendrovės savo pačių ir visos tautos labui. Tikro patriotizmo tikslas, sako Šliūpas, yra dirbti savo tautos gerovei ir tuo pačiu visai žmonijai, kuri tolimoje ateityje susijungs į vieną bendruomenę, kur visi bus lygūs. Bet šis tolimas tikslas bus pasiektas ne kitaip, kaip paskirai vystantis kiekvienai tautai. Tik kultūringos tautos galės ateityje sudaryti laisvą ir kultūringą suvienytą žmoniją. Šie pareiškimai esmėje buvo J. Šliūpo paviršutiniškai suprastas ir išdėstytas socializmo mokslas. Aišku, J. Šliūpas, dėstydamas tą savo socialinę filosofiją, be abejo turėjo galvoje ir lietuvių tautos paskirtį tapti tos būsimos visuotinės bendruomenės nariu. Toliau Šliūpui itin prie širdies buvo lietuvių švietimas.

1884 m. jis AUSZROJE paskelbė gan išsamų straipsnį apie lietuviškų mokyklų įsteigimą. Pabrėžęs tėvų pareigą auklėti vaikus, Šliūpas susikūrė visą jo įsivaizduojamą Lietuvos mokyklų sistemą. Jis nurodo, kokie turėtų būti vaikų darželiai, pradžios mokyklos, gimnazijos ir aukščiausioji mokykla — mokytojų akademija. Jis pateikia gan smulkią programą toms mokykloms, ypač gimnazijoms. Į pirmą vietą jis iškelia tiksluosius mokslus. Visose mokyklose dėstomoji kalba turėtų būti lietuvių. Visose mokyklose rusų kalbai skiriama paskutinė vieta svetimųjų kalbų tarpe. Visos mokyklos turi būti pačių lietuvių steigiamos ir išlaikomos.

Savaime suprantama, kad tas planas ano laiko sąlygomis buvo fantastiškas, neįvykdomas, bet jis rodo to 23 metų amžiaus jaunuolio patrioto sumotą tikslą: paskleisti šviesą maskolių tamsinamoje Lietuvoje ir pakelti tautiečius į aukštesnį gyvenimo lygį. „Taigi meilė tėvynės, pagailėjimas brolių sągentainių, noras juos apšviesti ir atkelti jų panykusį medegišką bei dorišką būvį, verčia visus lietuvius tą dalyką rūščiai ir nuodugnai apsvarstyti“.

Šliūpas savo straipsniais pakreipė perdėm romantiškai patriotišką AUSZRĄ liberaline, laicistine linkme, o tai buvo nauja, neįprasta ano laiko mūsų visuomenėje kaip Mažajoje taip ir Didžiojoje Lietuvoje. Iš AUSZROS padvelkė nauja dvasia, skirtinga nuo buvusios ligšioliniuose Mažosios Lietuvos lietuviškuose laikraščiuose. Ji težinojo garbinti Prūsijos karalių ir tvirtinti protestantišką dvasią. Tų, tik iš vardo lietuviškų, laikraščių kryptis derinosi su valdančiųjų žemininkų (vadinamų junkerių) politika ir jų pasaulėžiūra, kuri buvo nesvetima ir Didžiosios Lietuvos konservatyviems ano laiko katalikiškiems sluoksniams.

Didelė Šliūpo įnešta naujybė į AUSZRĄ (palyginti su ligtoliniais laikraščiais) buvo jo straipsniai apie dvarų darbininkų ir kaimiečių

sunkią padėtį. Tai buvo kažkas nauja, neįprasta Mažosios Lietuvos laikraščiu. Todėl vietos pareigūnai ir dvasiškiai įžiūrėjo naujame lietuviškame laikraštyje lyg ir priešvalstybinę linkmę. Jie susidomėjo paslaptingo redaktoriaus, dirbančiu paprastu darbininku Bitėnuose, asmenybe. Tuoju išaiškino, kad tas pasivadinęs Jule Richter yra iš tikrųjų iš Rusijos pirmą į Šveicariją pabėgęs Šliūpas. Jo padėtis Bitėnuose pasidarė nesaugi.

AUSZRAI duota pozityvistinė, socialistinė kryptis atstumė ir Didžiosios Lietuvos konservatyvią visuomenę, ypač dvasiškiją. Taip pat jis prieš AUSZRĄ sukėlė tiek legalistus, kurie laikė reikalinga ir galima bendradarbiauti su Rusijos valdžia, tiek lenkiškos (kun. A. Baranausko ir kt.), tiek priešlenkiškos orientacijos žmonės, ypačiai daugelį kunigų, nors, kaip visai teisingai Basanavičius vėliau rašė, kad „AUSZROJE per visą jos trumpą laiką ateizmo ir su žiburiu vidudieny atrast negalėtume ir tik vietomis, Šliūpai redaguojant, jauti menką socializmo kvapą“, nors visas tas socializmas iš tikrųjų buvo tik keletas Šliūpo politinės ekonomijos straipsnių (ir tie straipsniai pakartoti iš jo užrašų Maskvos universitete klausytų paskaitų).

J. Basanavičiaus nuomone, — kad labiausiai prieš Šliūpo redaguojamą AUSZRĄ kai kurias grupes sukiršino ne AUSZROS turinys, bet paties Šliūpo asmuo, kadangi, dar prieš išvykdamas iš Lietuvos, jis jau buvo susidaręs netikinčio reputaciją. Mat, dar studentaudamas Šliūpas nesusilaikė nepasisakęs viena kita proga kritiškai apie kunigus ir tikėjimą. Pasak Basanavičių, Šliūpas tą savo galvoseną Lietuvos dvasiškijai pademonstravo 1882 m. Kaune, kur vykdamas į Mažąją Lietuvą, buvo sustojęs susipažinti su Daukanto istorijos rankraščiu tada saugotų seminarijoje. Jis tada nesusilaikė nediskutavęs su kunigais bei klierikais.

Kai dabar tas kunigams įtartinas pasirodęs studentas tapo AUSZROS redaktoriumi, jiems ir jo laikraštis rodėsi abejotinos vertės, vargiai tinkamas tikintiesiems skaityti ir gal net pavojingas jų sieloms. O tų „daleidimų“ vis didėjo.

To neigiamo AUSZROS įvertinimo pėdsakų yra ir išlikusioje to laiko aušrininkų korespondencijoje. Prieš AUSZRĄ griežtai stoji kun. A. Dambrauskas, kurio kritiką J. Šliūpas net pavadino „paskvilu, išjuokimu žmogaus, kurs dirba dėl tėvynės labo“. 1884 m. kun. J. Lideikis rašė, kad „aušrininkai tepa visus lietuvius“.

A. Vilkutaitis (tuo metu tik pradėjęs studijuoti matematiką Maskvos universitete) savo ir „visų maskviečių vardu“ (nors toji pažiūra toli ne visiems Maskvos lietuviams atstovavo) 1884.III.6 d. J. Šliūpai rašo: „... šnekėdamas su „Novoje Vremia“ apie išnaikinimą

„polskoj zloby“, o su „Dziennik Poznanski“ apie „działanie w duchu pojednawczym z polakami“ Tamsta 1) darai gėdą visai lietuviškai inteligentijai ir rašliavai, 2) pavėlini rasi ant ilgo laiko daleidimą lietuviško spausdinimo . . .“. O kitame laiške iš 1884.IV.2 d. rašo, kad „ . . . ypač nepatiko maskvitiškiams . . . 1883 m. 10 numerio“ įneiginis (t.y. įvadas, Šliūpo parašytas ir užvardintas „Lietuviai kitią gadine ir szenden“) ir apie Lipsztą. Keturias paskutines eilutes lapo 264 (1883 metų) Tamsta rašei, turi būti, klejodamas, tartum norėdamas darodyti gudams (t.y. rusams), kad įgavę savo spaudą lietuviai vėl trauks „į girią“. Mat, Lipštas ten keliamas už dalyvavimą 1863 m. sukilime.

1884.I.12 d. Petras Vileišis rašė Šliūpai, kad jau yra pasiūles dr. Basanavičiui vietoje AUSZROS leisti grynai konservatyvią „Lietuvą“, o 1884.I.28 d. dėl AUSZROS Nr. 6 (1883 p. 183) rašo: „rašyti taip, kaip tu ten parašei — nors ir teisybė — tai gali rašyti tiktai kūdikis, nieko nesuprantantis . . . Tu žmones keli į maištą prieš gudų vyriausybę . . . Girk vyriausybę, o nepeik jos, nes, teisybę sakant, mes nuo jos daugiau gero, ne kad blogo turime . . . nei jokiū būdu negalėdamas pagirti AUSZROS pakraipos, negaliu joj rašyti. (Vis dėl to P. Vileišis joje bendradarbiavo).

1884.V.27 d. J. Spudulis rašė iš Petrapilio, kad dėl straipsnio apie „Tikrąjį jeszkinį tėviniszkumo“ katalikų kunigai Petrapilyje pradėjo šiaušti prieš AUSZRĄ: „Kunigai iš dvasiškos akademijos Peterburge ir iš Kauno stačiai man pasakė, kad jeigu dar taip AUSZRA elgsis, tai jie nuo daikto pradėsią žmones kelti ne tik prieš AUSZRĄ, bet ir siundysią juos prieš apšviestiesniuosius lietuvius ir t.t.

Tokių atsiliepimų buvo ir daugiau. Jie rodo, kad Šliūpas pirmas pataikė į skaudžiausias Lietuvos gyvenimo vietas ir privertė, kad ir neigiamai AUSZROS veikimą vertinant, pagalvoti, ar nereikalinga kurti ir savo politinės ir visuomeninės lietuvių programos, nepriklausančios nuo Lietuvoje veikiančių, bet nelietuviškų gaivalų. Juk tuo laiku ir pats Šliūpas aiškios programos neturėjo. Kada įsitraukęs į tautinę Mažosios Lietuvos kovą, jis vokiečių administracijos buvo priverstas apleisti Tilžę ir nelegaliai trumpam grįžo į Lietuvą, čia kurį laiką buvo patekęs įtakon „marijampoliečių“, kurie kaip tik tuo laiku buvo nuomonės, kuriai jis anksčiau buvo priešingas, kad maldavimais ir prašymais galima, esą, daug ko iš rusų administracijos laimėti.

Tie vad. marijampoliečiai — T. Žilinskas, Pr. Smilgius (jis tai aprašė laiške J. Basanavičiui), Petras Kriauciūnas ir kt. nutarė pasiūsti J. Šliūpą pas Varšuvos generalgubernatorių Hurką su tam tikra lietuvių veiklos „programa“, kurioje paminėjo būtinumą

gražinti lietuviams raides, įvesti lietuvių kalbą mokyklose, nes tai pašalinsią nepasitikėjimą Rusija, sumažinsią lenkų įtaką Lietuvoje, morališkai suvienysią Lietuvą su Rusija ir t.t. J. Šliūpas tą „programą“ įteikė Varšuvoje generalgubernatoriaus įstaigoje, bet toji jo „misija“ jokių vaisių nedavė.

Jankus ir Mikšas gauna AUSZRĄ leisti ir platinti

Prieš apleisdamas Tilžę, J. Šliūpas atkvietė iš Žemaičių Mikšą ir jam su Jankum perdavė AUSZRĄ. Tuo pačiu laiku J. Basanavičius kėlėsi iš Pragos atgal į Bulgariją ir negalėjo imtis AUSZROS redagavimo. Redakcija atiteko tiem dviem neaukšto išsilavinimo ir nedidelių literatūrinių sugebėjimų žmonėms, kurie tačiau, neįsileisdami į polemiką, kiek nuramino aplink AUSZRĄ įsisiūbavusias aistras. Pradžiai J. Šliūpas paliko parengtą medžiagą trimis numeriams, vis dar atsiųsdamas medžiagos ir tolimesniems numeriams. Svarbiausia, žurnalo priešakyje nebuvo Šliūpo, to baubo. Tačiau tada atsirado kitos bėdos. Prenumeratorių skaičius, ypač Šliūpui išvykus, vis mažėjo. O be pakankamo prenumeratorių skaičiaus laikraštis negalėjo egzistuoti. Tikrumoje AUSZROS leidėjams reikėjo ieškoti būdų išplatinti visą tiražą. M. Jankus prisimena, kad 1883 m., iki atvykstant J. Šliūpui, iš viso AUSZROS buvo išparduota 150 egzempliorių. Vėliau AUSZROS skaitytojų, gaunančių žurnalą per knygnešius, ne paštu, gausėjo, bet ne taip jau sparčiai. Nuo seniau Lietuvoje veikiančių spaudos platintojų, knygnešių organizaciją nuo pasaulietiškos literatūros platinimo stengtasi atgrasinti, vadinant tą literatūrą pagoniška. J. Basanavičius rašo, kad AUSZRAI per sieną gabenti nebuvo galima gauti „kontrabandininkų“, nes jie bijojo, kad bus iškeikti. Be to, už AUSZRĄ iš caro valdžios reikėjo tikėtis daug didesnės bausmės negu už religines knygas. Siekiant išreklamuoti AUSZRĄ ir žinant didelę kalendorių paklausą liaudyje, M. Jankus drauge su J. Mikšu 1883 metais išleido „Lietuviszką Auszros Kalendorių ant metu 1884“, esą, 10.000 tiražu (V. Biržiška nurodo 5000 egz.). Tačiau kunigų nusistatymas dėl AUSZROS palietė ir tą kalendorių. Anot M. Jankaus, karabelnikai (knygnešiai) atsisakė imti ne tik AUSZRĄ, bet ir kalendorių, bijodami dvasininkų draudimo. Tuomet M. Jankui tekę apkelti visą pasienį nuo Suvalkijos ligi Palangos, ieškant knygnešių, kurie sutiktų AUSZRĄ ir jos kalendorių gabenti per sieną ir platinti. Nuvykęs į Smalininkus, M. Jankus susitarė su karčemeles pasienyje savininku Veškalinu, kad jis paims 500 kalendoriaus egzempliorių, taip pat ir AUSZROS. Mat čia ateidavo kai kurie knygnešiai. Toliau M. Jankus perėjo į Rusijos imperijos pusę ir patraukė į Sudargą, kur susipažino

su knygnešiais J. Angrabaičiu ir J. Antanavičiumi. Pastarasis mielai apsiėmė būti AUSZROS ir jos kalendoriaus gabentoju. AUSZRĄ iš M. Jankaus jis gaudavo jau vokuose su adresais, ją supakuodavo dideliais ryšuliais ir iš Šakių ar iš gretimų miestelių paštu pasiųsdavo į Rygą jau minėtam Juozui Miliauskui-Miglovarai. Šis gautuose vokuose siųsdavo adresatams. J. Miliauskui dideles AUSZROS siuntas iš pasienio siųsdavo ir kiti asmenys. Mikalojus Katkus prisimena, kad jis gaudavęs iš M. Jankaus siuntinius, kuriuos išskirstęs per paštą išsiuntinėdavęs adresatams. Du kartus „kone visą AUSZROS leidinį“ pasiuntęs J. Miliauskui-Miglovarai. Vėliau, žandarų kvočiamas, J. Miliauskas sakėsi, kad AUSZRĄ jam įpiršęs 1883 m. atvykęs į Rygą J. Šliūpas. Iki 1885 m. J. Miliauskas gaudavęs iš redakcijos po keliasdešimt egzempliorių. Toliau kvotos protokole yra sunkiai patikrinamas J. Miliausko pareiškimas: „1886 m. aš įsitikinau, kad AUSZROS kryptis darosi politiškai smerktina, ir visus atsiųstuosius bei likusius egzempliorius paštu grąžinau į Tilžę AUSZROS laikraščio redakcijai (J. Miliausko 1895.X.28 d. kvotos protokolas, cit. pagal V. Merkys „Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje, V. 1982, p. 92).

Prenumeratoriams paštu pristatyti AUSZRĄ padėdavo ir Jelgavos knygyno savininkas, latviškų knygų leidėjas Henrikas Alunanas. Vėliau žandarų kvočiamas jis aiškinosi, kad AUSZRĄ gaudavęs per Kuršo gubernatoriaus kanceliariją. Palankių tarnautojų adresais nelegaliosios spaudos platintojai tuomet pasinaudodavo gana dažnai, kartais panaudojant fiktyvias pavardes.

AUSZRĄ per sieną gabenti padėjo ir Palangos vikaras Marijonas Jurgaitis. Jį M. Jankui rekomendavo J. Šliūpas. Kun. M. Jurgaičio uždavinys buvo atgabenti AUSZRĄ bei kitas knygeles iš Klaipėdos ir Nemirsetos apylinkių į Palangą ir perduoti Liepojos bei kitų vietovių prenumeratoriams. Antanas Neimantas, Kunigiškių kaimo (netoli Palangos) gyventojas, irgi gana ilgai pristatinėjo AUSZRĄ kunigui Marijonui Jurgaičiui.

Suvalkijos skaitytojai AUSZRĄ daugiausia gaudavo tarpininkaujant Marijampolės mokytojams Petruui Kriaučiūnui ir Petruui Arminui (kuris Marijampolėje mokytojavo iki 1883.XI.26). Jie surado net 120 AUSZROS prenumeratorių. Marijampoliškiai AUSZRĄ ryšuliais gaudavo per muitininką Jakubauską (atrodo, iš Eitkūnų). Daug kalendorių ir šiek tiek AUSZROS buvo pernešama ties Širvinta ir Naumiesčiu, padedant mokytojui P. Užupiui ir knygnešiui ūkininkui J. Pautieniui. Per mokytojus AUSZRA pasiekdavo ir mokinius. Netrukus P. Kriaučiūno įtakoje susidarė net gimnazistų būrelis nelegaliajai lietuvių spaudai skaityti ir platinti.

Iš knygnešių bei AUSZROS redaktorių ir bendradarbių atsiminimų matyti, kaip žurnalas plito Žemaitijoje bei aukštaitiškoje Kaunijos dalyje. Vienas AUSZROS platintojas buvo M. Davainis-Silvestraitis, gyvenęs Kalnujuose, Raseinių aps., uoliai rinkęs AUSZROS prenumeratą. Jo teigimu AUSZRA labiausiai paplito Šiaulių ir Raseinių apskrityse kaip J. Šliūpo agitacijos išdava.

Apie žurnalo populiarumą Šiaulių apskrityje rašė pati AUSZRA (Sziauliu paviete . . . AUSZRA, 1883, Nr. 4, p. 116). Surasti skaitytojų čia, žinoma, padėjo ir J. Šliūpas, nors AUSZROS platintojų Šiaulių aps. buvo daugiau. 1883 m. pavasarį bei vasarą Šiauliuose AUSZRĄ iš jau minėto J. Miliausko gaudavo gimnazistas Jonas Beržanskis, kuris ją platindavo turgun suvažiuojančių ūkininkų tarpe. AUSZRĄ bandė platinti ir siuvėjas Slančiauskas Matas iš Trumpaičių k., netoli Rudiškių. 1883 m. gavęs paštu AUSZRĄ tuojau pat surinko 7 prenumeratorius; iš rudiškietiško Juozo Katiliaus priėmė užsakymą siuntinėti AUSZRĄ užsakytojo gimnaziui Mikalojui Akelaičiui, gyvenančiam Paryžiuje.

Rytinėje Kauno gubernijos dalyje AUSZRA daugiausia plito Ukmergės apskrityje. Čia svarbiausias platintojas buvo Stanislovas Didžiulis iš Griežionėlių vienkiemio, netoli Andrioniškio. Pirmąjį AUSZROS numerį jis gavo iš Kupiškio klebono Klefo Kozmiano, kuriam, kaip sakėsi, žurnalą atsiuntęs J. Šliūpas. Po to S. Didžiulis pradėjo AUSZRĄ atsisiųsdinti savo vardu, bent po 20 egz., kuriuos išdalydavo pažįstamiems. Vieną iš tokių siuntų policija sulaukė Anykščių pašte. Greičiausiai S. Didžiulis AUSZRĄ gaudavo iš Rygos. J. Miliauskas, kaip tas matyti iš jo 1895.X.28 d. kvotos protokolo, tai patvirtina (siųsdavęs ir kalendorių). Nors J. Miliauskas sakė, kad S. Didžiulis, kaip ir kiti jojo aptarnaujantieji adresatai, šią spaudą ėmė tik sau, tačiau turimi atsiminimai rodo, kad AUSZRA iš Griežionėlių plisdavo toliau. Knygnešys Jonas Šiaučiušas iš Padvarininkų, netoli Andrioniškio, tvirtino, kad dar paauglys būdamas, jau imdavo iš S. Didžiulio pasiskaityti AUSZRĄ ir kasmet nusipirkdavęs jos kalendorių. Knygnešys Juozas Mickūnaitis iš to paties Andrioniškio apylinkių (Zabelynės k.) prisimena, kad AUSZRĄ gavęs iš S. Didžiulio. Anykščių apylinkes AUSZRA pasiekdavo per knygnešius valstiečius Kazį Ūdrą ir Juozą Milašiūną.

AUSZRA domėjosi ir ją po truputį platino keli kiti knygnešiai ūkininkai — Antanas Bataitis (apie Smilgius, Panevėžio aps.), Kostas Bartuškevičius (apie Linkuvą), Jonas Lukošius (apie Ariogalą), Dominykas Vubėnas (apie Gadūnavą, Telšių aps.), Jonas Luobikis (apie Kvietiški, Marijampolės aps.), Jurgis Bielinis.

Palengva asmenų, ėmusių gabenti ir platinti AUSZRĄ, jos

kalendorius bei kitą pasaulietinę literatūrą gausėjo, į šį darbą įsitraukė knygnešiai valstiečiai. Formavosi naujo tipo spaudos platintojų organizacija, kurioje vadovaujančią vietą užėmė pasauliečiai inteligentai. O AUSZRA daugiausia ir plito tarp inteligentų, nes ji buvo skirta visų pirma jų tautiniam sąmoningumui kelti, jų idėjinei konsolidacijai stiprinti. Valstiečiai ūkininkai ir juos aptarnaujantys jų luomo knygnešiai daugiau domėjosi kitais AUSZROS leidiniais, ypač jos kalendoriais, kurių tiražai buvo tūkstantiniai. M. Jankaus teigimu, 1884 m. AUSZROS kalendoriaus buvo išplatinta 8000 egz., nors jis išėjo vėluodamas. Neišparduotųjų 2000 egzempliorių kalendorinė dalis buvusi atskirta, o iš likusios literatūrinės dalies, uždėjus naujus viršelius, padarytas atskiras leidinys „Lietuvos muzikėlis“.

Iš vidaus reikalų ministro D. Tolstojaus 1884.II.25 d. rašto Vilniaus generalgubernatoriui ir Vilniaus trp. 1897.V.17 d. pranešimo teisingumo ministerui matyti, kad nuo 1883 m., nuo AUSZROS pasirodymo, spaudos lietuvių kalba, ypač antivyriausybinės, iš Mažosios Lietuvos į Rusijos imperiją pradėta gabenti daug daugiau. Tai liudija ir sulaikytos knygų kontrabandos didėjimas.

Atrodo, kad J. Šliūpui nustojus redaguoti AUSZRĄ, kada jos išplatinimas buvo kiek padidėjęs, bandymais ją paskleisti kontrabandos keliu nelabai buvo pasitikėta. Martynas Jankus, tapęs AUSZROS leidėju, 1884.VII.6 ir VII.18 d. laiškuose J. Basanavičiui sakėsi, jog norįs Rusijos vyriausybę prašyti, kad 400 AUSZROS egzempliorių cenzūra praleistų į Didžiąją Lietuvą. Jis norėjo, kad J. Basanavičius padėtų parašyti prašymą (Iš „Auszros“ gyvenimo — „Vienybė lietuvininkų“, 1903 spalio 21, Nr. 42, p. 500). Galima manyti, kad tas M. Jankaus minimas konkretus 400 egzempliorių skaičius AUSZROS tada likdavęs visai neišplatintas. Neišparduotus egzempliorius M. Jankus atiduodavęs antikvarams Mažojoje Lietuvoje. Atrodo, kad paskirų numerių išplatinimas nebuvo vienodas.

Mikšo spaustuvė

1885.IX.28 d. J. Mikšui įtaisius Tilžėje savo spaustuvę, tiek AUSZROS spausdinimas, tiek jos leidimas ir redagavimas visiškai perėjo į Mikšo rankas. 1885 m. 7/8 AUSZROS numerį yra pasirašęs M. Jankus, bet 9-įjį numerį pasirašė J. Mikšas. Tuo pačiu Jankus buvo nušalintas nuo vadovavimo AUSZROS leidimui.

Tačiau plečiantis Mikšo spaustuvės darbui, jis nebegalėjo AUSZROS prižiūrėti ir 1886 m. AUSZRĄ redaguoti persikvietė iš Lietuvos Juozą Andziulaitį, kuris faktiškai parengė tų metų 5 ir 6 numerius, nors ir tuose numeriuose užrašyta, kad „Rėdytuvė,

spauda ir kasza Mikszu Jurgio Tilžėje". Tuo laiku nuo AUSZROS atkrito daugumas jos bendradarbių ir Andziulaičiui teko žymesnę AUSZROS straipsnių dalį pačiam parašyti. Mikšo, visas savo lėšas (spaustuvę jis įsigijo didžia dalimi tėvų padedamas) sukišusio į lietuviškus spausdinius, kurie negražino padarytų išlaidų, 1886 m. pavasarį materialinė padėtis pasviro. Atrodo, kad Mikšo tada buvo per daug užsimota. Mat, prie AUSZROS dirbdamas Mikšas įkalbėjo J. Siebertą (surištą su „Lietuwiszka ceitunga“ laikraščio leidimu) leisti Didžiąjai ir Mažajai Lietuvai suartinti laikraštį „Niamuno sargą“. Pradžioje, nuo 1884.IX.26 tą laikraštį leido Ragainėje J. Siebertas, o redagavo J. Mikšas, tačiau dėl nuostolių 1885.IX.29 d. jis sustabdytas. 1885.XII.21 d. „Niamuno sargą“ Tilžėje atgaivino J. Mikšas ir spausdino savo spaustuvėje. Jame buvo talpinama daug medžiagos iš AUSZROS. 1885 m. J. Mikšas išleido ir „Niamuno sargo Lietuwiszkos kalendros“, įdėdamas ten Didžiosios Lietuvos rašytojų straipsnių bei eilių. Dėl spausdinimo medžiagos ne iš Prūsijos šaltinių daug kam Mažojoje Lietuvoje atrodė, kad Mikšas esąs parsidavęs „rusams ir didlietuviams“. Tie kaltinimai pakirto „Niamuno sargą“, o skolos didėjo.

J. Mikšas kreipėsi materialinės paramos į dr. J. Basanavičių bei kitus, bet čia įsikišo nepatenkintas jo nušalinimu nuo AUSZROS Jankus, kurs išsiuntinėjo savo ir dr. V. Bruožio pasirašytus spausdintus aplinkraščius, kur visus įspėjo neskolinti Mikšui pinigų, nes jis visus apgausiąs. Kiek labiau už kitus pasiturįs ir pasitikįs Mikšu J. Basanavičius, kaip tik tuo laiku sunčiai sirgo plaučių uždegimu ir dėmėtąja šiltine, buvo visai nuo bet kokio darbo atitrauktas ir negalėjo Mikšo paremti.

AUSZROS žlugimas

1886.VI.24 d. Mikšas savo spaustuvę buvo priverstas už skolas parduoti E. Weyerui, bet gautųjų pinigų nepakako skoloms apmokėti ir Mikšas bankrutavo, o kartu nustojo eiti ir AUSZRA, kurios net ir visi likę rankraščiai pateko į kreditorių rankas. Neišparduoti AUSZROS egzemplioriai, drauge su visu jos archyvu, faktiškai atiteko M. Jankui. Pirmučiausia buvo atsikratyta AUSZROS likusiu tiražu. Iki 1903 m., paties M. Jankaus liūdijimu, visa AUSZRA buvo išparduota ir pasidarė bibliografinė retenybė. Čia galima pažymėti, kad AUSZRA ilgokai po sustojimo, XIX amž. paskutiniąjame dešimtmetyje knygnešių dar vis atgabenama į Didžiąją Lietuvą. Kaip tik tuo metu ja domėjosi gimnazijų moksleiviai, kaip apie tai savo atsiminimuose rašo K. Bielinis

(Dienojant, p. 89), J. Šaulys (Mano kelias varpininkų gretose, Varpas, 1953, Nr. 1, p. 41). Jaunąjai inteligentijai AUSZRA liko sava.

Dalį AUSZROS archyvų, M. Jankui padedant, iš Tilžės išsigabeno V. Mickevičius-Kapsukas (1902 m. buvo rašęs „Varpe“/Auszros dienos). Dalį „AUSZROS“ archyvinės medžiagos Mickevičius-Kapsukas yra paskelbęs žurnale „Kibirkštis“, kuris 1924—26 m. buvo leidžiamas Smolenske (1924 — 1, 3, 4 numeriuose, 1925 — 9, 11 ir 1926 — 14 nr.). Vieną iš „Kibirkštyje“ paskelbtų dokumentų (kun. A. Baranausko laiško tekstą) 1937 m. perspausdino žurnalas „Mūsų senovė“ II, 1 kn. Esmėje tai medžiaga, — rašiniai, korespondencija, laišakai, kurie buvo AUSZROS redakcijoje, bet kurie, dėl įvairių priežasčių nebuvo atspausdinti AUSZROJE.

AUSZROS sustojimo priežastis, vėliau, bandė paaiškinti J. Basanavičius. Straipsnyje „Iš „Auszros“ gyvenimo“, tilpusio „Vienybė Lietuvininku“, 1903, nr. 51, p. 606-607 jis labiausiai kaltino M. Jankų, kuris visur dedamasis karštu „Auszros“ šalininku ir Mikšo draugu, o kurio spaustuvėje juk buvo spausdinama ir leidžiama AUSZRA, — nesuteikęs pagalbos Mikšui, kai šiam grėšė bankrutavimas. Tame pat straipsnyje Basanavičius parašė ir apie nesusipratimus tarp Jankaus ir Mikšo. Jankus nepamatuotai kaltino Mikšą išaikvojus lėšas skirtas AUSZRAI leisti. Tame pat straipsnyje J. Basanavičius perspausdino du (tuo reikalu) J. Mikšo paskelbtus viešus laiškus: „J. Mikšas, „Trumpas atsiszuokimas in viso svieto Lietuvininkus“, 1886; ir „Atsipuolimas ant p. Jankaus užpuolimo“, 1886. Netekęs savo spaustuvės ir neturėdamas lėšų skoloms apsimokėti, J. Mikšas neteko galimybės leisti AUSZRĄ.

Čia savaime iškyla klausimas: tad, kas gi per tuos 1883—1886 metus buvo svarbiausia AUSZROS ramstis?

Jau buvo minėta, kad AUSZRA buvo J. Basanavičiaus, J. Mikšo, J. Šliūpo ir A. Vištelio pastangų išdava. Pirmas AUSZROS numeris sudarytas kaip tik tų pačių keturių asmenų sutelkta medžiaga. Tačiau tolimesnėje raidoje, ypač techniniu leidimo požiūriu, didžiausia AUSZROS ramstis buvo Jurgis Mikšas. Mirė anksti, tik 20 metų praslinkus po AUSZROS pasirodymo, 1903 metais, tad vėliau jo įnašas į AUSZROS leidimą liko veik pamirštas.

Taip pat buvo rašoma, kad: 1) AUSZRA žlugusi todėl, kad ją boikotavo kunigai, tačiau aukščiau pateikta jos gyvavimo apžvalga neduoda pagrindo tokiai išvadai paremti; 2) AUSZRA netekusi bendradarbių, pristigusi medžiagos spausdinimii, tačiau išlikusi AUSZROS archyvinė medžiaga irgi neduoda pagrindo tokiai išvadai padaryti. Tad, dar kartą galima tik pasakyti, jog AUSZROS sustojimas buvo iššauktas J. Mikšo bankroto, su kuriuo, laiko

atžvilgiu, supuolė J. Basanavičiaus sunki liga ir A. Višteliaus priverstinis 1886 m. (Vokietijos valdžia priverstė jį parduoti Poznanės srityje valdytą žemės ūkį) išvykimas iš Vokietijos į Pietų Ameriką. Visa tai buvo vien ekonominės priežastys, anuo laiku viršijusios vieno žmogaus, Jurgio Mikšo, jėgas.

AUSZROS darbų apmatai

Šimtmečio perspektyvoje galime matyti, kad AUSZROS pasirodymas Lietuvių tautos istorijoje pradėjo naują laik tarpį. Visa, kas yra anapus tos datos, priklauso senai kultūrai, lenkiškumu perdėm persunktai, kada atrodė, kad lenkinimas, drauge su rusinimu jau visai numarino lietuvišką sąmonę. O kas šia pus 1883 metų, tai — grynai lietuviškos sąmonės išsiskleidimas, subrendimas ir grynai lietuviškosios tautinės kūrybos išsivystymas. Galima išdrįsti pasakyti, jog jeigu mes šiandieną kalbame lietuviškai, puoselėjame lietuviškas tradicijas, džiaugiamės lietuviška kultūra, tai labiausia todėl, kad buvo AUSZRA. Prof. V. Mykolaitis-Putinas („Naujoji lietuvių literatūra, 1936 m.) AUSZROS reikšmę šitaip apibūdina: „Buvo gyvas vienintelis visos lietuvių tautos reikalas: žadinti lietuvius iš miego, skleisti tautinį susipratimą, diegti tėvynės meilę, tiesti pirmuosius tautinės kultūros pradus arba bent žadinti jos pasiilgimą. Šito vieno tautinės sąmonės reikalo nujautimas spietė aplink „Aušrą“ įvairių pažiūrų žmones“.

Tad, apžvelgus priežastis privedusias prie AUSZROS įsteigimo, jos 1883—1886 m. gyvavimą, sustojimą ir paplitimą, būtina nors kiek susipažinti su AUSZROS 1294 puslapių (nes tiek sudarė 40 numerių, išleistų 29 sąsiuvinuose) teksto skleistomis mintimis.

Jos redaktoriai, kaip ir bendradarbiai, buvo kilę iš įvairių Lietuvos kampų, bet jie visi vadovavosi vienos lietuvių tautos tautiškumo žadinimo mintimi. Programinėje „Priekalboje“ (pratarmėje, kurią paruošė J. Basanavičius, trumpai apžvelgta apverktina lietuvių tautinė padėtis. Visos nelaimės, kurios lietuvius užgriuvo, privedė prie to, jog užmirštame kuo buvome senovėje ir tik retkarčiais dainoje ar padavime galime rasti užuominų apie mūsų praeitį. Liko mums tik vienas turtas — kalba, bet ir jai grėsia visiškas išnykimas. AUSZRA pradėjo nuo raginimo, kad lietuviai patys susirūpintų savo reikalais, nes lietuviams priklauso tokios pat teisės, kokiomis kitos tautos naudojasi. Ypatingai svarbiu reikalu AUSZRA laikė švietimo skleidimą: mokė, kad lietuviai turi reikalauti lietuviškų mokyklų, o ko nepatirs mokyklose, patys turėtų įsisamontinti. Svarbiausiu AUSZROS rūpesniu bus savųjų brolių tarpe skleidimas žinių apie senosios Lietuvos praeitį ir josios garsiųjų protėvių garsiuosius

žygius. Josios puslapiuose bus vietos dainoms, padavimams. Taip pat būsią paliečiami bėgamieji lietuviški reikalai, o taip pat teikiamos praktinės žinios iš agronomijos, medicinos. Pratarmė baigiama žodžiais: „Kaip auszrai ausztant nyksta ant žemes nakties tamsybe, o kad taipjau praszwistu ir Lietuvos dwase!“. Jos redaktoriai, nežiūrint savo ideologinių pažiūrų skirtingumą, tais žodžiais vis vadovavosi.

1884 m. kai redagavimą perėmė šiek tiek socializmo idėjas pažinęs J. Šliūpas, AUSZROS programoje atsirado ūkiškų, visuomeninių ir politiškių klausimų užuominos. Kokių nors preciziškesnių ideologinių suformulavimų nerandame. Stoka daugialypės, aiškios programos buvo pilnai pamatuota. Lietuvių tautinis sąjūdis užuomazgoje teisingai pradėjo nuo žadinimo susidomėjimo tautos praeitimi ir žadinimo meilės savajai kalbai. „Lietuvos mylėtojai“ (nes tuo vardu jau nuo antro numerio prisistatė AUSZROS leidėjai) norėjo parodyti tautiečiams, kuo seniau buvo lietuviai, kuo jie yra dabar, siekdami tuo keliu sužadinti tautinės savigarbos jausmą lietuviuose ir įtraukti juos į tautinį darbą.

Pratarmė pradėta lotynišku posakiu: „Homines historiarum ignari, semper sunt pueri“, t.y. žmonės nepažįstantieji istorijos visuomet lieka vaikais, t.y. nesudaro sąmoningos tautos. Tais žodžiais Basanavičius pabrėžė istorijos didelį auklėjamą vaidmenį. Todėl gana daug straipsnių liečia istorines temas. Daugiausia savo tokio pobūdžio rašinius spausdino pats Basanavičius, kaip antai apie senovės pilis, apie seniausius Lietuvos gyventojus ir panašiai, gal tik ne visuomet pakankamai kritiškus.

Panašiai M. Davainis-Silvestraitis įrodinėjo, kad Kosciuška ir Lelevelis buvo tikri lietuviai, o Lietuvą įsteigęs legendarinis Palemonas. Istorijos mokslo požiūriu tas neturėjo vertės, bet nekritiškai garbinant paskirus Lietuvos praeities epizodus, ypač josios pagoniškių laikų, atliko savo uždavinį, iššaukdavo susižavėjimą ir pasididžiavimą savąja, nors ir gilios praeities, bet didinga istorija. Vienas tik J. Šliūpas pareiškė turįs geresnę nuovoką apie Lietuvos istorijos nagrinėjimą, nes AUSZROS 1883 m. 3/4 numeryje rašė, kad greta susižavėjimo didinga praeitimi reikia pradėti gilesnes studijas apie Lietuvos žemių istoriją, apie josios ūkišką, visuomeninę ir kultūrinę raidą. AUSZROS 1884 m. 105-113, 153-159 puslapiuose lietuvius kildino iš Balkanų, kritikavo Lietuvos ponus už baudžiąvą, neigiamai vertino 1569 metų Liublino uniją, nes tada, sako, Lietuvos kilmingieji nuėjo tarnauti lenkams ir t.t. Vienok visumoje AUSZROS puslapiuose vyravo romantiška pažiūra į praeitį: istorija turėjo būti gyvenimo mokytoja. Buvo sukurta pagoniškos Lietuvos

apoteozė, nes tais laikais istorijoje ryškiausiai reiškėsi lietuviškumas tautos istorijoje ir kultūroje. Lietuvos Mylėtojai Lietuvos praeitį idealizavo tuo labiau nes „ateitis buvo neaiški“. Kitaip tariant svarstymai apie praeitį buvo savita priebėga nuo žiaurios, kasdieninės tikrovės, su kuria dar nemokėjo ryžtingai susidoroti.

Su dar didesniu „pamaldumu“ Lietuvos mylėtojai žiūrėjo į savąją kalbą. Jų manymu, lietuvių kalba esanti ne tik geriausia, gražiausia, bet ir seniausia pasaulyje, nes . . . ją Adomas ir Jeva rojuje kalbėjo; iš josios atsirado visos slavų kalbos. Užtat, Vištelio teigimu (1883 m. 1, p. 10), lietuvių kalba esanti brangesnė už perlus ir yra vienintelis tautos turtas, kurį būtina rupeštingai saugoti, puoselėti, vystyti. Nors daug susižavėjimų dėl savosios kalbos buvo atmesta, bet jau pradendant A. Schleicheriu (1857 m.) lietuvių kalbai jau buvo pripažinta priklausanti vieta indoeuropietišku kalbų šeimoje. Neabejotinai dideliu AUSZROS nuopelnu liko jos pastangos skiepyti meilę savajai kalbai, — susietos su rūpesniu tą kalbą apvalyti nuo barbarizmų ir padaryti ją lietuvių literatūrine kalba.

Aušrininkų programos mintys

J. Šliūpas pirmasis aušrininkų suprato būtinumą tautiniai-kultūrinio atgimimo darbą jungti su lietuvių liaudies visuomeniniai ūkiškais klausimais. Aptardamas kun. S. Gimžausko poezijos rinkinį, straipsnyje „Lietuvos bicziulis“ (1883 m. Nr. 4) J. Šliūpas pabrėžė, jog negana didžiutis garbinga Lietuvos praeitimi. Būtina ieškoti tautos nuopolio priežasčių, svarstyti krašto ne tik kultūrinio, bet ir ekonominio išsivystymo kelius, nes tautinis atgimimas turįs eiti drauge su tautos ūkio stiprinimu, kadangi turi sudaryti lietuvių visuomenės egzistavimo pagrindą.

1883 m. 6 numeryje S. Raila (straipsnyje „Į darbą kas lietuvis“) pabrėžė: „ . . . Neprietelius musu — tai tamsibė“, tai reiškia, kad dvasios didžiausia galią sudaro mokslas, švietimas, — reiškia svarbiausias uždavinys skleisti žmonių tarpe apšvietimą.

J. Mačys-Kėkštas rašė, kad poezija (patsai rašė eiles), istorija ir kalbotyra esančios reikalingos, tačiau dvigubai svarbesnis yra rūpesnis tautos visuomeniniu ir ūkiniu gerbuviu ir užtat žmonėms pirmiausia reikia duoti „knygą pamokinančią, kaip geriau įdirbti dirvą, kaip naudoti ūkio gaminius (1886 m. 6 nr. 163 p.: „ . . . poezija reikalinga, bet dusyk reikalinga — rpinties apie draugiszką ir ukiszką buvį tautos“.

Dar aiškiau tą mintį suformulavo J. Andziulaitis straipsnyje „Ką daryti?“ (1885 m. Nr. 12, p. 393). Jis reikalavo kaimiečiui duoti „jo gimtąją kalbą knygas, kurios jį pamokys apie ūkininkavimą, gyvulių

auginimą, amatus, prekybą; per tai išaugs krašto turtingumas ir tik tada tik atsiras galimai kuoplačiau paskleistas patriotizmas, nes be gerbūvio niera švietimo, o be švietimo patriotizmo". Panašiai jis kalbėjo ir „Birutės“ draugijos susirinkime Skaigiriuose 1886.VI.13 d.

Nuo tų pozityvistinių S. Railos, J. Mačio, J. Andziulaičio teigimų skyrėsi radikalus J. Šliūpo balsas. Kaip jau buvo minėta, atėjęs AUSZRĄ redaktoriauti, pirmon eilėn statė ekonominį gerbuvį visų, nors socializmo termino savo rašiniuose nepavartojo.

Taip pat buvo paminėta, kad aušrininkai nebuvo suformulavę savo porgramos, nors tokios programos apmatai AUSZROS redakcijoje buvo gauti 1884 m. Tai buvo Petro Vileišio „Credo“, kuriame buvo pasiūlytos lietuviškumo sąjūdžio gairės:

- 1) Bendrai kalbant — skleisti švietimą, mokslus.
- 2) Kadangi Lietuva yra žemės ūkio kraštas, tad pirmoje eilėje reikia skleisti žinias apie žemės ūkį.
- 3) Kadangi valdiškieji skelbimai būtini kiekvienam lietuviui ir kadangi tie skelbimai pasirodo svetima kalba, taip pat yra reikalingas jų skelbimas savąja kalba.
- 4) Kadangi joks ūkis negali apsieiti be prekybos ir amatų, reikia raginti imtis tų verslų, gi švietimas ir toje srityje irgi esąs reikalingas. Tai duotų bedarbiams duoną.
- 5) Kadangi mūsų kraštu šviesuoliai yra išmėtyti svetimuose kraštuose, būtina juos pasikviesti į savąjį kraštą.
- 6) Pačiai pradžiai ir visų pirma yra svarbu patirti mūsų krašto turtus.

7) Kadangi vienybėje jėga — l'union fait la force, tai tuo pagrindu reikia jungtis į kooperatyvus. Vertimas padarytas iš lenkiško vertimo pateikto Jerzy Ochmanski „Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku“, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, 1965, p. 145, kur išnašoje nurodyta, jog to dokumento originalas paskelbtas: „Iš „Aušros“ archyvų, „Kibirkštis“, Nr. 4, 1924.

Ši Vileišio programa — tipiškas pozityvistinių nurodymų sąrašas, kur visuomeninę veiklą sudaro: švietimas, prekybos bei pramonės vystymas, tautos vienybė. Aišku, jokių reikalavimų visuomenės santvarkoje, jokio pasipriešinimo okupantui tokioje programoje dar nėra ir net negalėjo būti. Lietuvoje, neturtingame krašte, su gana atsilikusiu žemės ūkiu, krašte kuriame išskyrus Vilnių bei Kauną jokia naujoviškesnė pramonė dar ilgai negalėjo atsirasti, daugiau ar mažiau radikalai, revoliucinei programai paskelbti reikėjo laukti dar keliolika metų, iki tokią 1896 m. paskelbė lietuviai socialdemokratai.

Vienok nežiūrint ribotumo, toji pozityvistinė „programa“

daugumą atitiko realiai ano laiko Lietuvos raidai, o ypač Lietuvos ūkio raidai. Tas P. Vileišio pasiūlymas nežinia kodėl nebuvo AUSZROJE paskelbtas, tačiau to pasiūlymo mintys jau buvo AUSZROJE įsipilietinusios. Gana daug AUSZROS pasisakymų, visai nepriklausomai nuo P. Vileišio „Credo“, kalba apie tą patį: siūlo visai remti naujai atsirandantį lietuviškoje visuomenėje reiškinių — lietuvių prekybininką, ypač sugebėjusį joje įsistiprinti.

AUSZRA kiekviena proga giria tuos lietuvius, kurie pradėjo verstis prekyba. 1884 m. M. Davainis-Silvestraitis siūlė, kad kiti pasektų savo tautiečio J. Ivonaičio pėdomis. Esą, Ivonaitis Raseiniuose, Kražiuose ir Kelmėje atidaręs krautuves, AUSZRA 1884, nr. 1-3, p. 91. Lietuviai taip pat turi steigti ir vesti karčiamas, užkeigas, kad nereikėtų, kaip iki šiol, naudotis paslaugomis žydo karčiarninko. Toje pat korespondencijoje pateikiama duomenų apie išaiškintas žydų krautuvinių sukybes panaudojant sufalsifikuotus svarsčius bei turio matus. Tas pats P. Vileišis 1884 m. laiške J. Šliūpai siūlė įsteigti Prūsų Lietuvoje savąją spaustuvę, nes, girdi, „šiandieną visi redaktoriai yra turtingi žmonės“. Obalsis „Kraukime turtus!“, kuris tada jau buvo pasklidęs po visą Europą ir kuris jau buvo pasidaręs viso pasaulio apsukresniųjų „kelrodžiu“ pagaliau pasiekė ir Lietuvą. Prasidėjęs Lietuvos kaime formuotis turtingesnių ūkininkų klodas panoro vaidinti jau didesnę ir savystovų vaidmenį krašto rinkoje, panoro tapti tos rinkos šeimininku-monopolistu, o ne vegetuoti kaime neturtingo kliento rolėje. Tokioms to naujo klodo mintims AUSZRA pritarė. Josios skiltyse praturtėję tautiečiai pristatomi kaip sektini pavyzdžiai, o jų laimėjimai ūkio srityje vertinami kaip pilietinė dorybė. Jonas Jablonskis, vėlesnis mūsų kalbininkas 1884 m. rašė, kad Griškabudy, jo gimtinėje, prieš metus laiko įsisteigė „krikščioniška krautuvė, užkeiga ir aludė, kurias suorganizavo tikras lietuvis A. Švedas“. Korespondencijos pabaigoje J. Jablonskis rašo: „Dieve, duok daugiau tokių lietuvių“. Tais pat metais S. Raila rašė, kad, esą, Kupiškėje dvarininkai Adomas Kolyška, Stasys Montvilas ir kiti įsteigė kooperatyvą; žydai, sako, stengėsi jį sužlugdyti, bet jiems nepasisekė. Toliau, sako, tūlas valstietis pasekė tuos dvarininkus ir pats įsteigė krautuvę, kurioje sekmingai prekiauja. AUSZRA tokiais reiškiniiais ypatingai džiaugėsi.

AUSZROS pastangos nukreipti kuo daugiau savo tautiečių į prekybą savaiame vedė prie pasireiškimo prieš žydus (apšaukto antisemitizmu), nes prekyba, ypač smulkioji, Lietuvoje tada buvo veik vien žydų užvaldyta. Lietuviams bandantiems eiti į tą sritį būtina buvo turėti užtarėją, kuris jiems pasisakytų už juos, jų varžybose su pirkliu žydu. Užtat AUSZROS skelbtose koresponden-

cijose žydas dažnai yra pavaizduojamas kaip lietuvių kaimiečio išnaudotojas: „žydas lietuvių kaimietį pririša prie savęs, o paskui jį nuskurdina“ (1884 m. 91-92, 141, 189 p.).

Neabejotina, vienok, kad tas AUSZROS žinių antisemitizmas buvo gana nuosaikus, nes rišosi ne su kokiu rasiniu antagonizmu, o vien tik su priešingumu interesų tarp žydų pirklių ir lietuvių bebandančių irgi pasidaryti pirkliais.

Aušrininkai apolitikai

Aušrininkai naiviai galvojo, kad tautinis atgimimas galimas atsiekti veikiant vien kultūrinėje srityje, nepaliečiant politikos. 1884 m. vasario mėn. J. Šliūpas (Dziennik Poznanski lenkų laikraštyje) rašė: „Mes, lietuviai, negalvojome veltis į politiką“. Panašiai rašė J. Basanavičius (AUSZRA 1883, p. 193: „mes nekliudeme ir neketinome kliudyti kokią nors politiką“) ir S. Raila (AUSZRA 1883, p. 157: „politika mums nerupi ir rupeti neprivalo“). Tie pareiškimai rodo, kad aušrininkai nesuprato, kad siekdami Lietuvos kultūrinės raidos tuo pačiu įeina į konfliktą ne vien tik su lenkiškumu, bet ir (ypač) su caro rusifikacine politika. Juk carizmas jokia būdu nemanė atsisakyti siekti visiško lietuvių pajungimo rusų tautinei, politinei, valstybinei ir kultūrinei įtakai; šis be atodairos stengėsi užgniaužti visas „inorodcų“, kitataučių tautines aspiracijas, nes juk griovė carų grobuoniškos imperijos pagrindus. Aušrininkai nepastebėjo, kad jų veikla tautinio atgimimo kryptimi, iš pat pradžių, buvo nukreipta prieš carizmo politiką ir savo pirmaisiais pasireiškimais turėjo ne tik kultūrinį, bet ir politinį aspektą.

To nepastebėdami, paskiri aušrininkai vis ir vis bandė, ir viešai ir privačiai, deklaruoti savo lojalumą caro valdžiai. Ar daug jų tarpe buvo tokių, kurie tai darė iš vidinio nusistatymo, sunku nustatyti ir, kaip jau buvo rašyta, rusofilų lietuvių tarpe nebuvo. Taip pat jau buvo rašyta, kad caro valdžia tų deklaracijų nepaisė ir „nei per nago juodumą“ nepakeitė savo, po 1863 m. sukilimo numalšinimo, sustiprintos rusifikacinės politikos. AUSZRA buvo, caro valdžios, pripažinta priešvaslybė literatūra. Priedui, rusų spauda vis tvirtino, jog AUSZRA atsiradusi išdavoje Prūsijos intriguos prieš Rusiją, ir esanti leidžiama pinigais Bismarko, ano laiko Vokietijos Reicho kanclerio.

Užtat, giliau galvojantiems Lietuvos patriotams vis aiškiau darėsi, kad bet kokie bandymai derėtis su caro valdžia, o taip pat ir bet kokie ištikimybės pareiškimai ar užtikrinimai yra beprasmiški. Joks verkšlenimas Maskvos nepermaldaus. Nebe atsitiktinai pačių

rusų buvo nukaltas posakis: Maskva (ir) ašaroms netiki. Deja, tą žiaurią tiesą, kad carizmas yra tautinio išsivystymo lietuvių, lygiai kaip ir visų kitų Rusijos imperijos valdomų tautų nepermaldujamas priešas, AUSZROS pasirodymo laikais besuprato dar maža lietuvių patriotinės inteligentijos dalis. Tam dar reikėjo laiko ir daugelio patriotų lietuvių didelių aukų.

Toliau, ateitis taip pat negailėstingai išsklaidė ir kitas aušrininkų iliuzijas. AUSZRA siekė nesusirišti su kuriuo nors regionu, koku susigrupavimu, partija ar luomu. AUSZRA iš pat pradžių pareiškė norinti „tarnauti visos lietuvių tautos reikalui, nežiūrint į jokiais lietuvių politines bei religines pažiūras, ar paskirų žmonių padėtį visuomenėje ar jų išsilavinimą. Tą pačią mintį randame ir 1885 m. 6 nr., p. 174, kur redakcija atsakydama Zvalioniui (tada klerikui Jonui Mačiuliui) rašo: „Musu geismas yra su kunigais, ponais ir ukininkais isz vieno eiti; ale kas to kaltas, kad vieni į girę, kiti į lauką bėga? Mums nerupi nei polytikos nei vėros platinimas . . .“, o kiek aukščiau, tame pat puslapyje randame: „. . . Mes neszaukiame ant Lenku! mes pasakome tik teisybę. Patys savo akimis matėme, kaip nekurie vietinei svetimgenczei priesz bajorus, į lietuviystę linkusius, intriguoja, suka, . . . Jie platina žines tarp minėtu ponu ir bajoru, jog valdžia už tai, kad lietuviszkai kalba ir susiraszo tarp savės, juos persekiosianti, iszvarysenti į svetimus krasztus . . .“. Aušrininkai tikėjo, jog visi lietuviai gali dirbti bendrai *vien* todėl, kad jie yra lietuviai . . .

Sulenkėjusių kvietimas

AUSZRA, apgailestaudama Lietuvos bajorijos tautinį ir kultūrinį atsiklimą nuo lietuvių tautiškumo, josios sulenkėjimą, vis dėl to ragino Lietuvos bajorus, ponus jungtis į darbą Lietuvos ir lietuviškumo naudai. S. Raila rašinyje „Į darbą kas lietuvis“ (1883 m. 153-157 p.) teigė, jog vieni valstiečiai dar nesudaro tautos visumos ir užtat sulenkėję lietuviai bajorai turi grįžti prie lietuviškumo, kad ir jie būtų drauge su savo tauta, ir kad tai tautai vadovautų. Autorius nereikalavo iš tų sulenkėjusių bajorų atsisakyti lenkų kalbos ar jų įsisavintos (lenkų) kultūros. Manydamas, kad toji bajorija savyje dar išlaikiusi kokią tai lietuviybės pajautimo dalį, Raila reikalavo, kad ji pradėtų vykdyti savo pareigas naudai tautos, iš kurios yra kilusi ir kurios krašte juk gyvenanti ir rašė: „. . . Musu kalba juk pažįstama tiems, apie kuriuos czia kalbame, o jei tuli sakitusi esą lenkais, tai laikas atėjo prisipažinti, juog klista, kaip klista tie isz musu, kurie juos skaito per neprietelius Lietuvos . . .“.

M. Davainis-Silvestraitis, rašinyje „Ar pritinka musu bajorams

buti lenkais" (1883 m. 231-235 p.) reiškė viltį, jog vis dėl to perdėm sulenkėjusi Lietuvos bajorija susijungsianti su visa lietuvių tauta. Esą, juk visa Žemaičių bajorija namuose vis dar kalbanti lietuviškai, o vakarinėje dalyje gyvenantieji bajorai juk visai nemoka lenkiškai. Rašinys baigiamas žodžiais: „Meilu mums bus matiti, kada musu bajorai netiktai dangstisiesi vardu lietuviu, bet ir darbais pasirodys esą tikrais lietuviais . . .“.

Ir tas aušrininkų iliuzijas apie tokį tautinį vieningumą, viltis kad Lietuvos sulenkėję ponai, dvarininkai grįš prie lietuviškumo, netolimoji ateitis negailestingai sutriuškimo.

Kada vėliau, 1902 m. kun. A. Dambrauskas-Jakštas knygelėje „Głos litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie" (Lietuvių balsas į Lietuvos didikų, ponų ir bajorų jaunąją kartą), kur buvo kreipiamasi į bajorus dėl bendro darbo, Meištavičius (rašėsi Meysztowicz Aleksander Michal Marian) gimęs Pajuostės dvare, Panevėžio aps., kartu su keliais kitais panašaus nusistatymo asmenimis atsakė brošiūra užvardina: „Przenigdy", t.y. Niekados. Tas pats Meištavičius 1921.XI.21 d. gen. Želigovskio buvo paskirtas t.v. „Vidurinės Lietuvos" laikinosios valdomosios komisijos pirmininku. Išaugęs ir dirbęs Lietuvos žemėje, nekentė lietuvių, nesuprato jų aspiracijų ir visą laiką veikė prieš Lietuvą. Kalbėjo lietuviškai. Panašūs sudarė daugumą sulenkėjusių Lietuvos didikų ir bajorų tarpe.

Aušros ideologiniai vingiai

Nors suglaustai apžvelgiant, aušrininkų užsimojimus ir jų padrikai reiškiamos Lietuvos ir lietuvių tautos ateičiai viltis, matyti, kad AUSZRA stumėsi pirmyn vis svyruodama, be vienatinio visų josios leidėjų nusistatymo lietuviybės gaiviniimo metodų klausimais. Tai nenuostabu, nes AUSZRA pirmoji pradėjo ieškoti kelių ta kryptimi.

Esmėje jai toną davė: 1) romantiškas idealistas, liberalas Jonas Basanavičius ir 2) socializuojantis pozityvistas radikalas Jonas Šliūpas, panašūs ir drauge labai skirtingų veiklos metodų žmonės. Užtat AUSZRA, be aiškaus suformulavimo turėjo pradus: romantiškus ir pozityvistinius, o taip pat ir liberaliai-konservatyvius bei radikalius. AUSZROS romantizmas tai: a) nekritiškas garbinimas pagoniškos Lietuvos kaip lietuviškumo idealo ir b) kvietimas bajoriją Lietuvoje jungtis su liaudimi, nors tai buvo utopija. O AUSZROS pozityvizmas tai: a) siekti masinio liaudies švietimo b) raginimas skiepyti ir ugdyti lietuviuose prekybą ir amatus. AUSZROS radikalizmas (ypač J. Šliūpo pareiškimuose) reiškėsi bandymu

kritikuoti Lietuvos socialinius santykius, siekiant, kad kiekvienas krašto gyventojas atsiektų gerbuvį ir teisingumą.

AUSZRA, kaip jau pačioje pradžioje buvo priminta, nekėlė Lietuvos nepriklausomybės idėjos. Tik vienas josios redaktorių, Jonas Šliūpas, brošiūroje „Išganymas vargdienio“ (parašytoje 1883 m. Genevoje, bet išspausdintoje tik 1886 m. Amerikoje), tą klausimą jau bandė tada viešai kelti ir nagrinėti. Caristinės Rusijos atžvilgiu aušrininkai vis bando kalbėti taikingai, kad už tai caro valdžia leistų spausdinti lietuviškas knygas lotynų rašmenimis. Už tai J. Šliūpas bei kiti aušrininkai žadėjo (nors gal tik taktiniais sumetimais) caratui: „lietuvių dvasinį susiliejimą su Rusija“, išplėsimą lietuvių iš lenkiškos įtakos ir „dvasinį nuosmukį Lenkijos“, kuri, praradusi Suvalkiją, Mickevičių, Kraszevskį, Syrokomlą, — liktų niekam verta menkysta!

Tuo tarpu lenkai (pvz. 1884 m. Dziennik Poznanski), nežiūrint į aušrininkų pastangas išsiaiškinti, lietuvius ir toliau laikė tik „kitaip kalbančiais lenkais“, lenkų tautos dalimi. Esmėje visos tos problemos liko neišryškintos, neretai tik apgraibomis paliestos. Vienok, čia vėl būtina atsiminti, kad lietuvių tautinio atgimimo kelyje AUSZRA pradėjo reikštis pirmoji ir aušrininkai tame kelyje darė tik pirmuosius žingsnius. O tie pirmieji, gal ir ne visuomet ryžtingi, žingsniai kaip tik ir prižadino lietuvius iš letargo, kurį svetimieji jau buvo palaikę mirtimi.

Gal tik lietuvių-lenkų santykių atveju galima pasakyti, jog AUSZROS rašiniai, nors daugumoje rašyti su priešinga mintimi, privedė prie tų santykių išryškavimo: sulenkėję lietuviai jų pačių pasirinkimu pasidarę lenkų tautinių siekių propagatoriais, AUSZROS bendradarbių aspiracijų nesuprato ir daugumoje perėjo į tų aspiracijų priešų pusę, toliau remdami visas lenkų pastangas nukreiptas prieš Lietuvą. AUSZRA nebuvo antilenkiška, o vien tik buvo užsimojusi gaivinti lietuvių tautinį atgimimą, bet ji sulenkėjusius paskatino viešai apsispręsti: su lietuviais ar prieš juos.

Nepaisant AUSZROS idėjinio ribotumo, jos reikšmė visuomeniniam lietuvių tautos gyvenimo buvo labai didelė. Ji suformulavusi tautinio lietuvių atgimimo siekius. Podraug ji buvo ir pačių lietuvių tautinio atbudimo balsas. Visuomeninė AUSZROS reikšmė pirmiausia buvo ta, kad ji savo skiltyse atspindėjo tiek apskritai to meto lietuvių visuomenės gyvenimą, tiek tos visuomenės idėjinę diferenciaciją. AUSZRA pirmoji suformulavo kai kuriuos iki tol gaivališkai besivystančio tautinio judėjimo uždavinius bei obalsius, įnešė tam tikrą organizacinę pradą į tą judėjimą, paskatino lietuvių tautos konsolidavimosi vyksmą.

AUSZROS reikšmė lietuvių literatūrai

Dar didesnė AUSZROS reikšmė buvo lietuvių grožinės literatūros raidai. AUSZRA visų pirma buvo plati tribūna lietuvių rašytojams pasireikšti. Per AUSZRĄ į literatūrą atėjo tokie rašytojai kaip A. Vištelis, P. Arminas, S. Dagilis, M. Davainis-Silvestravičius, K. Sakalauskas-Vanagėlis, J. Andziulaitis, L. Malinauskaitė-Eglė ir kt. Joje pradėjo savo kūrybinį darbą taip pat J. Mačys-Kekštas, J. Mačiulis-Maironis, V. Kudirka ir kt. AUSZROJE buvo nušviečiama lietuvių literatūros praeitis, ugdomi pirmieji lietuvių literatūros kritikos daigai. AUSZROJE buvo paskelbta nemaža anksčiau parašytų, bet iki tol neišspausdintų lietuvių rašytojų kūrinių, kaip antai D. Poškos, S. Stanevičiaus, V. Ažukalnio, A. Baranausko ir kitų. Buvo paskelbta keletas straipsnių apie praeities lietuvių literatūrą (J. Šliūpo apie K. Donelaitį, S. Daukantą; M. Davainio-Silvestravičiaus apie D. Pošką ir kt.) bei kitais literatūros klausimais (S. Dagilio straipsnis apie poeziją).

Esmėje, AUSZROJE vyravusi tendencija nepasitenkinimą esama tikrove reikšti abstrakčiomis svajonėmis, nusigrėžimu į praeitį ir jos idealizavimu stipriai veikė daugelį joje bendradarbiavusių rašytojų. AUSZROJE mažai tepasirodė kūrinių realistiškai vaizduojančių ano laiko gyvenimo tikrovę. AUSZROJE daugiausia reikšėsi rašytojai, kurie savo kūryboje buvo nukrypę perdėm į praeitį bei josios garbinimą, vadovavosi idealistine estetika. AUSZROJE vyravusią literatūrinę kryptį galima pavadinti romantizmu.

Toji AUSZROS skiltyse tilpusios literatūros kūrinių kryptis, visų pirma, rišosi su AUSZROS esminių pasisakymų kryptimi — irgi romantizmu, t.y. aušrininkų kūryba daugiausia yra romantišna todėl, kad toksai buvo pačios AUSZROS pobūdis. Tačiau visa tai pateikiama padrikai, žurnalistine forma.

Tai suprantama, nes AUSZROS laiko laikraštis buvo veik vienintelė literatūra organizuojanti forma, t.y. literatūra telkėsi apie laikraštį, su juo plito, o podraug ir maitinosi laikraščio ideologija. Laikraščio leidėjai bei redaktoriai ne tik vertino grožinę kūrybą kaip tokią, bet ir pripažino ją esant stipriu ginklu laikraščio ideologijai skelbti. Toks ryšis ir prasidėjo nuo AUSZROS, kuri sutelkė ir išugdė didelį būrį literatų, paskelbė per šimtą eiliuotų kūrinių, nepamirštų ir po šimto metų. Aušrininkų poetų kūriniai, paskelbti AUSZROJE, ir šiandieną skelbiami poezijos antologijose, nes jie sudaro neatskiriama dalį mūsų literatūros, o pirmon eilėn lietuvių poezijos lobyno dalį.

Aušrininkus kaip literatūrinį sąjūdį siejo AUSZROS ideologiniai pagrindai, kuriuos yra išsakęs Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis

dedikaciniame eilėraštyje „Laimės valanda“, skirtam „Mylimam bendrui Juozui Kalnėnui ant brangios atminties“ (1884 m. 234 ir 235 p.). Tai poema apie aušrininkų mintis, žodžius, darbus:

*Kad buris geru Lietuviu
Kupeton sus'eina,
Tai vargai mus' kasdieniniai
Tad' szalin sav eina
Mes susėdę visi ratan
Saviszkai bilojam',
Vis tėvinę savo menam
Ir vis ją guodojam'*

.....
*Kalbam apie naują laiką:
Kaip kalba atgijo . . .
Apie „Auszra“ . . . giriam brolius,
Kurie ją įgijo . . .*

Aušrininkai rėmėsi gyvąja lietuvių tauta, išsaugojusia senas kultūrinės tradicijas ir gyvus atsiminimus apie buvusį Lietuvos valstybingumą. Jie neskyrė, kaip jau buvo sakyta, didesnio dėmesio socialiniams klausimams. Tad ir poezijoje socialiniai motyvai kiek ryškesni tik Juozo Andziulaičio-Kalnėno ir Jono Mačio-Kėkšto eilėse. AUSZROS poetai, kaip ir AUSZROS leidėjai (kaip tai jau matėme aukščiau) vengė atvirai pasisakyti prieš Lietuvos politinį beteisiškumą. Ryžtingiau aušrininkai pasisakė prieš lenkininkus ir lenkų veiklą nukreiptą prieš lietuvių tautinį būdimą, prieš lenkų nenorą pripažinti lietuviams teisės į savitą lietuvišką kelią, nutraukiant senų unijų saitus.

Kalbant apie aušrininkų ideologinius principus ir pabrėžiant visam sąjūdžiui bendras tendencijas, sunku atsekti, kuriuos poetų aušrininkų ideologinius principus formavo AUSZROS orientacija, kurias lėmė epocha ir kas buvo jų perimta iš kitų tautų literatūros. Pagaliau kai kurie aušrininkai buvo ir AUSZROS ideologai (A. Vištelis, J. Zauerveinas, vėliau J. Andziulaitis), kiti patekė į AUSZROS ideologinę atmosferą, skelbė jos idėjas ir pritapo prie AUSZROS kaip tos pačios gadynės žmonės (sakysim kun. S. Gimžauskas). Apskritai aušrininkai poetai ne tik piešė žodinius vaizdelius, kurie iliustravo J. Basanavičiaus, J. Šliūpo ar kitų AUSZROS ideologų teorijas. Jie savaip kūrė tėvynės, tautos, savo krašto žmogaus ir gamtos poetinį vaizdą. Savaiame suprantama, kad aušrininko literato tipas rišosi su tos epochos visuomeninės bei estetinės sąmonės savitu, tam tikru lygiu.

AUSZRA — pirmasis lietuvių žurnalas, o auršinininkai pirmieji davė pradžią tautinio judėjimo laikotarpio literatūrai. AUSZROJE spietėsi ir pamažu diferencijavosi į liberalizmą linkę poetai, bet joje savo eiles skelbė ir kunigai (S. Gimžauskas, S. Norkus, A. Dambrauskas, A. Burba). Nuomonių margumą didino ir žymus poetų amžiaus skirtumai. Redaktoriai, apytikriai, buvo vienos kartos žmonės, bet bendradarbių buvo net skirtingų „epochų“. Gal todėl išvengti pažiūrų margumo, o ir nuomonių skirtumų aušrininkams literatams nepavyko. Ryškiausias pavyzdys — polemika tarp jauniausio aušrininko J. Mačio-Kėkšto ir vyriausiojo J. Zauerveino. Toje polemikoje buvo išsakyti kontroversiški požiūriai į literatūrą, nors tai dalinai rišosi su politine tematika.

AUSZRA bei aušrininkų literatūrinis sąjūdis davė pamatą ne tik lietuvių romantizmui. AUSZROJE pirmąsias literatūrines pamokas gavo ir būsimieji realistinės literatūros kūrėjai. Tai J. Mačys-Kekštas, J. Andziulaitis-Kalnėnas, P. Mašiotas, A. Kriščiukaitis. Realizmo kryptiniai artimi AUSZROJE skelbti humoristiniai eilaviimai, nors bendrai imant — neaukšto literatūrinio lygio. Iš to pobūdžio eilaviimo kiek labiau pavykusios kun. S. Norkaus humoreskos (Girtuoklio divai — 1883 m., 214 p.). Aukštesnio literatūrinio lygio yra S. Railos satyrinis pamfletas „Ant milžinkapių“ (Juokai parašyti Stajes Šunbajo — 1884 m., 53-55 p.), kur veikėjų tarpe ir . . . Dante „raszikas“ „Dieviškos Komedijos“, kuris atsidūręs Lietuvoje, negali atsistebėti (Lietuvos) žmonių tamsumu!

Galima priminti, kad per AUSZROS puslapius prasidėjo ir Šekspyro kelias į lietuvių kultūrą. Garsųjį Hamleto monologą išvertė J. Zauerveinas (Hamleto pasikalbėjimas su savimi, 1884 m. 347, 6 p.).

Prie realizmo žanro priskirtinos ir pasakėčios, kur pirma vieta priklausė P. Arminui-Trupinėliui. Jo pasakėčių siužetai pasiskolinti iš svetimųjų, bet tuos siužetus Trupinėlis interpretavo laisvai. Jis vienas gabensių vertėjų iš lenkų ir rusų kalbų.

Kaip apskritai romantizmui, taip ir aušrininkams poetas — tautos gyvybės balso reiškėjas. J. Zauerveinui „Gyvastis ir poezija“ tapatūs dalykai. Ši poezijos ir poeto samprata ilgam įsitvirtino lietuvių literatūroje, nes „ne vien duona minta žmogus“.

AUSZROS poezijos keliai

Poeto kaip žinio, šauklio suvokimas turėjo įtakos kai kurių rašytojų gyvenimo pozicijai ir likimui. Ryškiausias pavyzdys — Andrius Vištelis. Tai bene romantiškiausia aušrininkų figūra. 1863 m. sukilimo dalyvis, vėliau emigrantas (būdamas Paryžiuje susikirto

su emigrantų vadovybe, kuri jį rašė lenku, o jis visur pabrėžė esąs lietuvis), buvęs Garibaldi daliniuose, Poznanės srityje ūkininkavęs, bet Vokietijos valdžia priverstinai atpirko jo valdytą ūkį ir užtat emigravo į Pietų Ameriką. Jis nenustojęs kurti planus kaip išgelbėti Lietuvą iš Rusijos vergijos.

Aušrininkų poetų žmogiškasis įsipareigojimas atiduoti visą save pasirinktam idealui, darbu ir raštu, gyvenimo būdu ir kūrybos vienumos siekimu neabejotinai stiprino moralinį lietuvių literatūros pamatą, kurį iki tol grindė K. Donelaičio, A. Strazdo, S. Daukanto, S. Stanevičiaus, M. Valančiaus pavyzdžiai.

AUSZROS poezijos, kaip ir romantizmo, negalima aiškinti vien literatūrinėmis kategorijomis. Būtina turėti prieš akis visą santykį su gyvenimu, nes romantizmas podraug yra ir pasaulėjauta. Visą AUSZROS poeziją persmelkia tautos likimo problema ir romantizmui būdingas tos problemos aspektas — kalba ir literatūra yra tautos gyvybės saugotoja. Kalbos aukštinimo viršūnė — A. Vištelio „Lietuwiszkoji Kalba“ (1883 m. 10 p.), bet kalbą aukštino visi aušrininkai. Užtat galima pasakyti, kad A. Vištelio žodžiai: „Ar lietuvių kalba negraži ir nebagota?“ tinka kaip motto visų aušrininkų paskelbtam eiliavimui.

Aušrininkai mėgo romantizmui būdingus tautos didingos praeities reginius, pvz. J. Zauerveino „Giria, giria tu senoji“, Miliausko-Miglovaros „Lietuva“, T. Žičkaus „Istoriška daina apie Vilnių . . .“ ir kt. O versti jie vis pasirinkdavo lenkų romantikus (L. Kondratavičiaus „Margirį“ išvertė kun. S. Norkus, to paties autorius „Paistų duktė“ — P. Arminas-Trupinėlis, o J. I. Kraševskio „Vitolio rauda“ — A. Vištelis-Višteliauskas.

Dažnai aušrininkų eilėse romantizmui būdingi mitai rėmėsi metraščiuose užrašytais legendomis. Kiek mažiau panaudota tautosaka. Tokiais, istoriniuose šaltiniuose minimais mitais pagrįstos baladės: J. Zauerveino „Macilenas ir Gražina“, J. Andziulaičio „Pasaka“, aušrininkų vadintos istorinėmis dainomis. Istorinė mitologija paremtos baladės, lygiai kaip ir praeities reginius kuriančios lyrinės eilės neabejotinai patarnavo tautinės sąmonės žadinimui, jos įreikšmino mūsų literatūroje istorinę temą.

Aušrininkai savo eilėse akcentavo žmogaus ir gamtos ryšį, kaip amžino buvimo laidą, net kaip tautos išsisakymo būdą. J. Zauerveino „Lietuvninkai mes esam gimę“ (paskelbta AUSZROS 1883 m. kalendoriuje) ir A. Vištelio „Regėjimas“ (AUSZRA 1883 m. 29-34), siekia tautos dvasios gelmes. Neatsitiktinai J. Zauerveino poema, kuriai muziką parašė Stasys Šimkus ir kuri tapo savitu mūsų antruoju himnu, o A. Vištelio „Regėjimo“ pirmoji dalis, prasidedanti

žodžiais: „Op! op! kas ten? . . . Nemunėli! . . .“ senai pasidariusi labai populiaru daina, o dabar Sibiro, tundros koncentracijos stovyklose irgi tapusi ištremtų lietuvių tautine giesme.

Aušrininkų poezijoje mėgstamas apdainuoti miškas, kuris dažnai pristatomas kaip senosios Lietuvos simbolis. Miško, ypač medžio, saulės, ugnies, žemės poetizacija daugiausia remiasi liaudies dainomis, pasakomis. Aušros, saulės metaforos įpinamos į istorinius svarstymus. A. Vištelio, K. Sakalausko-Vanagėlio, J. Miliausko-Miglovaros, J. Andziulaičio-Kalnėno poezija pilna lietuviškumo savitumų. Kaimo buities, žemės darbų vaizdai, perpinti lietuviu meile savo žemei ir prisiminimu mitologinių motyvų, poetų suvokiami kaip lietuvių tautinės sąmonės pamatai. Aušrininkų surėstas tautinio būdo modelis ilgam įsitvirtino lietuvių literatūroje, ypač romantizmui artimų rašytojų pasaulėvaizdyje. Atpažįstamas lietuvių literatūroje ir romantizmo, visų pirma aušrininkų, pamėgtas kraštovaizdis, kurio būtinos sudėtinės dalys — medis, saulė, upė. Tai lietuvių galvosenos vaizdai.

Sumoje galima pasakyti, kad AUSZROS poetams buvo būdinga visokeriopas tėvynės meilės jausmų žadinimas, bendras nepasitenkinimas skurdžia lietuvių tautos padėtimi, daugiau ar mažiau abstrakčios svajonės apie tautinį lietuvių atbudimą, tautinį pakilimą ir t.t. Jų kūryboje, kaip jau buvo pabrėžta, buvo labai idealizuojama tolimoji lietuvių tautos praeitis. Vėliau šios romantinės tendencijos ypač išryškėjo Maironio kūryboje. Kaip tik Maironis, Zvalionio slapyvardžiu paskelbęs pirmą savo eilėraštį AUSZROJE (1885 m. 194 p. — „Lietuvos vargas“ — „Miszkas užia, girė gaudžia, Vėjas medžiui szakas laužo . . .“), užbaigė vieną lietuvių literatūros raidos etapą ir permėtė lietuvių poezijai tiltą į XX amžių. Lietuvių tautos išsivadavimo iš carizmo priespaudos lūkesčiai, tautinio sąjūdžio nuotaikos plačiausiai atsispindi Maironio ankstyvose eilėraščiuose. Juose Maironis yra AUSZROS idėjų, siekių, troškimų reiškėjas.

Vienas iš aktyviausių AUSZROS poetų buvo Juozapas Miglovara. Tuo slapyvardžiu pasirašinėjo J. Miliauskas (1845—1937). Dalyvavęs 1863 m. sukilime, o vėliau ilgą laiką tarnavo policijoje Rygoje. Jo eilėraščiuose vyravo Lietuvos meilės, lietuvių kalbos aukštinimo motyvai; ragino laikytis tautinės vienybės, žadino tautinį sąmoningumą (eil. „Lietuva“ — 1883 m. 35 p., pasakėčia „Gulbė, vėžys ir lydeka“ — 1883 m. 170 p.). J. Miliauskas, įtikėjęs AUSZROS idealais, vėliau, sąlygoms pasikeitus, prie naujo gyvenimo kaž kaip nepriprato, nepritapo; AUSZRĄ (kaip apie Miliauską rašė J. Tumas) jis išlaikė visą gyvenimą savo vaizduotėje, nieko naujo į ją nebeįleisdamas, niekuo gyvu iš ten nebeišvadinamas. Net savo žinių

filologijos srityje, jaunystėje sukauptų, nebepapildinėjo nei jų nebmainė. Visą, kuo jis buvo patikėjęs AUSZROS pasirodymo laikais, jam liko gyvenimo ir mokslo tiesa. Jam „Jauniai, Schleicheriai, Jablonskiai, Būgos — ne lietuviška, svetima . . .“ (rašė Tumas „Liet. literat. paskaitose). Gal todėl jo vėlesnė kūryba nepasiekė jo AUSZROS laikų kūrybos.

Savitą vietą aušrininkų poetų tarpe užima Ludmila Malinauskaitė-Eglė. Kilusi iš sulenkėjusios bajorų šeimos, Malinauskaitė, ištekėjusi už J. Šliūpo, pradėjo rašyti lietuviškai, bendradarbiauvo AUSZROJE, o vėliau ir kituose laikraščiuose, pasirašinėdama Aglė, Eglė. Pirmieji jos eilėraščiai išspausdinti AUSZROJE pasižymėjo aiškiai romantinėmis tendencijomis, pvz.: Broliams lietuviams, 1883, 71; Musu szalele, 1883, 254; Lietuvos miszkai — 1884, 416; Paminėjimas praeities — 1884, 162. Atsidūrusi Amerikoje pradeda krypti į realizmą (Snausk sau o dvase, 1885, 221; Pranusim, Pranusim, 1885, 331). Iš kitų to meto pradeda išsiskirti tuo, kad plačiau vystė meilės lyrika (Gražioji, 1884, 246 ir kit.). Kai kurie lyriniai Malinauskaitės eilėraščių posmai pasižymi sklandumu, liaudies dainų atspalviu (Liūdnybė, 1884, 246). AUSZROJE ji taip pat paskelbė keletą subeletteristintų korespondencijų.

J. Basanavičiaus vaidmuo lituanistikoje

Lietuvių literatūros vystymuisi bendrai, nemažos reikšmės turėjo dr. Jono Basanavičiaus veikla lituanistikos mokslo srityje. Jo raštai apie Lietuvos krašto ir lietuvių tautos praeitį, papročius, tautosaką, kalbą ir kt. paskatino romantinių tendencijų atsiradimą lietuvių literatūroje. Vienu iš savo gyvenimo uždavinių jis laikė surasti lietuvių kilmę. Basanavičius, siekdamas patriotinio tikslo, nebuvo šaltai objektyvus ir moksliskai kritiškas, bet vis dėl to senovės ir lietuvių kalbos aukštinimui jis sudarė jau gilesnius pagrindus, negi kiti aušrininkai. Basanavičius pirmas pradėjo ir mūsų tautosakos mokslinį tyrimo darbą ir buvo žymus mūsų tautosakos rinkėjas. AUSZROJE buvo išspausdinti Basanavičiaus straipsniai ir tyrinėjimai: „Apie senovės Lietuvos piliis“, 1883 — 15, 36, 61, 97, 129, 163, 236 ir 1884 — 37 p.; „Senatvė lapinės kepurės“, 1884 — 159; „Vardas senovės Lietuvos valdovų“, 1885 — 145, 179; „Kas tai yra daina“, 1886 — 65 p. ir kt. Vienok iš visų J. Basanavičiaus straipsnių stipriausi yra publicistika. Jis rašo gana ilgus straipsnius lietuvių tautos klausimais, bet gal pagrindine jo publicistikos tema, ypač „poaušriniame“ periode, yra kova su lenkų įtaka Lietuvoje.

Panašią reikšmę, kaip Basanavičiaus raštai, romantinei kryptčiai lietuvių literatūroje pasireikšti turėjo ir kai kurių kitų idealistinės

pasaulėžiūros autorių M. Davainio-Silvestravičiaus, J. Zauerveino ir kitų AUSZROJE išspausdinti rašiniai, netiesiogiai lietę ir grožinės literatūros klausimus. Romantinės tendencijos pasireiškė ir pirmuosiuose lietuvių dramos veikaluose (aušrininko A. Fromo-Gužučio ir kt.).

Kritika AUSZROJE

AUSZRA, pirmasis lietuvių periodinės spaudos organas, suvaidino reikšmingą vaidmenį ir literatūros kritikos raidoje. AUSZROJE skelbiami literatūros kūriniai platesnius skaitytojų sluoksnius pasiekdavo daug greičiau, negu iki tol, kol nebuvo jokios savo periodikos. Iškilu reikalas tuos naujai spausdintus kūrinius kritiškai įvertinti, pateikti visuomenei apie juos vienokią ar kitokią nuomonę. Todėl AUSZROJE ėmė rodytis kritikos straipsnių, recenzijų, anotacijų, bibliografinės informacijos, praeities literatūrą apibūdinančių rašinių. Per tuos trys su viršum metų AUSZROJE buvo atspausdinta įvairiais literatūros, tautosakos ir kalbos klausimais apie 40 rašinių, kuriuos galima priskirti kritikos žanrui, nes juose bandyta aptarti kitus rašinius.

Jau buvo minėta, kad AUSZROJE vengta atvirai stoti prieš politinį beteisiškumą bei tautinę priespaudą Lietuvoje, todėl nepasitenkinimas esama tikrove čia tebuvo reiškiamas dažniausia abstrakčiomis svajonėmis, konkrečiau nesuformuluotais pageidavimais patriotinius jausmus žadinančiais idealizuotais ir romantizuotais senovės Lietuvos vaizdais. Atskirais atvejais AUSZROJE atspausdinta rašinių, kuriuose buvo kritikuojama caro valdžios vykdoma lietuvių spaudos draudimo bei krašto rusifikacijos politika, keliami uždaviniai labiau rūpintis socialiniais Lietuvos žmonių, o ypač valstiečių reikalais. Tuo keliu AUSZRA spartino ano meto lietuvių visuomenės diferenciaciją ir, kaip jau anksčiau buvo minėta, ne tik iškėlė iki tol gaivališkai besivystančio tautinio judėjimo pozityvius uždavinius bei šūkius, bet ir įnešė į šį judėjimą tam tikro organizuotumo, paskatino lietuvių tautos konsolidavimosi procesą, mokino kritika naudotis iš esmės vertinant viešojo gyvenimo visas apraiškas.

AUSZROJE dominavo romantinės nuotaikos rašytojai, o realistiškos literatūros reiškiniai atsispindėjo mažiau, ypač pradžioje.

Romantinės krypties pobūdį pirmasis mėgino nusakyti Jurgis Mikšas, jau pirmajame AUSZROS numeryje išspausdinęs minėtą recenziją apie J. I. Kraešveskio „Vitolio raudos“ vertimą, išspausdintą Poznanėje. Recenzentas poemą nepaprastai išgyrė sakydamas: „Kas grikonams „Odiseja“ su „Ilijada“, rymijonams Enejida, žydams

senasis testamentas, krikščionims naujasis testamentas — tai mums, kaipo Lietuviams, szita giesmė Witolorauda, pirmoji dalis anos didžiosios epopejos vardu Anapielas . . ." (1883 m., 18 p.). Mikšas ypač džiugavo, kad recenzuojamoje poemoje taip išaukštinta lietuvių kalba, romantiškai ir pakiliai apdainuota Lietuvos senovė. Todėl šis J. Kraševskio kūrinys, anot recenzento, galėsiąs reikšmingai prisidėti prie lietuvių tautinių jausmų žadinimo, stiprinsiąs jų suvargusių dvasią. Mikšas, pateisindamas romantinę poeziją, nors ir tolimą aktualiems gyvenimo klausimams, pabrėžė būtinumą duoti žmogui dvasinio peno, nes „ne vien duona juk žmogus gal gyvas būti ant žemės“. Toks dvasinis penas ir turėjo būti romantinė poezija, kuri netrūkus užėmė AUSZROS puslapius, ir rado gynėjų, įrodinėjusių tokios poezijos reikalingumą, visai nepaisant tos poezijos estetinės, meninės vertės.

Šią romantinę poeziją propaguoja rašiniai dažniausiai buvo atsitiktinio pobūdžio. Literatūros klausimai juose buvo aptariami gana paviršutiniškai. Beveik nė vienas tų rašinių autorių vėliau nebesireiškė kritikos žanre, todėl ir kokios nors reikšmingesnės vietos lietuvių literatūros kritikoje jie neužima. Didžiausias šių literatūrų nuopelnas yra tas, kad savo rašiniais jie žadino kritikinę mintį, skatino poreikį viešai aptarti literatūros reiškinius. AUSZROJE kilo ir pirmoji platesnė polemika tarp romantinėš poezijos gynėjų ir josios priešininkų.

Pirmasis prieš romantinę poeziją pakėlė balsą Jonas Šliūpas. Jis recenzavo 1883 m. AUSZROJE kun. S. Gimžausko poezijos knygutę „Lietuvos bičiulis“ (1883 m. p. 76), kurioje autorius per nelyg aukštino praeitį bei valdovų karo žygius ir į padanges kėlęs lietuvių kalbą, jos vaidmenį perdėtai liaupsino. Šliūpas užsipuolė tas kun. S. Gimžausko pažiūras ir rašė: „Niekai uztai netikiu, kad kalba panykusi mumis pražudo arba kad kalba gyvuojanti ir žaliuojanti mumis išgydo nuo ligų, įsimerkusių į gimtinės kūną . . . Šaukiant ant irimo kalbos, reikia šaukti dar daugiau ant priežasčių to irimo (J. S. Kuokštis „Lietuvos bičiulis“, 1883 metų 76 p.). O tos priežastys, Šliūpo nuomone, glūdi kultūriniame, ekonominiame ir politiniame tautos gyvenime. Kritikas taip pat nepatenkintas, kad kun. S. Gimžauskas pernelyg išgarbina Lietuvos kunigaikščių veiklą, nepaprastai daug dėmesio skiria savo eilivime įvairiems karams, mūšiams, paskirų vadų tik kariniams žygdarbiams ir pan. Apibūdinamas bendrai „Lietuvos bičiulio“ turinį Šliūpas pastebi, kad skaitytojo akiai ir protui čia atitekę „paviršiai tiktai genties gyvenimo“, nes „visa įtalpa, k.a. papročia sentėvių, ūkės pasitūra, gyventojų daugis, turtų paskaida, prietykis žmonių ir ponų, pobūdis

valdžios krašto, tai vis palieka apvilktą ūku ir tamsa" (AUSZRA, 1883, 109 p.). Šliūpas čia reikalauja, kad grožinė literatūra spręstų aktualius socialinius klausimus ir keltų visuomenės kultūrinį lygį.

Šliūpas pirmasis atkreipė dėmesį ir į neaukštą AUSZROJE spausdinamos poezijos meninį lygį. Kai kuriuose savo raštuose (Pvz. J. K. Sz. „Apgulmi rasztu skyriai“ — 1883, p. 203-208; J. K. Sz. „Dainos ir jų literatūra“ — 1884 m., 247-252 p.) jis patarė poetams gerai susipažinti su poetikos dėsniais, mokytis poetinio meno iš lietuvių liaudies dainų, nes tik gerai parašyti eilėraščiai įtaigiai paveiks skaitytojų jausmus, teiks jiems estetinio pasitenkinimo ir turės teigiamo poveikio. Čia galima pastebėti, kad paskutiniajame paminėtų jo rašinių, J. Šliūpas pateikia daug medžiagos ne tik apie mūsų dainas, bet ir apie jų rinkinius.

Dar griežčiau ano meto lietuvių poezijos romantinę kryptį kritikavo Jonas Mačys-Kekštas AUSZROJE 1885 m. (257-261 p.) paskelbtame straipsnyje „Musu vargai“ jis pasisako prieš tuščiažodžius, neva patriotinius eilėraščius ir ragino poetus imtis rašyti liaudžiai naudingas knygas. Pasmerkęs, jo manymu, pernelyg didelį AUSZROS rašytojų nukrypimą į poeziją, kritikas pasigedo tokių knygų, kurios mokytų žmones kaip pasiekti geresnį gyvenimą. Literatūra, Mačio-Kekšto įsitikinimu, turinti visų pirma prisidėti prie žmonių švietimo, padėti spręsti opius gyvenimo klausimus, žadinti tautinį sąmoningumą. Tuo tarpu AUSZROJE spausdinama daug menkavertės poezijos, kuri tų uždavinių nekelianti, todėl ir jos visuomeninis svoris esąs nedidelis ar net nereikšmingas.

Netrukus į šią Mačio-Kekšto kritiką atsiliepė J. Zauerveinas straipsniu „Medega ir dvasia“. Tai, kaip jau buvo minėta, iššaukė pirmą, net gana kontroversišką, polemiką literatūros klausimais lietuvių periodinėje spaudoje. J. Zauerveinas karštai gynė poetus nuo Mačio-Kekšto priekaištų, pabrėždamas AUSZROJE spausdinamų eilėraščių svarbą visos tautos dvasiniam gyvenimui, stengdamasis, panašiai kaip ir Mikšas, net teoretiškai pagrįsti tokios poezijos reikalingumą. Laikydamasis idealistinės pakraipos, J. Zauerveinas pasisakė už tai, kad visų pirma reikia rūpintis dvasiniu tautos gyvenimu, įrodinėjo dvasios pirmumą prieš medžiagą (1886 m. 1-6 p.).

Atsakydamas J. Zauerveinui, Mačys-Kekštas 1886 m. (p. 162) paskelbė AUSZROJE straipsnį pavadintą „Dvasė ir medega“, kuriame įsakmiai pabrėžia grožinei literatūrai privalomą gilų idėjiškumą ir visuomeniškumą. O AUSZROJE spausdinama romantinė poezija, jo manymu, esanti atitrūkusi nuo gyvenimo literatūra. Prieštaraudamas J. Zauerveinui J. Mačys-Kekštas įrodinėjo, kad

materialinio visuomenės gyvenimo sąlygos apsprendžia žmogaus dvasinį gyvenimą, kad jos neabejotinai sąlygoja ir literatūros bei meno vystymąsi. Jis ragino rašytojus visų pirma neatitrukti nuo gyvenimo tikrovės, nes tik tada jie galėsia atlikti jiems keliamus uždavinius: „... Mes gi, rašinėdami dykam laike eiles arba rūpindamies apie lietuviškas pravardes, lapines kepures ir tolygius dalykus, o tikrus reikalus gentės ir draugijos palikdami užpakalyje, ar neatsiliksime vieni sau, bevadaują savo šešėlius? ... Ne, jeigu apsiėmėm tarnauti draugijai, kalbėkim apie jos reikalus, apie jos vargus ir pilką ritimą už būvį, palengvinkime jai tas ristybes, parodykime kelią, o tada galėsime pasidžiaugti ir pasididžiudami tarti, joguei esame tikrais draugininkais ir tėvynainiais ...“.

Iš šios polemikos matyti, kad Mačys-Kekštas suprato, kad tik meniškas literatūros kūrinys galės daryti norimą poveikį skaitytojui. Todėl jis griežtai atmetė J. Zauerveino priekaištą, neva jo straipsnyje pasisakoma prieš poeziją. „Poezija, — rašė jis, — yra tai be ginčo galingas padaras, ypač etiškame tautų prasilankstyme, ir įtekmingo jos įspūdžio niekas užginti negali ... Vienok poezija poezijai nelygi: taigi čia ir visas akstinas. Aš sakęs esu: bemielai, ir giesmė su dainomis gali būti naudingos (supraskit — GALI, jeigu GEROS). Esmėje, vienok, Mačys-Kekštas neabejotinai poeziją vertino vien utilitaristiniu požiūriu.

Iš viso AUSZROJE, mūsų literatūros klausimais kritiškai ryškiau yra pasisakę: 1) Akelaitis, Mikalojus (1884 m., 197-201, 1885 m., 207-211 p.). 2) Andziulaitis-Kalnėnas, Juozas (1885 m., 393-94 p.). 3) Basanavičius, Jonas (1884 m., 309-313 ir 401-402 p.). 4) Dagilis, Stanislovas (1884 m., 21-31 p.). 5) Mačys-Kekštas, Jonas (1885 m., 257-261 p.; 1886 m., 161-164 p.). 6) Mikšas, Jurgis (1883 m. 18 p.). 7) Šliūpas, Jonas (1883, 1885 m. daug kartų). 8) Zauerveinas Jurgis, rašęs *Silvaticus*, *Girėnas* ir kit. slapyvardėmis (1885 m., 257 p.). Kiti buvo prie to prisidėję tik viena kita pastabėle. Tad, ir toji kritika tėra tik mūsų literatūros kritikos pradžia.

AUSROS įtaka mūsų kalbai

AUSZRA taip pat didelį vaidmenį suvaidino ir lietuvių kalbos bei jos teisių gynimo ir propagavimo darbe, gal net labai didelį vaidmenį suvaidino. AUSZRA tarėsi lietuvių tautinį susipratimą galėsianti kelti labiausiai gindama lietuvių kalbą, drauge rodydama garsią lietuvių praeitį bei lietuvių kultūros vertybes, tautosaką. Ypač didelę reikšmę AUSZRA turėjo lietuvių literatūrinės kalbos raidai. Su ja baigėsi trejetą šimtmečių trukusi nevienalytės, įvairiomis tarmėmis besirėmusios lietuvių literatūrinės kalbos epocha, ir prasidėjo šios

kalbos naujas, tautinio plėtojimosi periodas vienos — vakarų aukštaičių (suvalkiečių) — tarmės pagrindu. Tai nulėmė keletas aplinkybių. Visų pirma, šio žurnalo sumanytojai bei redaktoriai norėjo prabilti į visus lietuvius, o ne į vienos kurios tarmės atstovus, pavartojant visų tarmių žmonėms suprantamesnes kalbos lytis. O tam tikslui geriausiai tiko aukštaitiškos vakarietiškosios, nes jomis rėmėsi ir ligtolinė Rytų Prūsijos lietuviškų raštų kalba, be to, jau nuo XIX a. pradžios jos ėmė palengva įsigalėti ir Didžiosios Lietuvos raštuose. Antra, didelę AUSZROS redaktorių bei leidėjų daugumą (Jonas Basanavičius, Juozas Andziulaitis, Martynas Jankus, Jurgis Mikšas) sudarė suvalkiečių ar Mažosios Lietuvos veikėjai, kurie buvo įpratę rašyti aukštaitiškai vakarietiškai. Pagaliau nemažai įtakos čia turėjo A. Šleicherio ir Fr. Kuršaičio lietuvių kalbos gramatikos, kuriomis rėmėsi AUSZROS redakcija ir kuriose buvo pateiktos aukštaitiškos vakarietiškos norminės lytys (rašo prof. dr. Jonas Palionis straipsnyje „Aušros“ nuopelnai gimtajai kalbai“ — Mokslas ir gyvenimas, Vilnius, 1983 m. nr. 3, 14 p.).

Tai neatsirado savaime ir iškart. AUSZRA pradėjo leisti, joje pirmieji rašyti, lietuviai inteligentai daugmaž jau buvo susidarę savo pažiūrą į savosios kalbos mokėjimo ir vartojimo svarbą. Jie čia pasekė to laiko kitų tautų savųjų kalbų vertinimą, ypač tų tautų kurios, panašiai kaip lietuviai, svetimųjų buvo pavergtos.

Jonas Basanavičius ypač gyvendamas Bulgarijoje ir lankydamasis Čekijoje, gerai susipažino su čekų, bulgarų, serbų, rumunų tautų atgijimu, o Jonas Šliūpas jau studentaudamas pažino ir kaimynų latvių tautinį judėjimą. Todėl AUSZROJE buvo aprašomi ir lietuviams pavyzdžiu rodomi kai kurių tokių tautų veikėjai, rūpinęsi tų tautų atbudimu ir jų gimtosios kalbos branginimu, išlaikymu (pvz. italų Mezzofanti — AUSZRA 1883, 210 p.; serbų J. Smoler — 1885, 151, 195, 263 p.; kroatų J. J. Strossmayer). Buvo primenama, kad anksčiau ir kitų tokių tautų, kaip pvz. čekų, kalba buvusi laikoma piemenų kalba, aukštesniojo luomo paniekinta. Buvo nurodomos tokių tautų atgijimo veiklai skatinti organizacijos. AUSZROJE aprašomas „Birutės“ draugijos susirinkimas Skaisgiriuose (dalyvaujant per 80 žmonių iš aplinkinių Mažosios Lietuvos kaimų, kuriame J. Andziulaitis-Kalnėnas 1883.VI.13 d. kalbėjo apie XIX a. Europos mažųjų tautų (graikų, čekų, kroatų, serbų, bulgarų, latvių) atgijimą, lygindamas jų daug laimingesnę padėtį su lietuvių, ir pabrėžė, kad šalia materialinių ir dorovinių sąlygų, labai svarbus tautai prisikelti ir augti yra švietimas, bet, kai dabar neleidžiamos lietuviškos mokyklos, esą, būtina skaityti gimtąją kalba knygas ir

laikraščius (1886 m., 186-187 p.), (Petras Jonikas „Aušra“ ir mūsų kalba“, Naujoji Viltis, Chicaga, 1981 m. Nr. 14, p. 55).

Laikydamas lietuvių kalbą pagrindine lietuvybės žyme, J. Basanavičius stengėsi AUSZROJE bent trumpai paminėti bei parencizuoti ir mokslininkų lituanistinius veikalus, ypač skirtus lietuvių kalbai ir tautosakai. Jau 1883 m. AUSZROJE (87 p.) Basanavičius rašo, kad pastaraisiais metais mokyti vyrai — kaip patys lietuviai, taip lygiai ir praszalaicizai, t.y. svetimtaučiai — pradeda vis labiau darbuotis lietuvių kalbos srityje. „Mokiti Wokiecczei dumodami, jog musu giminė weikei isznyks drauge su iszmirimumūsu kalbos, renka dainas, pasakas itt. noredami musu kalbą, budą ir dabą mokslui ir ateities tyrėjams kalbu palikti . . .“. Čia pat Basanavičius sumini tada išleistus lietuvių kalbos vadovėlius (A. Šleicherio, Fr. Kuršaičio gramatikas, J. Juškos tarmių aprašymą, A. Baranausko su H. Veberiu paruoštus rytietiškus tekstus — „Anykščių šilelį“ ir lietuvių kalbos žodynus (Neselmano ir Kuršaičio), o taip pat veikalus aprašančius lietuvių kalbos padėtį bei jos istoriją, nagrinėjančius tautosaką, lietuvių kultūrą, kap A. Becenbergerio lietuvių kalbos istorijai ir senoviniams tekstams skiriamus leidinius, L. Geitlerio lietuvių kalbos studiją, R. Jakobio lietuvišką chrestomatiją. K. Brugmano bei A. Leskyno, A. Šleicherio ir Neselmano lietuvių tautosakos knygas, taip pat J. Juškos lietuvių liaudies dainų rinkinius. A. Juškos „Lietuviškų svotbinių dainų“ recenzijoje J. Basanavičius sakosi pasitikįs, „kad šitos lietuviškos dainos uždegs ne vienoje širdyje meilę dėl kalbos ir tautos mūsų“ (AUSZRA, 1884 m., 313 p.).

Aprašomas garsaus tų laikų vokiečių kalbininko A. Šleicherio lituanistinius darbus bei tyrinėjimus (Schleicher'is apie lietuvius, AUSZRA, 1885 m. 37-43 p.), Basanavičius gėrisi šio mokslininko branginimu, aukštinimu lietuvių kalbos, kuri nykstanti savo literatūros neturėdama. Kalbėdamas apie 1856 m. Pragoje išleistą August Schleicher'io „Handbuch der Litauischen Sprache, I: Litaische Grammatik, II: tekstai“, pabrėžia Šleicherio susižavėjimą gyvomis lietuvių kalbos formomis ir cituoja Šleicherio žodžius iš antrosios knygos (Lesebuch) pratarmės, kad, esą lietuvių kalba: „ . . . pagal pormu tobulybe su darbais Graiku, Rymėnu ir Indu galėtų lenktyn eiti“. Straipsnio pabaigoje Basanavičius rašo: „Argi nebūtų malonu, kad ne tik svetimi mokinti vyrai, bet ir patys mūsų laiko lietuviai lenktu galvas prieš patogią, šulnią, dailią, neišpasakytai seną lietuvišką savo garbingų sentėvių kalbą . . .!“. Tą recenziją Basanavičius parašė 1884 m. Budapešte.

Čekų kalbininko Leopoldo Geitlerio nekrologe (1885 m. 211—

214 p.) aptardamas jo susidomėjimą lietuvių kalba, jo lankymąsi Lietuvoje ir jojo raštus liečiančius lietuvių kalbą, recenzentas primena, kad Geitleris Zagrebo (vok. Agram) universitete dėstęs ir lietuvių kalbą, kurią jis buvo susižavėjęs. Aptardamas Geitlerio studijas apie Donelaitį cituoja to kroatų profesoriaus pasisakymą apie lietuvių kalbą: „... toji kalba, nors niekad nesunormuota, esanti tiek turtinga ir tobula, turinti savyje tokį lankstymą ir kuri formų gausumu bei įvairumu kitas kalbas viršija tiek, kad ją lengva yra subtiliausių minčių išreiškimui tinkamai panauduoti.“. Geitleris nelaiškė lietuvių kalbą jau mirštančia.

Kitas AUSZROS redaktorius, Jonas Šliūpas kiek kitaip suprato kalbos santykį su tautybe. Šliūpai lietuviai dar nesą tauta, bet turį ją pasidaryti. Jau buvo minėta J. Šliūpo AUSZROJE paskelbta kun. S. Gimžausko „Lietuvos bicuolio“ recenzija, kurioje jis, nesutikdamas su Gimžausku, teigė, kad kalba viena neapibūdinanti tautos buvimo ir kad vienu lietuvių kalbos nykimu negalima išaiškinti Lietuvos nuopolio, nes jis įvyko dėl daugelio priežasčių. Tik vėliau, 1903 metais (Minės apie mano prietiekįs prie „Auszros“, Varpas Nr. 3, p. 38) Šliūpas rašo, kad jis sakęs, jog „AUSZROS“ tikslu buvo „pažadinti lietuvių išlaikyti kalbą...“. Vienas AUSZROS steigėjų A. Vištelis buvo labai pamėgęs bei branginęs lietuvių kalbą ir, paties prisipažinimu, turėjęs pamėgimą „ir neprašytas zaunyti kiekvienam apie mūsų kalbos dalykus, lietuvių tautos išlikimo sąlyga laikė lietuvių kalbos gyvatos išlaikymą. Vištelis J. I. Kraševskio „Vitolio raudos“ vertimo prakalboje pabrėžia, jog, išnykus lietuvių kalbai, išnyksianti ir lietuvių tauta. Lietuvių kalbos garbinimo apogėjus yra, jau kelis kartus minėtame, eilėraštyje „Lietuviškoji kalba“; ir jam lietuvių kalba esanti „turtingiausia ir švelniausia“.

Lietuvių kalba aušrininkų ne tik laikyta būtina lietuviybės sąlyga, bet ir šaltiniu praeičiai, žilajai lietuvių tautos senovei praskleisti. Aušrininkų tarpe kalbos duomenų naudojimo lietuvių praeičiai aiškinti svarbiausias propagatorius buvo Basanavičius. Neatsitiktinai AUSZROS prakalboje jis įrašė posakį (paimta iš vokiečių kalbininko ir tautosakininko J. Grimmo), kad „kalba esanti mūsų istorija“. Basanavičius nebuvo kalbininkas ir nebuvo specialiai su kalbotyros metodais susipažinęs, todėl jo kalbos duomenų panaudojimas praeičiai nušviesti tėra mėgėjiškas, pvz. žodžių lyginimas iš paviršutinio jų garsinio panašumo, nesiremiant atitinkamų kalbų garsų ir jų raidos santykio dėsniais. Čia jis naudojosi savo vad. trakiškąja lietuvių kilmės teorija, pagal kurią lietuviai yra senovės trakų tautos (į daugybę mažesnių suskylusios) palikuonys. K. Būga griežtai atmetė Basanavičiaus teoriją, nes pastarasis nebūdamas

kalbininkas specialistas, darė klaidingas išvadas, neretai tik iš trakų, frigų ir lietuvių kalbų žodžių tariamo panašumo, nežiūrėdamas, ar tie žodžiai yra tos pačios kilmės. Vėliausi tyrinėjimai rodo artimą trakų, dakų ir baltų kalbų giminystę, bet ne jų tapatybę, kaip norėjo įrodyti Basanavičius, tapatindamas trakų ir lietuvių kalbų žodžius.

AUSZROJE lietuvių kalbos vartojimas, jos teisių gynimo klausimas paprastai užsimenamas kuria kita, bendresne tema rašytame rašinyje, bet dažniausia apie tai rašoma korespondencijose iš įvairių krašto vietų. Tuo metu lietuvių kalbą gožė lenkų, rusų ir (pirmiausia Mažojoje Lietuvoje) vokiečių kalbos, slopino administracija. Ypač korespondencijose nurodomi ryškesni lietuvių kalbos ujjimo, paniekinimo, priespaudos bei nykimo pavyzdžiai. Daugiausia nusiskundžiama rytinės Lietuvos gyventojų lenkėjimu.

AUSZROJE nuskundžiama ne tik lenkų, bet ir rusų kalbos plėtimu bei brukimu lietuviams. Vieversys (M. Davainis-Silvestraitis) korespondencijoje iš (Didžiosios) Lietuvos rašo, kad rusų valdžia esanti nusistačiusi vakarines gubernijas surusinti. Esą, caro švietimo ministerija apskaičiavusi, kad po 20 metų visi lietuvia mokėsia rusiškai, todėl „lietuvybė visai pragaišianti“ (1885 m. 134 p.). Kitas korespondentas piktinasi brukimu lietuviams rusiškų ir lenkiškų knygų: „Kada visoms gentėms, lenkams, žydams, čigonams, baškiramams, kalmukams ir visiems kitiems valia turėti savo visokių knygų, mums, lietuviams, nepavelyja nė Dievą garbinti savo prigimtoje prabočių kalboje“ (1886 m., 61 p.).

Guodžiamasi korespondencijose ir lietuvių kalbos priespauda Mažojoje Lietuvoje. Tilžėje „Birutės“ draugijos susirinkime Kristupas Voska apie lietuvių kalbos naikinimą, nes mokyklose beveik nieko lietuviškai nemokoma, o vaikams griežtai uždrausta tarp savęs lietuviškai kalbėtis. O, sako, tas, kuris šalia lietuvių kalbos moka vokiškai, laikomas vokiečiu, kaip ir tas lietuvis, kuris dar moka lenkiškai, laikomas lenku, o kuris maskoliškai (t.y. rusiškai) — maskolium (AUSZRA, 1885 m. 163-164 p.).

AUSZROS bendradarbių nurodoma, kad esą lietuvių kaimiečių ne tik tautiškai apsnudusių, bet ir pasidavusių prieš lietuviškąjį judėjimą bei lietuvių kalbos gynimą nukreiptai propagandai: „... Daugybė tūžta ant mūsų (lietuvybės gaivintojų) už meilę prigimtos kalbos, o atmetimą poniškos...“ (1885 m., 397-398 p.).

Įvairiuose AUSZROS straipsniuose nurodoma viena ar kita priežastis, dėl kurios lietuvių kalba nykstanti ar naikinama, būtent: daugelio bajorų bei dvarininkų nutautimas (daugiausia sulenkėjimas), lietuviškų mokyklų nebuvimas, dalies visuomenės palinkimas į lenkų, vokiečių ar rusų kalbą, tų kalbų pasisavinimas, daugelio

(senesnės kartos) dvasininkų pasidavimas lenkų įtakai, valdinis lietuvių kalbos slopinimas, persekiojimas, lietuviškos raštijos neišsivystymas ir kt.

AUSZROJE ne vien nuskundžiama lietuvių kalbos slopinimu bei nykimu, pačių lietuvių apsnūdumu, bet ir paneigiami lietuvių priešų pareiškimai, kad lietuvių kalba išnyksianti. Džiaugiamasi, kad klerikai, ir gimnazijų mokytojai ir universitetų studentai vis daugiau kalba lietuviškai, o taip pat tuo, kad paskirose vietose kunigai pradėjo įvesti lietuviškus giedojimus.

Apsigynimui nuo nutautėjimo J. Zauerveinas ragina kurti sekmadienines lietuviškas mokyklėles (1885 m., 364 p.). Aukščiau minėtas Vieversys rašo, kad jo krašte (t.y. Raseinių aps.) „kiekviename name esanti lietuviška mokykla, kur, žinoma, mokomasi ne lenkiškai ar rusiškai bet lietuviškai, nes gaunama pakankamai lietuviškų knygų iš Prūsų. O mokytojais esą mamutė, tėvelis, brolelis, sesutė ar net elgeta, kuriam geriau žiemą vaikus mokyti, negu po dvarus ar kaimus šunis lodyti (1885 m., 134 p.).

AUSZROJE nekartą iškeliami lietuviškos raštijos svarba kalbai išlaikyti. AUSZROS redakcija jau 1883 m. Nr. 2 pabrėžia, kad „tik per lietuviškus raštus mokinsimės mes karštai mylėti ir garbinti savo gražią kalbą lietuvišką ir savo giminę“ (55 p.). Stasys Raila įrodinėja, kad lietuvių tautybei, jos dvasiai palaikyti svarbiausias dalykas esąs raštas, todėl ypač dabar, kada nebereikia lietuviams nei mušti prie Žalgirio teutonų, nei kautis su mongolais ir totoriais tyruose, nei vaikyti švedų ir kitų neprašytų svečių iš savo krašto, nei sandaros daryti su gudais ar lenkais, lietuviui pareiga dirbti lietuviškos raštijos darbą (1883 m., 153-157 p.). Džiaugiamasi, jog ne vienas jaunesnių kunigų linkstąs į lietuviybę, rašas lietuviškai. Būdingas vienas „Užmanymas“ (pasirašytas: Kunigas Ilgis), kartojamas 1885 (174 ir 408 p.) ir 1886 metais (31, 127 p.), kad tikri „lietuviai ir žemaičiai“ kunigai, rašydami į vyriausybę raštus rusiškai, pasirašytų „kuningas (rusiškomis raidėmis), o ne lenkiškai „ksiądz“ (rusiškomis raidėmis), nes tuo būdu galima būtų vyriausybei parodyti, kad kunigų Lietuvoje esą daugiau „lietuvių ir žemaičių“, negu lenkų. Esą, toks mažas sumanymas galys turėti „didžios vertės“. O kas, sako, nenorės rašytis „kuningas“ tegul rašo „ksiądz“.

AUSZROJE lietuviai raginami iš valdžios reikalauti, kad bent teismuose žmonės galėtų verstis savo gimtąja kalba. Tūlas „rb“ pataria lietuviams prašyti Vilniaus, Kauno, Gardino gubernijų teismuose, kad šalia rusų kalbos būtų leista vartoti ir lietuvių kalbą,

nes tik savo gimtąja kalba bylos dalyviai galės teisingai išsakyti savo mintis (1883 m., 144 p.).

Rūpindamasi lietuviybės kėlimu ir kalbos grynumu AUSZRA nekartą pasisakė prieš lietuviškų pavardžių nulietuvinimą — vokietinimą, rusinimą, o ypač dažnokai praktikuojamą jų lenkinimą. Iš Telšių Tautkus (Stasys Šliūpas) nusiskundžia, kad Telšių konsistorijos archyvo vedėjas (archivarijus Prekeris) jau iš seno kiek galėdamas kraipęs lietuvių pavardes, anksčiau segiodamas jiems lenkiškas galūnes, o dabar ėmęs lietuvių pavardes maskolinti . . . Mūsų kunigai esą lietuviai ir visi turi mokėti lietuviškai, tad jiems sako, nebūtų sunku įsiklausyti, kaip lietuviai patys vadinasi, ir taip jų pavardes užrašyti (AUSZRA, 1886 m., 189 p.).

Kitai tariant AUSZRA rūpinosi visų pirma lietuvių kalba bendrai — josios vartojimu, puoselėjimu, suliejant domėjimąsi lietuvių kalba su lietuviybės kėlimu iš miego. Toliau sekė domėjimasis lietuvių kalbos nagrinėjimo darbais, tada daugumoje svetimų atliekamais. Po to sekė pastangos vienodinti lietuvių kalbos pagrindus, pasiremiant A. Šleicherio ir Fr. Kuršaičio lietuvių kalbos gramatikomis ir lietuvių literatūrine kalbą ugdyti. AUSZRA stengėsi suvienodinti ir rašybą, kuri tada lietuviškuose raštuose buvo labai marga, nors visai jos suvienodinti AUSZRAI dar nepavyko. Toliau ypač raidynas įvairavo: buvo mėginama įsivesti *č*, *š*, bet netrukus teko gražinti iki tol vartotus *cz*, *sz*, prie kurių skaitytajai buvo pripratę, bet lenkiškieji *ł* ir *w* buvo išmesti. Ilgajam balsiui buvo priimtas *y*, bet trumpajam ir ilgajam tik *u* rašmuo (P. Jonikas „Aušra“ . . . op. cit. 70 p.).

Kartą nusistačiusi laikyti aukštaitiškos vakarietiškos tarmės, AUSZROS redakcija stengėsi suvienodinti ir redakcijoje gaunamų rašinių rašybą. Kitomis tarmėmis parašyti ir redakcijai atsiųsti straipsniai būdavo arba ištaisomi, arba visai nespausdinami. Antai 1883 m. Nr. 4 (110 p.) redakcija „Broliui Lietuviui Warszuvoje“ šitaip atsakė: „. . . — Dėl pertaisymo tų dainelių turim ju sudėtojai pasakyt, jog jos teip, kaip yra, negali būti spausdinamos; nes per daug jose vieno kraszto tarmene poniawoja. Auszra skaitoma ne-vien p. sudėtojo kaimynu, bet ir toli sziaurėje ir atstu pietuse ir vakaruose Prusu Lietuvoje. Taigi tamsta nedyvysi, jei mes statraszą (tiesrasztį) taisysime.“ Jonas Šliūpas prisimena, kad jo redagavimo metu būdavo gaunama nemažai ir žemaitiškai rašytų straipsnių, bet jis tuos straipsnius ištaisydavęs, pritaikydavęs prie laikraščio tarmės. Žemaitiškai rašytų straipsnių atsiųsdavęs ir nuo Vainuto kilęs Juozas Miliauskas-Miglovara, kuris visą laiką tinkamiausia bendram

reikalui laikė Viduklės tarmę. Tačiau ir jo eilėraščiai būdavo „suvakarietiniai“.

Taigi vienas didžiausių AUSZROS nuopelnų buvo tas, kad joje galutinai įtvirtinta vakarų aukštaičių (suvalkiečių) tarmė, kurios kuo toliau, tuo vis labiau imta laikytis vėlesniuose periodiniuose ir neperiodiniuose leidiniuose. Žinoma, praktikoje AUSZROS vartosenoje pasitaikydavo įvairių tarmių maišymo atvejų. Tačiau, galima sakyti, kad AUSZROS fonologinė ir morfologinė sistema yra aukštaitiška vakarietiška, atmiešta Mažosios Lietuvos lietuviškų raštų ypatybėmis. J. Mikšas, AUSZROS 1883 m. 4-me nr. (120 p.), redakcijos vardu atsakydamas J. Miglovarai, rašė: „Mūsų statraszas (tiesrasztis, ortograpija) yra Szeiker'io pastatytasis; tik genetyvas pluralio yra su stogeliu pazenklintas *eze*, kur reikia jį nuo singulario instrumentaliao atskirti, taip pat ir žodžiu antrosius deklinacijos genetyvas singulario nuo nominatyvo pluralio atskiriamas; dar randasi musu statraszte suminksztimasis *i* po liežuviniu sąbalsiu *ez*, *z* (čiaudėti, meldžiū). Pirmasis numeris turėjo su didei daug kliaudu iszeiti, nes literu su rasztženkleis reikalingais buvo stoka; ir dabar dar kartais nepritenka. — Sąbalsis *v*, kursai paprastam dvigubam *w* isztarmėje lyginas, yra szime numeryje įvestas, nes tokiu budu zodžei, kuriuos *v* randasi, sutrumpina (*w* antra tiek vietos užima nekaip). Skaitytojai taigi tenerugoja už nekurektą tiesrasztį. Veik bus geriaus spaudinta“.

Be vakarų aukštaičių (suvalkiečių) tarmės įtvirtinimas, kitas, taip pat didelis AUSZROS nuopelnas, kaip jau buvo minėta — rūpinimasis lietuvių kalbos ugdymu: jos gaivinimu, turtinimu, tobulinimu. Nors tarp aušrininkų nebuvo nė vieno kalbininko specialisto, tačiau tautinio išsivadavimo idėjų ir romantinio patriotizmo veikiamas gimtosios kalbos dalykais domėjosi bemaž kiekvienas AUSZROS bendradarbis. Ne vienam jų lietuvių kalba rodėsi ir seniausia, ir gražiausia ir švelniausia. Aušrininkai buvo, tikra to žodžio prasme, lietuvių kalbos entuziastai.

Leksikos gryninimas

Iš kalbos praktikos klausimų aušrininkams bene labiausiai rūpėjo leksikos gryninimas. Reikalą vengti visokių barbarizmų, rašyti gryna kalba nuolatos pabrėždavo ir laikraščio redakcija, ir įvairių straipsnių ar recenzijų autoriai. Antai jau pirmaisiais AUSZROS ėjimo metais redakcijos atsakyme Petr. Trupinėliui (Arminui), atsiuntusiam L. Kondratavičiaus poemos „Kaimo mokykloje“ vertimą patariama „miklinti ir vartoti gryną kalbą“ (1883 m., 150 p.). Tais pat metais Dudučio (M. Davainis-Silvestraičio) „Lietuviszkos ir seniausios

dainų kningelės, išleistos nuo M. Jankaus" recenzijoje pažymima, kad „Būtų taipgi p. Jankus gerai padares, lietuviską kalbą savo dainų akilai apvalidamas nuog vokiszkuju barbarizmu . . ." (1883 m., 211-213 p.). O 1885 m. (112 p.) viename iš vakarų Vokietijos laiške autorius pataria išmesti iš rašomosios kalbos visus germanizmus ir slavizmus, o mokslinių terminų nevertoti ne pridėjus šalia ir lietuviškų atatikmenų. Tokių ir panašių patarimų bei pastabų, o kratais net ir piktų žodžių svetimybų vartotojams randame veik visuose AUSZROS numeriuose.

Ir reikia pasakyti, kad aušrininkai nesitenkino vien tiktai raginimais nevertoti svetimybų, bet ir patys stengėsi jų vengti AUSZROJE. Pavyzdžiui, ilgame J. Basanavičiaus straipsnyje „Apie senowes Lietuvos piles“, spausdintame aštuoniuose AUSZROS sąsiuvinuose, į pirmą vietą iškelti tokie lietuviški (liaudiniai ar naujadariniai) žodžiai, kaip *derva*, *ilgainiui*, *palaiminimas*, *rugsėjis*, *septyndienis*, *tikyba*, *vasaris*, skliausteliuose nurodant priešaušrinuose raštuose dažniau vartotus jų skolintinius atitikmenis *smala*, *su czesu*, *žegnonė*, *septemberis*, *nedėlia*, *viera*, *februaris*, kad tų (naujai įvedamų) lietuviškų žodžių nežinantis skaitytojas geriau suprastų jų reikšmę. Ne kartą panašiai buvo pasielgta ir su kitų autorių straipsniais, korespondencijomis. Vengdami svetimybų aušrininkai neretai nukrypdavo ir į kraštutinumus, į besaikį kitų kalbų kilmės žodžių, net ir tarptautinių, keitimą savo pačių sudarytais ar iš ankstesnių raštų paimtais naujadarais. M. Akelaitis 1883.VII.1 d. laiške iš Paryžiaus „Auszros rėdotojui Ragainėje (AUSZRA 1884, 197-201 p.) „politika“ siūlė keisti *viešvila*, „filologija“ — *vilkalbiu*, „filosofą“ — *vilmaniu*, „literatūrą“ — *bylynu*. J. Šliūpas, A. Vištelis taip pat mėgo kurtis naujadarų tarptautinių žodžių vietoje. Todėl AUSZROJE randame apščiai tokių naujadarių: *apszvietumas* „civilizacija“, *buklas* „metodas“, *dainystė* „poezija“, *jautrystė* „sentimentalizmas“, *juokžaislis* „komedija“, *kibeklas* „cementas“, *liežuvininkas* „lingvistas“, *meilraštis* „lyrika“, *namstata* „architektura“, *netikystė* „ateizmas“, *pameklė* „ironija“, *pirmokas* „atomas“, *sąlydytė* „harmonija“, *savininkas* „egoistas“, *ksaptorystė* „skulptūra“, *tėviškumas* „patriotizmas“, *vaidintuvė* „fantazija“, *žemapraszis* „geografija“, *žvaigždininkystė* „astronomija“ ir kt.

Tačiau aušrininkai daug kūrėsi naujadarų ne tik dėl noro gryninti AUSZROS kalbą, bet ir iš reikalo lietuviškai nusakyti įvairias specialias mokslo bei kultūros sąvokas. Pradėję skelbti AUSZROJE straipsnius medicinos, geologijos, geografijos, politinės ekonomijos, švietimo ir kt. klausimais, jie susidūrė su dideliu lietuviškų terminų trūkumu ir todėl buvo priversti jų darytis. Jie darėsi kaip mokėjo, kaip sugebėjo. Tie, kurie turėjo geresnę kalbinę nuovoką ir tvirtesnį

gimtosios kalbos jausmą, be to dar buvo susipažinę su ano meto lingvistiniais darbais (pvz. Jonas Spudulis), sukurdavo nusisekusių terminų. Iš tokių neprastai sudarytų aušrininkų naujadarinių terminų galima paminėti: *angliarūkštė*, *dirbtuvė*, *įstata*, „įstatymas“, *juodmena* „juodas daiktas“, *mokslanešis* „mokslo skleidėjas“, *mokslavyris* „mokslininkas“, *pažiūra* „požiūris“, *pervirszis* „perteklius“, *pobūdis* „charakteris“, *prieplūdis* „vandens pakilimas“, *savainis* „savitas“. Daugelis jų tomis pačiomis reikšmėmis ar kitokiomis prigijo lietuvių literatūrinėje kalboje ir išliko ligi mūsų laikų.

Nors AUSZROS rašyba, kaip matėme, gerokai įvairavo ir atskirų to meto veikėjų buvo kritikuojama, tačiau ji buvo įtakinga. Į tą rašybą daugiau ar mažiau nusižiūrėjo visos virtinės XIX a. pabaigos lietuvių periodinių ir neperiodinių leidinių redaktoriai ar autoriai. Nedaug kuo skyrėsi nuo AUSZROS ir VARPO rašyba pirmaisiais jo ėmimo metais (1889). Tiksliai nuo 1890 m., pasirodžius Vinco Kudirkos parengtiems (litografuotiems) „Statraszos ramscziams“, t.y. 17 skyrelių trumpų rašybos taisyklių rinkiniui, VARPO rašyba ėmė vienodėti ir nusistoti.

Padėjo AUSZRA ir lietuvių literatūrinės kalbos stiliams augti bei plėtotis. Ligi jos publicistinio ir mokslinio stiliaus tebuvo tiksliai užuomazgos, o J. Basanavičiui, J. Šliūpui ir kitiems pradėjus rašyti visuomeninius-politinius, istorinius bei istoriografinius straipsnius, šie stiliai ėmė ne tik ryškiau išsiskirti bet ir pastebimai tvirtėti. Taip pat neabejotina, kaip jau buvo anksčiau pabrėžta, beletristiniam stiliui, o ypač jo poezinei atmainai tobulėti AUSZRA taip pat sudarė tinkamą dirvą.

Jeigu ne viską savo rašomosios kalbos vienodinimo ir kūrimo darbe AUSZRA padarė, tai neabejotina, jog ji parodė kelius vėlesniems mūsų rašytojams, kalbininkams. Ir šimtui metų praėjus mes dar negalime pilnai įvertinti AUSZROS atliktą darbą savosios kalbos vystyme. Tam stinga dar istorinių-lingvistinių tyrinėjimų. Prof. J. Palionis (Op. cit.) nurodo, kad ligi šiol dar neišaiškintas AUSZROS kalbos santykis su kitų XIX a. pabaigos lietuviškų raštų, ypač Mažosios Lietuvos periodinių leidinių, kalba, neišnagrinėtos įtakingesniųjų AUSZROS bendradarbių kalbos ypatybės ir kt. Tačiau nėra abejonių, kad AUSZRA įstatė lietuvių literatūrinę kalbą į tokias vėžes, kuriomis ji, tolydžio turtinama ir tobulinama, eina ir mūsų dienomis. Dabar, žvelgiant į aušrininkų kalbinę veiklą iš šimtmetės istorinės perspektyvos, galima pastebėti ir visokių tos veiklos ribotumą, ir netvirtus jos teorinius pamatus, bet, turint galvoje sunkias ano meto kultūrinės, politinės ir socialinės lietuvių tautos gyvenimo sąlygas, lietuvių tautos sąmonės ir lietuvių kalbos

atbūdimui AUSZROS atliktas darbas turėjęs labai didelės, o gal net lemiamos reikšmės.

Nežiūrint į aušrininkų nepatyrimą AUSZRA, nebūdama kalbai skirtu laikraščiu, vien lietuvių kalbos tobulinimo srityje, atliko darbą, kuri reikia matuoti ne tais 3 1/2 jos pasirodymo metais, o gal visu šimtmečiu, nes jos užbrėžtu kalbos puoselėjimo keliu einame ir mes, šiandieną.

Bibliografiniai duomenys

AUSZROS žurnalo 1883-1886 m. išėjo 40 numerių, 29 sąsiuvinuose (kaikurie sąsiuviniai apima 2-3 numerius). Spausdinta 1000 egz. Pirmas numeris turi 24 p., o tolimesni, vidutiniai, po 32 p.

1883 m. išleista 10 numerių (1-10, — 8 sąsiuviniai) apimančių 300 numeruotų p. ir 2 (pirmojo numerio titulinis lapas) nenumeruotų, t.y. viso 302 p., kurių 7 p. yra užpildyti skelbimais.

1884 m. išleista 12 numerių (1-12, — 7 sąsiuviniai) apimančių 424 p. numeruotų, kurių 15 užpildyti skelbimais.

1885 m. išleista 12 numerių (1-12, — 8 sąsiuviniais) apimančių 416 p. numeruotų, kurių 20 užpildyti skelbimais.

1886 m. išleista 6 numeriai (1-6, — 6 sąsiuviniai) apimančių 192 p. numeruotus ir 16 nenumeruotų, veik vien su skelbimais, t.y. viso 208 p.; be to dar yra 6 lapai, t.y. 12 p. viršelių (dalinai su skelbimais, dalinai tuščių) ir dvi didesnio formato iliustracijų įklijos. Tokiu būdu paskutiniųjų metų 6 numeriai apima 220 p. ir 2 įklijas. Atrodo, kad paskutinis AUSZROS (1886 m. 6-tas) numeris buvo platintas be titulinio lapo ir be (tame numeryje, 192 p., trumpai aprašytos) Klaipėdos pilies atvaizdo. J. Mikšas nuo 1886 m. pradėjo į kiekvieną numerį dėti iliustracijas (1 ir 2-me numer. didesnio formato iliustracijų įklijas, o 3-5 numer. žurnalo puslapio formato iliustracijas).

Pradėjus AUSZRĄ rengti perspausdinimui buvo skaičiuojama, kad 1886 m. 6 numeriai turėjo 208 p. (čia buvo nepriskaityti viršelių ir iliustracijų puslapiai, kurių ne visi buvo tuose AUSZROS komplektuose, kurie buvo gauti pradėjus šį leidinį rengti) ir užtat šio leidinio pradžioje minima, kad AUSZROS komplektą sudaro 1350 p. Tikrumoje 40 AUSZROS numerių turi 1332 p. numeruotus ir 68 nenumeruotus, t.y. 1362 p. ir 2 įklijas. Iš to reikia atmesti: 1883—1885 m. 40 p. skelbimų ir 1886 m. 28 p. skelbimų ar tuščių t.y. viso 68 puslapių. Tokiu būdu 1883—1886 metų AUSZROS rašinių tekstai apima 1294 puslapius.